

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 97

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 316.42(043)
С54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 7 від 22 лютого 2023 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (054 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- Н. М. Гордієнко*
КОНЦЕПТ «СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА» У СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....6
- О. С. Зубченко*
ТОРГІВЛЯ ЯК ІНСТИТУТ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ НА
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ
ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....15
- Ye. R. Koren*
VISUAL FEATURES OF SYMBOLIC AND PLOT COMPONENTS
IN UKRAINIAN EPIC WORKS (BASED ON THE EMPIRICAL
MATERIAL OF UKRAINIAN EPIC WORKS). PART 1.....31
- Yu. V. Romanenko*
IDENTIFICATION OF VALUE IDENTITIES: THEORETICAL
AND SOCIAL-PRAGMATIC PERSPECTIVE. PART 1.....42

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

- С. Л. Катаєв, Я. В. Зоська, О. О. Пустовий*
ГІБРИДНИЙ ТРАДИЦІОНАЛІЗМ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ.....56
- І. В. Пиголенко, К. М. Кукса*
ПЛАН МАРШАЛЛА ЯК ПРИКЛАД УСПІШНОЇ
ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ВІДБУДОВИ
ЄВРОПИ..... 64
- І. П. Руценко, Н. О. Ляшенко*
ЦИВІЛЬНІ УКРАЇНЦІ
В КОНТЕКСТІ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ВІЙНИ.....75
- І. П. Шевель*
МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКОВА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ,
НОВІ РЕАЛІЇ: СОЦІО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР У ПРОТИДІЇ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ... 93

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Hordiienko N. M.

THE CONCEPT OF “SOCIAL PRACTICE” IN MODERN
UKRAINIAN SOCIOLOGICAL DISCOURSE.....

Zubchenko O. S.

TRADE AS AN INSTITUTION OF COLLABORATIONISM IN THE
TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE.....

Ye. R. Koren

VISUAL FEATURES OF SYMBOLIC AND PLOT COMPONENTS
IN UKRAINIAN EPIC WORKS (BASED ON THE EMPIRICAL
MATERIAL OF UKRAINIAN EPIC WORKS). PART 1.....

Yu. V. Romanenko

IDENTIFICATION OF VALUE IDENTITIES: THEORETICAL
AND SOCIAL-PRAGMATIC PERSPECTIVE. PART 1.....

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Kataev S. L., Zoska Ya. V., O. O. Pustovyi

HYBRID TRADITIONALISM IN THE CONTEXT OF WAR.....

Pygolenko I. V., Kuksa K. M.

THE MARSHALL PLAN AS AN EXAMPLE OF SUCCESSFUL
POST-WAR RECONSTRUCTION AND REBUILDING
OF EUROPE.....

Rushtchenko I. P., Liashenko N. O.

CIVILIAN UKRAINIANS IN THE CONTEXT
OF TERROR WAR.....

Shevel I. P.

INTERNATIONAL SECURITY SUPPORT FOR UKRAINE,
NEW REALITIES: SOCIO-POLITICAL DIMENSION
IN RESISTING RUSSIA’S FULL-SCALE INVASION
OF UKRAINE.....

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.1>

Н. М. ГОРДІЄНКО

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

КОНЦЕПТ «СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті обґрунтовано необхідність та здійснено теоретико-методологічний аналіз концепту соціальної практики в контексті сучасного українського соціологічного дискурсу. Результати такого теоретико-методологічного аналізу репрезентовані у сформульованих ключових положеннях: про те, що категорія соціальної практики є базовою для соціологічної науки та є предметом досліджень незначної кількості українських вчених; про те, що із соціологічних позицій категорія соціальної практики розглядається як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності, що має ритуальний характер та забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів, як форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер, як функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві, як конкретні соціальні інститути; про те, що більшість науковців досліджувану категорію розглядають відповідно до діяльнісного підходу. На основі такого теоретико-методологічного аналізу соціологічного дискурсу автором було сформульовано власну позицію щодо змісту і суті концепту «соціальна практика»: це певний спосіб діяльності, який спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальну компетентності особами, які потребують реабілітації.

Проведення теоретико-методологічний аналіз концепту «соціальна практика» та сформована власна позиція на зміст та суть феномену дає можливість автору продовжити дослідження. Перспективними напрямками є продовження здійснення концептуалізації соціальної практики у руслі соціальної реабілітації, розробка прикладних аспектів досліджуваної проблеми.

Ключові слова: практика, соціальна практика, соціальні практики, соціальна реабілітація, концептуалізація соціальної практики.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються сьогодні в українській державі та суспільстві – повномасштабна війна Росії проти України – неодмінно транслюються на будь-які сфери життєдіяльності. Осмислення таких змін відбувається й в науковій сфері. Відповідно, сьогодні одними із викликів, який стоять перед розвитком сучасної науки і практики є розвиток вітчизняної наукової думки, переосмислення певних підходів до розуміння базових категорій. Такий підхід зберігається і у соціологічній науці.

Проблема уточнення провідних категорій соціології має концептуальне значення щодо розвитку певних пріоритетних напрямів, які є ключовими щодо розбудови української держави у післявоєнний період. Зазначимо, що згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року» [8] серед переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень особливе значення посідають фундаментальні цільові прикладні дослідження щодо питань гармонізації системи «людина – світ» й створення новітніх технологій покращення якості життя. Одними із таких напрямків, на нашу думку, реабілітація. У якості часткового прикладу розбудови такого напрямку є формулювання В. Нечипоренко теоретико-методологічного концепту комплексної реабілітації Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу), де у синергетичній єдності постають напрями медичної, фізичної, соціальної, психологічної, педагогічної та професійної реабілітації. Сформульовані напрямки деталізуються у структурно-функціональній моделі Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) [10]. Особливої уваги для соціологічної наукової думки у такій структурі становить напрям соціальної реабілітації, центральною категорією якого є соціальна практика.

Згідно попередніх тез та наших останніх досліджень щодо проблеми соціальної практики як одного із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології [2] питання уточнення концепту соціальної практики у соціологічному вимірі залишилось відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років, зазначається, що проблема соціальної практики посідає окреме місце у наукових працях. Так, науковці Я. Зоська, Д. Матюхін, А. Стадник у статті «Соціокультурні характеристики соціальних практик молоді: теоретико-праксеологічний аспект», яка була надрукована у 2021 році, зазначають, що із метою розуміння сутності і змісту концепту «соціальні практики» необхідно звернутися до праць середини – кінця ХХ століття: П. Бергера, П. Бурдьє, М. Гайдегера, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, К. Гірца, Т. Лукмана, М. Мосса, А. Шюца та ін. [4].

І. Губеладзе у монографії «Соціальна психологія власності», яка була видана у 2021 році, зазначає, що категорія соціальних практик

як об'єкт наукових розвідок значний час знаходилась у фокусі уваги дослідників різних галузей знань: соціології, філософії, психології (Н. Баліч, П. Бурд'є, В. Вахштайн, В. Волков, Н. Гордієнко, І. Дронова, Є. Кожемякін, Н. Коваліско, О. Кочубейник, К. Настояща, Т. Титаренко, О. Хархордін, К. Черемних, С. Яремчук, L. Richardson та ін.). Як вважає І. Губеладзе науковці розглядають різні типології соціальних практик, які залежать від спрямування та тематики дослідження. Найбільш близьким поняттям до соціальних практик, в яких реалізується почуття власності, є соціальні практики споживання (Закірова Л., Зоська Я., Коваліско Н., Лапіна В., Родионова В., Тарасенко В., Черевко Ю., Шконда І.) [3].

За даними, які наводить С. Яремчук у статті «Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів» (2017 рік) теорію практик у соціологічній галузі розвивали П. Бергер, Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, К. Гірц, І. Гофман, Н. Еліас, Б. Латур, М. Мосс, Т. Лукман, Т. Парсонс, Ч. Тейлор, М. Фуко, Т. Шацкі, А. Шюц та ін. [11].

Згідно результатів дослідження, яке було описано у статті К. Настоящої «Соціальні практики: спроба типології по вертикалі» в 2017 році, у українській соціології тему практик розглядали В. Тарасенко (практики споживання), О. Ручка (соціокультурна динаміка практик), О. Личковська (комунікативні практики), Л. Скокова (культурні практики), Н. Коваліско (практики як маркер стилю споживання), М. Наумова (соціальні механізми практик) [6].

Доповнимо дані розвідок науковців за допомогою здійснення теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасних українських соціологічних досліджень.

Мета статті – здійснення теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасного українського соціологічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Слід звернути увагу, що поняття «соціальна практика» походить із соціологічної науки, проте розробка цієї категорії соціологами стає підґрунтям для вивчення її в інших наукових галузях наприклад, педагогічній, психологічній тощо.

Вважаємо, що на понятійному рівні, відповідно, до сформульованої актуальності проблеми, слід уточнити суть концепту «соціальна практика». З цією метою розкриємо сучасні погляди науковців на зміст та суть досліджуваного поняття (Н. Баліч [1], Т. Іванової [5], А. Недзельського [7], О. Резніка [9], С. Яремчука [11] та ін.) у контексті українського соціологічного дискурсу.

Грунтовне дослідження проблеми соціальних практик проводить Н. Баліч. Так, у статті «Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві» дослідниця розглядає соціальні практики та їхню роль у сучасному суспільстві як соціологічну проблему. Відповідно до думки Н. Баліч соціальні практики можуть сприяти формуванню принципово нових ідентичностей й дають можливість людині гнучко

реагувати на соціальні зміни, при цьому поступово набуваючи нового досвіду.

В процесі розгляду цієї проблеми вона доходить певних узагальнень та зазначає, що у сучасних наукових джерелах феномен соціальних практик описують із чотирьох позицій: по-перше, як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дію «за звичкою», дотримання правила, поведінку, що має ритуальний характер; по-друге, як форму соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер; по-третє, як функцію-діяльність, спрямовану на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві; по-четверте, як конкретні соціальні інститути (технології реалізації) [1]. Відповідно до таких узагальнень феномен соціальної практики розглядається авторкою із кількох позицій: діяльнісної, функціональної, технологічної.

Т. Іванова у статті «Соціальна тривога та соціальні практики» висуває думку, що тривога є компонентом соціальної практики. Відповідно до такої концепції авторка здійснює теоретичний аналіз поняття «тривога» та стверджує, що тривога має суспільну значущість, через те, що вона є основою життєвого досвіду. Власну думку авторка статті підтверджує результатами досліджень науковців: А. Ханта, Р. Пейн та С. Сміт. Згідно із сформульованим судженням Т. Іванова здійснює аналіз соціальної природи тривожності та формулює тези, про те, що тривога пов'язана з навколишнім світом через певну подію; що тривога реалізується через певні механізми соціальної практики.

Згідно із останньою тезою авторка узагальнює погляди науковців щодо тлумачення поняття «соціальна практика». На основі такого аналізу Т. Іванова формує власне розуміння суті та змісту соціальної практики: це сукупність конкретних, рутинних, дій певних об'єктів (осіб, груп, спільнот, організацій тощо) у реальному часі та просторі, які забезпечують стійку діяльність соціальних інститутів. Основними властивостями соціальних практик, на думку Т. Іванової, є взаємозалежність, відтворюваність, об'єктивність, стійкість, масовість, нормативність. Окрім того, авторка статті зазначає, що соціальні практики, мають подвійну функцію: з одного боку, вони обумовлюються соціальним середовищем, а з іншого – здійснюють вплив на середовище, змінюючи його структуру [5]. Така точка зору автора щодо змісту та суті поняття «соціальна практика» відповідає діяльнісному підходу.

Інший підхід до визначення суті та змісту концепту соціальної практики у соціологічній теорії розкрито А. Недзельським у статті «Повсякденні соціальні практики у суспільстві, що змінюється: методологічний і концептуальний аспекти». Автор статті здійснює спробу смислового наповнення феномену соціальних практик щодо соціології повсякденного життя.

А. Недзельський зазначає, що в контексті соціології повсякденності соціальні практики слід розглядати із двох позицій: як неререфлексовані

дії, що утворюють основу міжсуб'єктних взаємодій тут та зараз, так й усвідомлювані форми та види поведінки, які тільки вбудовуються в життєдіяльність; як рефлексовані способи дії, які, зважають на зміни в характері самої повсякденної реальності в сучасному соціумі та здатні описувати її практичний вимір як одночасно непроблемний та нестійкий [7]. Описана точку зору А. Недзельського на зміст та суть поняття соціальних практик відповідає діяльнісному підходу.

У праці «Поняття «практика» в соціології» науковець О. Резнік уточнює поняття «практика» через його розкриття в межах певних теоретичних підходів. Відповідно до аналізу таких підходів, автор формулює умовивід, що найбільш корисною у прикладному значенні є соціальна практика, яка реалізується як модель засвоєння навичок, як модель навчання. У процесі розгляду феномену соціальних практик у вітчизняному і зарубіжному дискурсі О. Резніков зазначає, що такий феномен часто уживається в соціології для опису особливостей функціонування та змін соціальних інститутів.

Згідно із теоретичним аналізом досліджуваних понять «практика» та «соціальна практика» автор формулює власне бачення змісту і суті останнього. На думку О. Резніка соціальну практику слід розглядати як сукупність масових дій (взаємодій), які можуть набувати різних поведінкових форм впливу на соціальні інститути суспільства [9]. Відповідно до такого визначення можна стверджувати, що науковець розглядає це поняття згідно процесуального підходу.

С. Яремчук у статті «Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів» розкриває концепції науковців щодо суті поняття «соціальні практики». У процесі дослідження науковець формулює кілька тез: поняття «практики» широко використовується в соціальних науках і є одним із фундаментальних соціологічних категорій; сучасні соціологи уживають поняття «соціальні практики» як такий інструмент, що дозволяє розкрити широкий спектр явищ та подій суспільного життя; поняття соціальних практик використовуються як для опису повсякденного життя, так і для опису масштабних явищ; теоретичні підходи науковців до розуміння соціальних практик спрямовані на виявлення характерних тенденцій сучасного суспільного розвитку; соціальна реальність являє собою мережу соціальних практик, що дозволяє уявити картину суспільства в цілому; вивчення діяльності людей у руслі соціальних практик являє собою взаємозв'язок фундаментальних та прикладних досліджень їх узвичаєнних (рутинних) дій у межах тих або інших інститутів та організацій.

Узагальнюючи основні положення наукових концепцій автор визначає поняття «соціальна практика» як сукупність певних конкретних узвичаєних (рутинних) повторюваних дій, діяльності індивідів, груп, спільнот, організацій тощо у реальному часі й просторі; соціальна практика забезпечує стійке функціонування певних соціальних інститутів. Соціальна практика – це вид практики, в процесі якої

конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи суспільні інститути, організації та установи, впливаючи на систему соціальних відносин, змінює суспільство і розвивається сам. С. Яремчук, зазначає, що теоретичні підходи до розуміння соціальних практик сфокусовані на виявленні певних характерних тенденцій сучасного суспільного розвитку. Вони відкриті не лише для раціональних, але й для ірраціональних категорій. Представники цих підходів визначають, як узвичасні дії у повсякденному житті кожної людини впливають на зміни соціальних інститутів та соціальної структури суспільства [11]. Погляди цього автора на поняття соціальних практик можна віднести до діяльнісного підходу.

Узагальнюючи погляди авторів щодо суті концепту «соціальна практика» у сучасному соціологічному дискурсі маємо констатувати факт: трактування терміну знаходимо серед небагатьох досліджень вітчизняних науковців (Н. Баліч, Т. Іванової, А. Недзельського, О. Резніка, С. Яремчука). Результати теоретико-методологічного аналізу розглянутого концепту узагальнено у таблиці 1. Відповідно до сформульованої актуальності дослідження та проведеного теоретико-методологічного аналізу нами було сформульовано авторську позицію стосовно досліджуваного явища. Так, концепт «соціальна практика» ми розуміємо як засіб, спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності особами, які потребують реабілітації.

Таблиця 1

**Погляди науковців щодо змісту концепту «соціальна практика»
у сучасному соціологічному дискурсі**

Ім'я та прізвище науковця	Зміст поняття	Підхід
1	2	3
Наталія Баліч	сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дію «за звичкою», дотримання правила, поведінку, що має ритуальний характер; форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер; функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві; конкретні соціальні інститути (технології реалізації)	діяльнісний, функціональний, технологічний.
Тетяна Іванова	сукупність конкретних, рутинних, повторюваних дій осіб, груп, спільнот, організацій у реальному часі та просторі, що забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів	діяльнісний

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Антон Недзельський	нерефлексовані дії, що утворюють основу міжсуб'єктних взаємодій тут і зараз, усвідомлені форми поведінки, які тільки вбудовуються в життєдіяльність; рефлексовані способи дії, які, зважають на зміни в характері самої повсякденної реальності в сучасному суспільстві та здатні описувати її практичний вимір як одночасно непроблемний та нестійкий	діяльнісний
Олександр Резнік	сукупність масових дій (взаємодій), які можуть набувати різних поведінкових форм впливу на соціальні інститути суспільства	процесуальний
Сергій Яремчук	сукупність конкретних узвичаєних (рутинних) повторюваних дій, діяльності індивідів, груп, спільнот, організацій тощо у реальному часі і просторі, що забезпечує стійке функціонування конкретних соціальних інститутів; вид практики, в процесі якої конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи суспільні інститути, організації та установи, впливаючи на систему соціальних відносин, змінює суспільство і розвивається сам	діяльнісний

Висновки. Таким чином, відповідно до результатів нашого дослідження, які були подані в основній частині статті, сформулюємо певні узагальнення: 1) встановлено, що огляд змісту та суті концепту «соціальна практика» є базовим поняттям соціологічної науки, проте воно є предметом досліджень незначної кількості українських вчених; 2) визначено, що із соціологічних позицій категорія соціальної практики розглядається як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дія «за звичкою» (рутинних, повторюваних дій), дотримання правил, що має ритуальний характер та забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів (Н. Баліч, Т. Іванова, А. Недзельський, О. Резнік, С. Яремчук); форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер (Н. Баліч); функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві (Н. Баліч); конкретні соціальні інститути (технології реалізації) (Н. Баліч); 3) більшість науковців розглядають досліджувану категорію у контексті діяльнісного підходу (Н. Баліч, Т. Іванова, А. Недзельський, С. Яремчук); 4) сформульовано власну позицію щодо змісту і суті концепту «соціальна практика». Отже, соціальна практика є певним способом діяльності (засобом), який спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності особами, які потребують реабілітації.

Відповідно до узагальнень, які було отримано у результаті проведеного теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасного українського соціологічного дискурсу перспективами наших подальших наукових розвідок вважаємо детальну розробку прикладних аспектів проблеми у контексті реабілітації різних категорій осіб (наприклад, розробка спеціальних програм соціальної практики відповідно до певної категорії осіб, які потребують реабілітації та їх віку); теоретико-методологічне та прикладне дослідження інших компонентів соціальної реабілітації.

Список використаної літератури

1. Баліч Н. Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг* : журнал. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. № 4. С. 69–78.
2. Гордієнко Н. М. Соціальна практика як один із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) Хортицької національної академії. *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору: соціальні, педагогічні та психологічні аспекти* : монографія / за заг. ред. В. В. Нечипоренко, за ред. Н. М. Гордієнко, М. А. Дергач. Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. С. 22–39.
3. Губеладзе І. Соціальна психологія власності : монографія. Київ : Талком, 2021. 406 с.
4. Зоська Я. В., Магюхін Д. А., Стадник А. Г. Соціокультурні характеристики соціальних практик молоді: теоретико-праксеологічний аспект. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол. : Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 90. С. 7–17.
5. Іванова Т. Соціальна тривога та соціальні практики. *European political and law discourse*. 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 187–194.
6. Настояща К. Соціальні практики : спроба типології по вертикалі. *Нова парадигма*. 2017. Вип. 132. С. 172–183.
7. Недзельський А. О. Повсякденні соціальні практики у суспільстві, що змінюється: методологічний і концептуальний аспекти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : збірник наукових праць. Київ, 2017. № 1 (32). С. 103–110.
8. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року : Постанова Кабінету Міністрів України (документ 942-2011-п, чинний, поточна редакція – редакція від 15.07.2022, підстава – 782-2022-п) / *Верховна Рада України*. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-2011-%D0%BF#n15> (дата звернення: 05.01.2022).
9. Резнік О. Поняття «практика» в соціології. *Соціальні виміри суспільства* : зб. наук. пр. Київ : ІС НАН України, 2008. Вип. 11. С. 32–41.
10. Структурно-функціональна модель центру системної реабілітології (національний реабілітаційний хаб). *Хортицька національна академія* : вебсайт. Запоріжжя, 2022. URL: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/gallery/hab/5a61646ecc3605ec9476f3dbbeaf6873-3.jpg> (дата звернення: 15.11.2022).

11. Яремчук С. Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів. *Релігія та Соціум* : Міжнародний часопис. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. № 1 (25). С. 57–62.

Hordiienko N. M. The concept of “social practice” in modern Ukrainian sociological discourse

The article outlines the need for a theoretical and methodological analysis of the concept of social practice in the context of contemporary Ukrainian sociological discourse. The results of such a theoretical and methodological analysis are represented in the formulation of key provisions: about those that the category of social practice is the basic category for sociological science and that the subject is an insignificant number of Ukrainian studies; about those that, from sociological positions, the category of social practice is seen as a collection of methods adopted by culture (traditional) activities, which may have a ritual character that ensures the safety of social institutions, as a form of social activity, process-activity, which can transform social character, as a function-activity, is spurred on the onset of a positive social effect and real activity in a society, as a specific social institution; about those who most of the scientists of science have reached the category of being examined in a professional way. On the basis of such a theoretical and methodological analysis of the sociological discourse, the author has formulated a clear position on how to change the essence of the concept of “social practice”: a chain way of activity, which is a directive to the rise of a positive social status, social competence of individuals who require rehabilitation.

Conducting a theoretical and methodological analysis of the concept of “social practice” that formed a powerful position on the essence of the phenomenon gives the author the opportunity to continue research.

Promising directions are the continuation of the development of the conceptualization of social practice in the direction of social rehabilitation, the development of applied aspects of the problem to be solved.

Key words: *practice, social practice, social practice, social rehabilitation, conceptualization of social practice.*

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.2>

О. С. ЗУБЧЕНКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

ТОРГІВЛЯ ЯК ІНСТИТУТ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальним проблемам соціальних відносин у сфері торгівлі на тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей. Спираючись на принципи теорії соціальної дії, соціального обміну та феноменологічне розуміння повсякденності, автор стверджує, що в окупації торгівля стає одним із ключових інструментів укріплення влади загарбників, створення ілюзії нормального життя поза Україною, каналом соціальної мобільності та способом формування лояльних до ворога колаборантських груп. У статті приділено увагу юридичним та морально-етичним аспектам економічної діяльності у невідконтрольних районах, показано способи знищення українського рітейлунгу, відзначено інституціональне переродження, коли місце зручних для покупок торговельних мереж займає стихійна торгівля. Дослідник доходить висновку, що практика формування «ножиць цін» на продовольчі та промислові товари спрямована на економічне пограбування окупованих територій та проводить відповідні аналогії із діями комуністичного та нацистського режимів на території України у 1930–40 роки. Водночас констатується, що зміна асортименту товарів широкого вжитку через завезення продукції із Криму та Росії має велике символічне значення для конституювання неукраїнського простору споживчої поведінки. Окрему увагу приділено примусовій рублевізації як інструменту легітимізації нових інституційних порядків, остаточного розриву із вільною Україною та ресурсного пограбування українського Півдня через маніпуляції з обмінним курсом, сферами обігу гривень та рублів і квазіекономічних активностей, пов'язаних із окупаційними грошима. Автор доходить висновку, що ці псевдоінституціональні практики не мають об'єктивної соціально-економічної основи, існують виключно на російських штиках та підуть в небуття із приходом ЗСУ.

Ключові слова: колабораціонізм, торгівля, гроші, примусова рублевізація, «ножиці цін».

Постановка проблеми. З перших днів повномасштабної російської агресії у лютому 2022 року майже три чверті території Запорізької області, де проживало понад 700 тис. людей, опинилося під окупацією. Активні бойові дії не зачепили більшості населених пунктів,

проте запоріжці за лінією розмежування війни відчувають глибокі соціально-економічні зміни, які торкнулися різних аспектів їхнього життя: вільного пересування, освіти, транспорту, житлово-комунального господарства, отримання найпростіших адміністративних послуг тощо.

Найважливіше місце серед них займають соціальні відносини, що виникають у процесі купівлі-продажу товарів та послуг. Вони мають подвійну природу, відображаючи, з одного боку, необхідність задоволення базових потреб людини, а з іншого – втілюючи соціально-відтворювальну функцію грошей, що стає особливо актуальною у переломні історичні моменти. Форми, способи, техніки та платіжні засоби здійснення торговельних операцій не тільки допомагають нам орієнтуватися у зовнішньому світі та здійснювати процедури соціального обміну, але й відтворюють (або наново розбудовують) контури інституційного порядку.

Таким чином, в окупації торгівля стає одним із ключових інструментів укріплення влади загарбників, створення ілюзії нормального життя, остаточного розриву відносин із Україною та водночас потужним каналом економічної, політичної та соціальної мобільності для колаборантів. Але, як свідчить досвід звільнення Харківщини та Херсонщини, створені за правилами ворога інституції є вкрай недовговічними, а їхні представники безслідно зникають разом із відступаючою російською армією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Вебер розглядав економічну поведінку особистості через призму соціальної дії, що містить суб'єктивний сенс, та водночас співвідноситься з діями інших та зорієнтована на них [1, с. 137]. Параліч поставок продуктів до великих мереж у перші дні Великої війни тягне за собою розквіт стихійної торгівлі. Молоко та сир замість полиць фешенебельних супермаркетів доводиться купувати із багажника авто або навіть із землі. При цьому економічна дія закріплюється через соціальні структури, породжуючи нові соціальні практики та соціальні групи (домовленості із окупантами щодо безперешкодного провозу товарів із Росії та окупованого Криму, «віджим» магазинів, «обнальщики» безготівкової гривні та як апофеоз – майже офіційно узаконений інститут «смотрящих»). З позицій феноменології торгівля сприяє усталенню повсякденних шаблонів нашої поведінки, які відрізняються за часовими, просторовими та історичними рамками, типізації споживчих запитів, емоцій та переживань, оформленню певного образу життя (ранкова кава від “Lavazza” на зупинці, бургер із Макдональдсу в обідню перерву та курчата «Наша Ряба» дорогою додому) [2, с. 131–134]. Для Дж. Хоманса відносини купівлі-продажу є прикладом зміцнення соціальних зв'язків у разі успішної співпраці [3, с. 48–49]. Досвід соціальних взаємодій за часів вільної України дозволяє вибудувати певні стандарти очікування (ціна, якість, асортимент продукції), а їхні порушення

окупантами – викликати не тільки разове невдоволення, але й глибоку недовіру до всієї соціально-економічної системи, яку принесли на кремлівських штиках.

Серед вітчизняних дослідників значну увагу соціальним аспектам споживання приділяла Я. Зоська [4], кооперації соціології торгівлі та брендингу – Н. Шуст [5], проблемам соціальної відповідальності торгівлі у сільській місцевості – Н. Міценко [6]. Питання економічного колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України порушуються у роботах К. Янішевської [7], К. Долгорученка [8], О. Чальцевої [9], С. Письменського [10], І. Берднік [11] та інших авторів.

Виділення не вирішеної раніше частини загальної проблеми. Разом з тим у соціально-гуманітарних науках поки що не знайшло належного розгляду питання – чому соціальні інститути, що, на перший погляд, не пов'язані із здійсненням військового та поліцейського контролю та адміністративно-розпорядчих повноважень, стають інструментами поневолення захоплених Росією українських земель.

Мета статті – охарактеризувати основні тенденції у сфері торгівлі на тимчасово окупованих територіях Півдня України (на прикладі Запорізької та Херсонської областей), визначити форми колабораціоністських практик та залученість до них представників різних соціальних груп, охарактеризувати примусову рублевізацію як засіб соціального підкорення та економічного пограбування населення.

Виклад основного матеріалу. До війни роздрібна та гуртова торгівля була однією із найбільш розвинених галузей економіки Запорізького регіону, яка включала 3,9 тис. суб'єктів господарювання та 58 тис. приватних підприємців (загалом – 85 тис. працівників, друге місце за кількістю зайнятих). Варто відзначити, що ці дані, очевидно, не включають реалізаторів на ринках, осіб, які займаються стихійною торгівлею, а також жителів сільської місцевості, що епізодично збувають сільськогосподарську продукцію власного виробництва.

Обсяг роздрібної торгівлі у січні 2022 року становив 5,6 млрд грн, збільшившись за попередній рік на 18% (з урахуванням індексу інфляції). Середня зарплата у галузі була 9,6 тис. грн (дві третини від середньобласної), що, вірогідно, пов'язане із високим рівнем тонізації [12]. У Запорізькому краї активно працювали загальнонаціональні («АТБ», «Сільпо», «Епіцентр», «Апельмон», «Економ плюс», «Фуршет», «Велика кишеня», «Простор», «Eva», «Фокстрот», «Ельдорадо») та регіональні («Ветеран», «Дніпро») торговельні мережі.

Частина четверта ст. 111 (прим) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» відносить до колабораціонізму будь-яку господарську діяльність, що відбувається у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. За такою

логікою нормотворця під відповідальність (від великого штрафу до позбавлення волі) підпадає як керівник великого маркету, що реалізує тисячі різних товарів та перераховує «податки» до фейкового бюджету, так і бабуся, яка продає зелень із власного городу та сплачує містове незаконному «ринку».

Відповіді на питання щодо раціональності та практичної реалізації положень Закону знаходяться далеко поза межами економічної сфери. Йдеться про світоглядну проблему того, як держава оцінює соціальні відносини серед наших співвітчизників, що з різних причин не змогли виїхати із загарбаних земель. Морально-етичний бік цієї справи добре охарактеризував адміністратор телеграм-каналу «СУКИ Мелітополя»: «Орки методично уничтожают город Запорожье, запорожцев, живущих в Запорожье, мелитопольцев, получивших убежище в Запорожье, бердянцев, энергодарцев, каховцев, херсонцев. Уничтожают без эмоций, хладнокровно, буднично. Базовым городом, где они... спят, едят, ходят на рынки, гуляют в ресторанах, живут в покинутых наших квартирах и домах... пользуются бассейнами/баними – является Мелитополь. Вы, местные... за денежку малую предоставляете им ВСЕ эти услуги. Вы все вместе помогаете ИМ убивать НАС! Горе вам... когда мы вернемся» [13].

За тривалого контролю за фізичним та інформаційним простором будь-яка соціально-економічна активність без погодження із ворогом стає небезпечною для життя та здоров'я. Водночас те, що для когось є заробітком на шматок хлібу, може сприяти постачанню ворожого війська, зростанню морального духу його солдат та утвердженню окупаційних інститутів.

На нашу думку, за таких обставин законодавцю доцільно чітко розрізняти три ракурси будь-якої економічної діяльності – як канал соціальної мобільності та можливості прислужитися росіянам (ремонт військової техніки, постачання продукції до РФ, «віджим» приміщень українських торговельних мереж), механізм збереження звичного джерела доходів (невеликий продуктовий магазин, кіоск) та практику адаптації до важких умов життя (продаж пенсіонерами городини та фруктів зі своїх присадибних ділянок). Такі діяння кардинально відрізняються за масштабом, регулярністю, обсягом акумульованих фінансових ресурсів та головне – за тяжкістю суспільних наслідків. Це потребує внесення змін до чинної законодавчої бази з питань колабораціонізму.

Певну увагу розподілу товарів і послуг на тимчасово окупованих територіях приділено і у міжнародному праві. У ст. 55 Четвертої Женевської конвенції визначено, що держава-окупант зобов'язана забезпечувати цивільне населення продовольством та санітарними матеріалами, зокрема, шляхом завезення зі своєї території [14]. На практиці все інакше. Вже 25 лютого після заходу до Мелітополя перших російських військових почалися масові мародерства. «Сначала

солдати разбили витрины супермаркетов, видимо, были голодные. Потом в эти дыры полез народ», – згадують місцеві жителі [15]. В порушення принципів міжнародного права щодо організованого та унормованого характеру конфіскацій, військовослужбовці ворога стали ініціаторами знищення торговельної інфраструктури міста.

Згодом до росіян приєдналися місцеві декласовані елементи: «в городе орудовали целые шайки местных жителей – «бедные, алкоголики, бывшие зеки. Они быстро собрались в группы и, например, прямо у меня во дворе вскрывали продуктовый и с счастливыми лицами выносили оттуда алкашку. И не просто вскрывали, чтобы еду взять, а окна били, полки ломали, крушили все» [16]. Нічого дивного у цьому немає, адже Г.Лебон відзначав, що у наговпу народжується відчуття великої сили та непереможності, готовність до імпульсивних дій, а також повна втрата почуття власної відповідальності за все своєне [17, с. 5–7]. Для багатьох пограбування супермаркетів стало першою сходиною у девіантній кар'єрі. Наприклад, Владислав Л., 2003 р. н. із с. Костянтинівка Мелітопольського району спочатку разом із своїми приятелями крав побутову електроніку із магазину «Фокстрот», а за кілька тижнів скоїв державну зраду, вступивши на службу до «народної міліції». Дрібна підприємниця із Мелітополя Анна Є., 1985 р. н. наприкінці зими грабувала супермаркети, згодом фільмувала для окупантів учасників проукраїнських мітингів, писала доноси на своїх сусідів, а згодом отримала призначення до силових структур окупантів [18].

Ознакою громадянської зрілості мелітопольців стало формування «народних дружин» для охорони важливих об'єктів. «Чтобы бороться с мародерством, жители Мелитополя сформировали «отряды охраны правопорядка» – защищали магазины от грабителей, пытались ловить мародеров самостоятельно. Около 300 человек патрулировали город ночью – и охранники из ЧОПов, и обычные мужчины. Если они ловили мародеров, то привязывали их скотчем к дереву или столбу, кого в штанах, кого без штанов, фотографировали и оставляли на холоде» [16]. Разом з тим варто розуміти, що члени цих формувань діяли із дозволу окупантів та фактично допомагали йому забезпечувати у місті мінімальний громадський порядок.

Пограбування українських ритейлерів мало системний та загальний характер. Зокрема, було захоплено близько 100 магазинів АТБ, 21 заклад компанії Fozzy Group (торговельні марки «Сільпо», «Trash! Траш!», Varus), 32 магазини «Економ плюс» та гіпермаркет «Метро» у м. Маріуполь. Загальний розмір збитків фахівці оцінюють у понад 50 млрд гривень [19].

На тлі видавлювання великих мереж на окупованих територіях почала швидко погіршуватися гуманітарна ситуація. Командування російських військ грубо порушує ст. 59 вищеназваної конвенції, блокуючи завіз української допомоги. Інституційний вакуум починає швидко заповнювати стихійна торгівля. Як у давні часи, базар

стає найважливішим елементом міського життя. У Мелітополі по вул. Героїв України імпровізовані прилавки розмістилися з обох боків вулиці, багато людей торгувало з машин. Аналогічна ситуація спостерігалася біля Таврійського торговельного майданчику на мікрорайоні, де навіть працювала пересувна аптека. У середині весни 2022 року редис коштував 13–15 грн, морква та яблука – 20 грн, цибуля – 17–23 грн, лимони – 120 грн, огірки – 40 грн, перебілки – 160 грн, пеленгас – 100–130 грн, рис та цукор – 80 грн, макарони – 60 грн за кілограм [20].

За умов паралічу стаціонарної торгівлі та блокади гуманітарних вантажів із Запоріжжя «стихийщики» сприяли задоволенню елементарних потреб населення. Водночас окупаційна влада штучно створила ситуацію «ножиць цін» – ранні овочі, через блокаду шляхів на вільну Україну, продавались за копійки (навесні кіло огірок у Запоріжжі коштувало 80–120 грн, а у регіональному центрі городництва, окупованій Кам'янці-Дніпровській – 3–5 грн). При цьому багато сільгосппродукції було просто знищено. Натомість імпорتنі фрукти вирости в ціні в кілька разів, істотно подорожчало м'ясо та сало, а вартість російської побутової хімії сягала 300–400 грн за флакон. Проте найбільше мелітопольців шокували ціни на одяг та взуття. «Зимові чоботи коштують 4500 гривень. Теплі джинси – 4000 гривень, або 5000 тисяч рублів. І це на центральному ринку, де завжди одяг дешевший [21].

Варто згадати, що аналогічні процеси, спрямовані на пограбунок України, спостерігалися за часів сталінської індустріалізації та стали одним із важливих чинників Голодомору 1932–1933 років. Згодом практику створення штучного розриву між цінами на харчі та промтовари взяли на озброєння нацисти. Федір Михайленко із Переяслав-Хмельницького району згадував у своєму щоденнику: «5 липня 1942 року. Неділя. День сонячний, жаркий. Я з Ганною був у городі., Ганна продала дві куриці за 170 карбованців, 10 яєць за 40 карбованців та табаку торбину по 20–15 карбованців стакан. Але не купила нічого. Ботіночки ношені – 300 карбованців, штани – 300 карбованців, спідниця – 600» [22].

Ще однією поширеною колаборантською практикою у березні – травні 2022 року стає завезення товарів із окупованого Криму. Зокрема, у Мелітополі до цього долучилася впливова родина Доломанів. Використовуючи мережу комунальних аптек, яку вони контролювали до війни, Роман та Наталя у тісній співпраці із ворогом почали масово завозити російські ліки, «націоналізувати» приватні аптеки та реєструвати фармацевтичні заклади міста за російськими стандартами. Для керівництва новоствореною мережею переважно залучаються родичі, більшість з яких вже встигли отримати російські паспорти [23]. По суті, маємо справу із новою формою соціальних зв'язків – родинним колабораціоністським кланом. З одного боку, його разом із іншими сім'ями зрадників вбудовано до загальної корупційної

системи Балицького, а з іншого, Доломани, як і багато інших віп-колаборантів, постійно намагаються сформувати прямі контакти із російськими посадовцями із Криму, Ростову та Краснодару, отримавши у такий спосіб додаткові гарантії безпеки свого «бізнесу».

Аналогічні процеси, але меншого масштабу спостерігались і на інших територіях. У м. Кам'янка-Дніпровська окупанти «подарували» всю місцеву аптечну мережу своїм близьким подругам – Ірині Ф. та Катерині Л. Інші колаборанти, зокрема, Володимир та Аліна Н. із с. Велика Знам'янка Василівського району постачали на півострів тепличні огірки та помідори. Для полегшення пересувань вони одними із перших у селі отримали російські паспорти та навіть змогли влаштувати своїх родичів до окупаційної «школи». Їхній земляк Юліан М. разом з дружиною не тільки торгує на кримських базарах, але й активно підтримує окупаційну адміністрацію, бере участь у всіх пропагандистських заходах, прославляє Росію у соцмережах [24]. У м. Бердянськ одними із перших торговельні контакти з Кримом за сприяння окупаційної комендатури налагодили місцеві підприємці – власники групи «Азомаст» Іван Б. та Олександр П. [25].

Разом з тим великої радості у місцевих жителів від зміни торговельної логістики немає: «Російські товари, які активно завозяться з Криму, мало того, що продаються за невиправдано завищеною ціною, ще й відрізняються надзвичайно низькою якістю». У місцевих соцмережах можна побачити сотні скарг бердянців на огидний смак російських продуктів, а також на прострочені та неякісні товари» [26].

Загалом, зміна асортименту товарів широкого вжитку має велике символічне значення для конституювання неукраїнського простору споживчої поведінки. Можна погодитися з І. Набрusco, що споживання створює «симулятивну реальність», де предметам природного світу надається особливий смисл, що уможливорює створення відносин на основі імітації природних та соціальних явищ, проектуючи і конструюючи окреме індивідуальне життя [27, с. 96].

Наступним кроком окупантів із укріплення контролю за фінансово-економічною сферою регіону стає привласнення вже пограбованих приміщень українського рітейлінгу. Цей процес відбувався за активної участі російських військових, місцевої колаборантської влади та кримінальних авторитетів. У Херсоні гіпермаркет «Епіцентр» та «Нова лінія» загарбники зайняли під приводом «націоналізації». У Бердянську, Новій Каховці, Мелітополі та Херсоні замість «АТБ» рашисти відкрили свої магазини «Мера» або «Сытный маркет».

Експропріатори вкрали у законних власників холодильне обладнання, торговельні стелажі, касові термінали, залишки товарних запасів та під страхом фізичної розправи змусили вийти на роботу частину колишніх співробітників. В середині магазину все ще лишився брендів антураж «АТБ» та написи українською мовою. Проте все інше вже зовсім не українське. Місцеві жителі розповідають про напівпорожні

полиці та ціни, що на тлі тотального безробіття і зuboжіння вищі, аніж у вільному Запоріжжі та навіть європейських країнах. Зокрема, куряче філе «Ряба» продають по 193 грн (в Україні – 120 грн), шоколадні цукерки «Гулівер» – 455 грн (250 грн) за кілограм, пляшка горілки 0,5 л – 200 грн (110 грн), а шампанського – 280 грн (120 грн). Натомість нові господарі всіляко підкреслюють свою лояльність до загарбників, розміщують на фасаді пропагандистські гасла та георгіївські стрічки, і навіть у назві магазину яскраво виокремлюють рашистську свастику “V”. Саме цьому багато запоріжців бойкотували окупантську торгівлю, не бажаючи підтримувати ворога своїми грошима. 16-ти річна Настя із Бердянська жаліється, що їй нестерпно боляче і неприємно бачити російську продукцію на полицях магазинів. Вона навіть якийсь час відмовлялася їсти продукти, які мама приносила з магазину: «Я вже не могла бачити ці російські продукти. Я дивилася на них і просто плакала», – говорить дівчина [28].

Така політика окупантів ставить на меті соціально-економічну маргіналізацію місцевих жителів. «Зараз дефіциту продуктів немає, проте у людей бракує грошей. Це така стратегія рашистів: ввести у злидні людей на тимчасово окупованих територіях. Так їм легше буде керувати та втілювати свої пропагандистські наративи», – відзначає Мелітопольський міський голова І. Федоров [29].

Для багатьох підприємців співпраця із ворогом стала потужним каналом соціальної мобільності. Господарка невеличкого магазину із с. Шевченко Мелітопольського району Світлана С. розміщувала ворогів у порожніх будинках, сприяла проведенню фейкового «референдуму», доносила на проукраїнські налаштованих односельців та у винагороду отримала посаду «голови» сільської ради. Власниця бутіку «Модний підвал» Ірина Ч. надавала знижку у 25% особам, які отримали російське громадянство, долучилася до організації ринку інтимних послуг для росіян, а згодом отримала від окупантів ще один магазин [30].

Вагомий внесок у створення інфраструктури розміщення та харчування окупаційних військ зробили власники готелів та ресторанів Мелітополя, який росіяни оголосили своєю «столицею». Найбільш відомим колаборантом став господар ресторану «Привал мисливця» О. Марченко. Саме тут у грудні 2022 року артилерійським ударом ЗСУ було знищено кілька десятків чеченських найманців. Також всі умови для проживання та відпочинку ворожих вояків створювалися у таких закладах як «Джoker», «Залишусь у подруги», «Пан і Пані», «Скай Гарден», «Райський куточок», «Катерина». Їхні власники та менеджери прикрашали приміщення російською та радянською символікою, організовували віп-обслуговування для командування, готували спеціальні музичні програми на окупантські свята. Своє ставлення до цих пристосуванців гарно описали підписники одного із проукраїнських телеграм-каналів: «Когда наша пехота умывается кровью, останавливает животами снаряды, живет в мокрых окопах, вы... накрываете им

столы. Миллионы лишились квартир, домов, вы ... перерегистрировали имущество в их законодательном поле.... Всегда была возможность просто встать, все оставить и уехать. Вы предпочли подавать ублюдкам водочку. Скорее всего, после деокупации, у вас не останется ни бизнеса, ни собственности» [31].

Ця проблема не є абсолютно новою для українських дослідників, адже і за часів нацистської окупації ідейна розгубленість, дезорієнтація, деполітизація, деморалізація, соціальна аморфність, терор та важке матеріальне становище змушували громадян пристосовуватись до «нового» режиму шляхом відмови від певних моральних цінностей заради фізичного виживання. В.Духневич відзначає, що воєнні дії як екстремальна ситуація, суттєво змінюють свідомість особистості. У такої людини з'являються моделі поведінки, що обмежують її соціальну та громадянську ефективність. Потреба в безпеці запускає... орієнтацію на тих, хто може її гарантувати» [32, с. 22]. Віп-колаборанти у сфері торгівлі діють цілком усвідомлено. Хтось йде на співпрацю з «новою» владою з ідеологічних міркувань, хтось використовує потенціал нових соціальних зв'язків у «адміністрації» Балицького, а хтось намагається вибудовувати прямі контакти із російськими «смотрящими», що поступово перебирають реальну владу в регіоні.

Проте варто усвідомлювати й інший досить неприємний факт – чим тривалішою є окупація, тим більше людей у тій чи іншій формі піде на співпрацю з ворожими силами. Очевидно, що після приходу української армії не вдасться уникнути численних соціальних конфліктів поміж представниками різних соціальних груп, у мікроспільнотах та на міжособистісному рівні. Рядові працівники торгівлі, які не матимуть змоги втекти, разом із вчителями та дрібними чиновниками, що працювали на ворога, стануть ключовими їх учасниками. Щоб попередити латентне соціальне протистояння між тими, хто повернувся та лишився, що може розтягнутися на довгі роки, Українська держава вже нині має працювати як над удосконаленням нормативної бази з питань колабораціонізму, так і над підготовкою значної кількості фахівців-медіаторів.

Ще одним потужним інструментом прискорення соціально-економічної інтеграції окупованих територій до складу держави-агресора є примусова «рублівізація». Світовий досвід доводить, що на загарбаних землях держави-окупанти, як правило, надають перевагу не «справжнім» грошам, а ерзац-валютам. Під час французьких революційних війн наприкінці XVIII ст. монархічна коаліція на загарбаних землях випускала підроблені асигнати для покриття військових розходів. Поширенням фальшивих місцевих грошей займалися окупаційні адміністрації Наполеона в Австрії та Росії, бісмарківська Німеччина за часів франко-прусської війни 1870–1871 рр. та японські війська у контрольованих районах Китаю у 1894–1895 рр. За часів нацистської окупації на території України ходили військові марки, радянські

рублі (червінці) та карбованці, що з'явилися в обігу влітку 1942 р. Курс останніх повністю залежав від ситуації на фронті та почав стрімко падати після Сталінградської та Курської битв, зводячись до нуля із наближенням радянської армії.

Повноцінне дослідження впровадження російської валюти на окупованих територіях є темою окремої наукової розвідки. Разом з тим для розуміння її впливу на становлення колабораціоністських практик відзначимо кілька ключових моментів. По-перше, до війни значного попиту на рубль, за який давали 37–40 копійок, у регіоні не було. Кремлівські гроші, на відміну від долара США, не виконували жодних соціальних функцій: порівняння вартості нерухомості та авто, рівня заробітних плат, комунальних платежів та цін на продукти у різних країнах, і не були інструментом заощадження. Рублі на гривні міняли переважно люди, що їздили на заробітки до північно-східного сусіда, та члени їхніх родин. По-друге, рубль прийняв на себе весь негатив радянських часів (а разом з ним і прізвисько «дерев'яний»), набувши ще більш жахливої репутації після російського дефолту 1998 року. Із анексією Криму, початком війни на Донбасі та низкою громадських кампаній із бойкоту російських товарів позиції рубля зовсім послабилися, хоча до 24 лютого він був у вільній купівлі-продажі у всіх обмінниках. По-третє, значну роль відіграє психологічна готовність прийняти новий платіжний засіб як символ приналежності до Росії, що широко проявилася під час анексії Криму у 2014 році та не абсолютно не спостерігалася на новоокупованих територіях України.

У свою чергу гроші як соціальний інститут мають дуже багато функцій і визначити, які з них найбільш рельєфно проявляються у певний історичний момент дуже важко. На наш погляд, у процесі насильницької рублевізації Півдня України на перший план вийшли комунікативна та регулятивна функція грошей, важливу роль у реалізації яких відігравала система торгівлі.

Як відомо, найбільш вразливими до зовнішнього інформаційного впливу є соціально незахищені верстви населення, тож кампанію рублевізації вороги почали із роздачі однакових для всіх пенсій у 10 тис. рублів (спочатку у Генічеську, згодом – у решті міст окупованої Херсонщини та на Запоріжжі). У такий спосіб вони переслідували кілька завдань: по-перше, привернути на свій бік найменш схильну до виїзду та найбільш проросійську (за результатами виборів минулих років) частину населення; по-друге, створити критичну масу рублів на ринку (через низький рівень життя пенсіонери не мають змоги робити заощадження; по-третє, сформувати сприятливий для себе інформаційно-проблемний порядок денний (де дають, за якими документами, як уникнути черг тощо). Згодом зарплати у рублях почали отримувати колаборанти у фейкових владних органах, поліцаї, працівники освіти, медицини та культури, що стали на бік ворога. Щоправда, жителі м. Приморськ Запорізької області повідомляють, що отриманими вдома

«окупаційними» рублями на території Росії вони не змогли розраховатися [33]. Про несправжність та обмеженість сфери обігу ворожих грошей також говорять українські посадовці та громадські активісти на Херсонщині [34].

За нормального інституційного розвитку регулятивна функція грошей проявляється у здатності до соціальної взаємодії, узгодження інтересів, координації зусиль та оформлення системи соціальної стратифікації. Цей процес відбувається на основі контролю за грошовими потоками, монополізації державною владою важелів відповідальності, примусу, заохочення, винагороди та покарання. Проте окупаційні реалії зовсім інші. Комерсанти, що афілійовані з окупантами, скуповують за безцінь сільськогосподарську продукцію. «Тонна (зерна – авт.) – 3 тисячи. Это очень мало по сравнению с прошлым годом. Там было 6 грн за килограмм. Большие фермеры... закупают и отдают за пай деньгами, но они зерно держат «на потом», чтобы... в дальнейшем, продать дороже» [35]. Ясна річ, що великий агробізнес, який залишився працювати в окупації, не міг просто так, без мовчазної згоди окупантів, відкласти збіжжя «на потім». Очевидно, що кожен із лендлордів тією чи іншою мірою співпрацював із ворогом. На незгодних чекав пограбунок через т.зв. ДП «Государственный зерновой оператор». Протягом 2022 року росіяни вкрали у Запорізькій області 300 тис. тон зернових, олійних та зернобобових культур, значну частину з яких було незаконно експортовано до країн Африки та Азії [36]. Також наближені до колаборантської адміністрації та місцевих «смотрящих» гуртовики скуповували за безцінь м'ясо у живій вазі, городину, фрукти та мед.

У сфері роздрібно́ї торгівлі застосовувався інший інструмент пограбування – маніпуляції із курсом рубля до гривні – спочатку 2:1, потім 1:25, 1:1 і так нібито до повного виведення гривні із обігу в останній день 2022 року. Щоправда, у регіонах ситуація є досить різною. Зокрема, на правобережній Херсонщині із середини жовтня, із активізацією наступу ЗСУ, люди почали активно позбавлятися «дерев'яних». 22 жовтня 1 російський рубль можна було обміняти на 20 українських копійок, при цьому кількома днями раніше на чорному ринку з нього давали 72 коп. Дуже швидко курс знизився до 62–65 коп., а коли в Херсоні вже стало чути українську артилерію, рубль коштував лише 30 коп. [37].

Значні відмінності у використанні рублів спостерігались поміж представниками різних соціальних груп. Літні люди набагато швидше переходили на рубль, адже гривневих заощаджень у них не було, а банківські відділення та банкомати українських банків до початку літа припинили роботу на тимчасово окупованих територіях. Для зняття готівкової гривні доводилося звертатися до т.зв. «обнальщиків», які встановивши корупційні зв'язки із окупантами, майже безперешкодно перетинали лінію розмежування. Проте із жовтня 2022 року росіяни фактично повністю припинили сполучення із вільною Україною та

надходження готівкової гривні звелося майже до нуля. У той же час великі торговельні заклади все ще продовжували працювати із безготівковою гривнею. Відтак спекулятивні тренди різко змінюються. «Найпопулярніша послуга – переведення готівки у кошти на картці. Зараз... всі різко намагаються отримати електронні кошти. За купівлю безготівкових коштів платимо щонайменше 10%, а то й більше. Курс встановлюють щодня, який заманеться. Євро – 50 рублів, долар – 60 рублів», – розповідають запоріжці [21].

Один із дописувачів телеграм-каналу «Гнила черешня» влучно зауважує, що «після окупації, ті, хто був ніким – домогосподарки, неuki – поставали великими бізнесменами» [38]. У той час, коли тисячі успішних, енергійних та креативних власників великого, середнього чи малого бізнесу змушені були виїхати, їхнє місце посіли найбільш спритні та безпринципні ділки. Кількісний масштаб цієї штучно інспірованої групової мобільності можливо буде оцінити тільки після звільнення та встановлення всього кола підприємців-колабораціоністів, які втекли за «руським кораблем» чи опинились на лаві підсудних.

Висновки. По-перше, будь-яка економічна діяльність на підконтрольних ворогу територіях, незалежно від мотивів її організаторів, стає засобом легітимізації та укріплення окупаційної влади. Завдяки їй сплачуються «податки» до незаконних бюджетів, рубльові зарплати працівникам, зав'язуються корупційні зв'язки із російськими військовими, поліцейськими, співробітниками спецслужб, утверджуються «понятійні» правила соціально-економічних відносин, створюється ілюзія нормального повсякденного життя, поширюються нові стандарти споживання та споживчої поведінки. По-друге, за таких обставин значного поширення набувають колабораціоністські практики «цінових ножиць», гуртової скупівлі за безцінь сільськогосподарської продукції, маніпуляцій із курсом обміну гривень на рублі, «віджиму» майна у власників, що виїхали в еміграцію, заведення товарів із Росії або Криму. Їхнім результатом є формування лояльних до ворога соціальних груп, представники яких з кожним днем все тісніше інтегруються до системи окупаційної влади, а деякі з них навіть отримують офіційні посади чи повноваження збирати данину із певних сфер господарчої діяльності. На жаль, норми про відповідальність за економічний колабораціонізм у вітчизняному законодавстві прописано досить нечітко, а кримінальному переслідуванню можна однаково піддавати як самозваного власника «віджато» супермаркета, так і законного господаря маленького кіоску, що продовжував продавати хліб та молоко. В цьому напрямі законодавцям ще належить провести велику роботу. По-третє, впроваджуючи окупаційну валюту, ворог ставить собі за мету не тільки інтеграцію тимчасово окупованих територій до російської економіки та знищення торговельних зв'язків з Україною, але й створення абсолютно іншого споживчого простору, що відрізнятиметься від нас

формами та способами ведення торгівлі, товарним асортиментом, ціновою політикою. За задумом загарбників, такі радикальні зміни повсякденного світу сприятимуть поширенню зневіри у тому, що щось ще можна змінити, зменшенню народного спротиву та збільшенню лояльності населення до Росії, «которая тут навсегда». Важливу роль у цих планах відіграють власники та управителі захоплених великих роздрібних мереж та гуртової торгівлі, а також афілійовані із ними представники маргінально-криміналізованих категорій («валютники», «обнальщики», контрабандисти тощо). Разом з тим всі ці псевдоінституціональні утворення існують рівно до того моменту, поки на наших землях халяйнує російський окупант, та підуть в небуття разом із поверненням українського прапора. На жаль, разом із ними не зникнуть численні соціальні наслідки російської окупації, зокрема, у сфері розподілу товарів і послуг, що може стати предметом подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Пер. з нім О. Погорілого. Київ : Основи, 1998. С. 137–139.
2. Шюц А. Структура повсякденного мислення. *Социологические исследования*. 1988. № 2. С. 129–137.
3. Хоманс Дж. Возвращение к человеку. Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. Добренкова. М. : Издание международного университета бизнеса и управления, 1994. С. 46–61.
4. Зоська Я.В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 350 с.
5. Щуст Н.Б. Соціологія торгівлі та брендингу як окрема спеціалізація в галузі соціально-поведінкових наук. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2022. Вип. 94. С. 75–87. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2022.94.6>
6. Міценко Н.Г., Годунько Р.Б., Тимків Д.О. Соціальна відповідальність як основа розвитку кооперативної торгівлі на сільських територіях в умовах адаптації до змін у ринковому середовищі. *Підприємництво і торгівля*. 2019. № 25. С. 15–24.
7. Янішевська К.Д., Крісько А.С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4. С. 71–76. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622)
8. Долгорученко К.О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 16–19. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4>
9. Чальцева О. Категорія «колабораціонізм» як багатокomпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9>
10. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти). *Северодонецьк : ЛДУВС*, 2020. 121 с.

11. Берднік І.В., Головка М.Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінального правопорушення. *Нове українське право*. 2022. № 2. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.22>

12. Демографічна та соціальна статистика Запорізької області. URL: <https://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>, дата звернення 17.01.2023

13. Телеграм-канал «СУКИ Мелітополя». URL: https://t.me/suki_melitopolya/158 (дата звернення 17.01.2023).

14. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 17.01.2023).

15. Батурін А. «Ждем, когда Украина придет и нас спасет». Как живут и на что надеются в оккупированном Мелітополе. 16.03.2022. URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/509562-kak-zhivut-i-na-chto-nadeyutsya-v-okkupirovannom-melitopole> (дата звернення 17.01.2023).

16. Герасименко О., Сорока А. «Всем объясняют главное – что тут теперь Россия и высовываться нельзя». Как живут люди в захваченном Мелітополе. 24.03.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60851704> (дата звернення 16.01.2023).

17. Лебон Г. Психология масс. Пер. с франц. СПб : Питер, 2015. 224 с.

18. Телеграм-канал «СУКИ Мелітополя». URL: https://t.me/suki_melitopolya/361 (дата звернення 17.01.2023).

19. Штука Н. Как оккупанты захватили супермаркеты «Сильпо», «АТБ», «Эпицентр», но не научились ими управлять. 22.06.2022. URL: <https://forbes.ua/ru/company/profesiya-maroder-2-bogadelnya-yak-okupanti-zakhopili-supermarketi-atb-silpo-epitsentr-ale-ne-navchilis-nimi-keruvati-22062022-6702> (дата звернення 17.01.2023).

20. В окупації вулиці Мелітополя захоплює стихійна торгівля. 07.04.2022. URL: <http://zprz.city/news/view/v-okupatsii-vulitsi-melitopolya-zahoplyue-stihijna-torgivlya> (дата звернення 17.01.2023).

21. Що принесли в окупований Мелітополь так званий референдум та спроба анексії? 04.10.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovuya-melitopol-aneksiya-tsinu/32064453.html> (дата звернення 16.01.2023).

22. Шурхало Д. «Гроші ходять німецькі, радянські й українські. І за всі разом нічого не можна купити» – зі спогадів про німецьку окупацію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28659549.html> (дата звернення 17.01.2023).

23. Телеграм-канал «СУКИ Мелітополя». URL: https://t.me/suki_melitopolya/81 (дата звернення 17.01.2023).

24. Телеграм-канал «Коллаборанты Каменки и Энергодара». URL: <https://t.me/saparartists/341> (дата звернення 18.01.2023).

25. Телеграм-канал «Бердянск в оккупации». URL: https://t.me/berdyansk_oss/2484 (дата звернення 18.01.2023).

26. Фандоріна О. Окупація Бердянська залишила без роботи людей з курортної сфери. 18.07.2022. URL: <https://ukranews.com/ua/news/869632-okupatsiya-berdyanska-zalyshyla-bez-roboty-lyudej-z-kurortnoyi-sfery> (дата звернення 18.01.2023).

27. Набруско І. Соціокультурні особливості споживчої поведінки як категорії соціологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2012. № 3. С. 95–100.

28. Вернігор П. «Усі мої мрії були пов'язані з Україною. Їх зруйнували в один день». Три історії з Бердянська про життя в окупації. 23.06.2022. URL: <https://zaborona.com/try-istoriyi-z-berdyanska-pro-zhyttya-v-okupacziyi> (дата звернення 18.01.2023).

29. Юрченко Е. После потери Херсона оккупанты усиливают свой террор в Мелитополе. 23.12.2022. URL: <https://zn.ua/internal/posle-poteri-khersona-okkupanty-usilivajut-svoj-terror-v-melitopole.html> (дата звернення 18.01.2023).

30. Телеграмм-канал «СУКИ Мелитополя». URL: https://t.me/suki_melitopolya/301, https://t.me/suki_melitopolya/294 (дата звернення 18.01.2023).

31. Телеграмм-канал «СУКИ Мелитополя». URL: https://t.me/suki_melitopolya/354 (дата звернення 18.01.2023).

32. Духневич В.М. Особливості політико-правових уявлень громадян в умовах гібридної війни. Негативні психологічні явища у політико-правовій сфері в умовах військового конфлікту : монографія / за ред. В. Духневича. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. С. 30–35.

33. Телеграмм-канал «Вазелин». URL: <https://t.me/vazelinen/18426> (дата звернення 18.01.2023).

34. Янковський О. Триколори на будівлях та «пенсія» в рублях: які шанси РФ на «економічну окупацію» Херсонщини. 25.03.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novupny-pryazovuya-kherson-henichne-rubli/31770376.html> (дата звернення 18.01.2023).

35. Как живет Мелитополь в российской оккупации: Цены, доллар, зерно. URL: <https://zv.zp.ua/kak-zhivet-v-melitopol-v-rossijskoj-okkupacii-ceny-dollar-zerno> (дата звернення 18.01.2023).

36. Оккупанты отчитались о краже в Запорожской области 300 тысяч тонн зерна. 04.01.2023. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/okupanti-vidzvituvai-kradizhku-zaporizkiy-1672783806.html> (дата звернення 18.01.2023).

37. Янковський О. «Ближче ЗСУ – нижче курс рубля». В окупації на Півдні позбавляються російської валюти. 26.10.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/povupny-pryazovuya-khersonshchyna-melitopol-mariupol-rubli/32100253.html> (дата звернення 18.01.2023).

38. Телеграм-канал «Гнила черешня». URL: <https://t.me/gnilayacherexa/3977> (дата звернення 18.01.2023).

Zubchenko O. S. Trade as an institution of collaborationism in the temporarily occupied territories of Ukraine

The article is devoted to current problems of social relations in the sphere of trade in the temporarily occupied territories of Zaporizhzhia and Kherson regions. Based on the principles of theories of social action, social exchange and phenomenological understanding of everyday life, the author claims that during the occupation, trade becomes one of the key tools for strengthening the power of the invaders, creating the illusion of a normal life outside Ukraine, a channel of social mobility and a way of forming collaborator groups loyal to the enemy. The article pays attention to the legal and moral and ethical aspects of economic activity in uncontrolled areas, shows the methods of destroying Ukrainian retailing, and notes the institutional transformation, when the place of shopping networks convenient for the buyer is taken by spontaneous trade. The researcher concludes that the practice of forming "scissor prices" for food and industrial goods is aimed at economic

robbery of the occupied territories and draws relevant analogies with the actions of the communist and Nazi regimes on the territory of Ukraine in the 1930–40s. At the same time, it is stated that the change in the assortment of consumer goods due to the importation of products from Crimea and Russia has great symbolic significance for the constitution of a non-Ukrainian space of consumer behavior. Particular attention is paid to forced rubleization as a tool for the legitimization of new institutional orders, the final break with free Ukraine, and the resource robbery of the Ukrainian South through manipulation of the exchange rate, spheres of circulation of hryvnias and rubles, and quasi-economic activities related to occupation money. The author concludes that these pseudo-institutional practices have no objective socio-economic basis, exist exclusively on Russian bayonets and will disappear with the arrival of the Armed Forces.

Key words: *collaborationism, trade, money, forced rubleization, “price scissors”.*

UDC 316.74:37(477.64)

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.3>

YE. R. KOREN

Postgraduate Student

at the Department of Sociology and Political Science
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
National Aviation University

**VISUAL FEATURES OF SYMBOLIC
AND PLOT COMPONENTS IN UKRAINIAN EPIC WORKS
(BASED ON THE EMPIRICAL MATERIAL
OF UKRAINIAN EPIC WORKS). PART 1**

The article examines a separate Ukrainian epic work (Ukrainian fairy tale) as a product that is a carrier of relevant axiospheres, which, in turn, can have a socializing and internalizing effect on recipients (children, teenagers, etc.).

The article contains a brief overview of individual elements of the plot, taking into account the specifics of the actions/interactions of the characters, with other characters, objects (artifacts), spatio-temporal features of the location of the actions, and a corresponding sequential account of the development of the characters. Next, there is a gradual detailed review of these elements. Individual characters and their respective features, marked, first of all, by the feature of their interactions/actions, their archetypes or individual socio-psychological features accompanying them have been identified.

This article presents an analysis of several characters, as well as their interaction, considered the relevant scenarios arising from the features of the plot, indicated the appropriate centrators (images of the Absolute) of individual characters, taking into account the transmission in the plot of the interactions of the identities of different cultural systems. The relevant features of the fairy tale plot, which involve castration scenarios of male manifestations of masculine aggression, are established. According to the results of the analysis indicated in the article, a conclusion was made about certain features of social relations and the corresponding elements of the axiosphere of morality proposed by the fairy tale. These features of social relations are reproduced thanks to the action of the centrator (the image of the Absolute) of the social system, which is focused on female figures who attempt to implement the functions of partial and inconsistent ordinalization of the social system. Ordinalization by the female element has the corresponding socio-historical features of the development of the system and its corresponding identity, which are visually reflected in the plot, and represent wandering, cyclicity based on the implementation of social relations due to the dominance of the actors in the implementation of the functions of emotions and imagination.

The plot presents an example of the internalization by a representative of the corresponding identity (using the example of the main character) of fragments of the identity of representatives of other cultural systems that do not correspond to

this identity, which has a number of destructive consequences for the integrity of the identity and the social system corresponding to it, and also leads to various inversions of the identity.

Key words: *plot, character, scenario, identity, internalization, axiosphere, image, symbol.*

Formulation of the problem. Features of visual symbols in the plots of epic works both at the level of visual features of characters, visual images accompanying them, and features of cultural and social scripts embedded in the plots in the sociological dimension are promising for the sociology of art and other branches of sociology.

Visual images and symbols of both individual characters and their specific actions/interactions with other characters, objects are markers of cultural and social scripts, which through images and symbols can be subject to latent internalization, and therefore, be structural and formative for the formation of identities and for their further psychological, cultural, but also sociological analysis.

Potential inculturation and socialization influence on recipients, primarily children, as well as recipients of other age groups, can be carried out due to the unconscious perception of relevant art products created by actors of various axiophers, which have autopoetic significance for society. The connection between works of art, in which various visual images, symbols, signs, descriptors, etc. appear. and through which relevant scenarios and practical actions are visualized, relevant communicative messages are created and the mechanisms of integration in society are “prescribed” is poorly researched and relevant.

The purpose of the article is to construct a descriptive-analytical characterization of the visual symbols in the plot of the Ukrainian epic work in their connection with the visual features of the characters, the features of the plot, which is the space for the reproduction of the relevant social scenarios, as well as the visual-analytical identification of the characters presented in a separate tale in the context of the issue sociology of art.

Analysis of recent publications and research. A more detailed review of publications is presented in the author’s previous works [1; 2]. In particular, the review of archetypes and symbols and collective ideas is implemented in the works of C. Jung [3–9]; E. Neumann [10–13]; D. Kalsched [14]; J. Hillman [15]; H. Dieckmann [16], which are also relevant to the analysis of visual images of collective memory and identification of identities. Peculiarities of the social structure, consideration of its systemic features, internal mechanisms of communication, interaction of individual systems at different levels of social interaction within the system, interaction of different systems and further development of theories at the level of differentiation of individual sublevels and their identification are presented in the works of authors A. Kroeber, T. Parsons [17]; N. Luhmann [18]; Sh. Eisenstadt [19]; Yu. Romanenko [20].

Outline of the main provisions of the article. After viewing the features of the plot, which can be read according to the link [21], it is worth moving on to the review of individual characters, their visual features in interaction with each other, as well as other accompanying visual symbols, images, signs, and symbolic descriptors. An important note is that in order to consider all the features of the main character Lugai-Junior (boy), due to his interaction with all other characters, the elements of the review of this character are found in separate reviews of almost all the characters of this fairy tale. Due to the fairly extensive plot and sufficient number of characters and accompanying visual symbols, this review will continue in future publications.

Man. (Father of Lugai-Junior). Symbolic descriptors of the father's behavior indicate the personification of the unrealized, tinned archetype of the great father, who shows signs of an incomprehensible-emotional attitude towards the son due to the impulsive-repressive suppression of his "misbehavior", which the father does from other people's words as a result of a momentary suggestion/infection from the character "One grandmother". This "grandmother" complains about the fact that the guy (later named Lugai, who later gets the name Lugai-Junior) fought with her son.

The emotional despotism of the image of the boy's father (Lugai-Junior) is marked by the acceptance of words about the undoubted truth of his son's guilt on the part of "one grandmother", who acts in the scene as a kind of situational suggestor/influencer. In the fragment of the plot, not only the lack of masculine solidarity is marked, but also the lack of trust within manhood as a gender-social group, which structures the message regarding the moral legitimacy of such behavior within the framework of such scripts.

Emotionally despotic castration of masculinity as a scenario (script) is pervasive in relation to the plot of the tale, through repeated, basically similar visual symbols that also appear in the subsequent interactions/actions of the male characters¹. These castration practices of representatives of men of different age groups can be internalized through a fairy tale as a scenario (script) of devaluation of the realization of masculinity by representatives of the male biological sex, the formation of distrust in parental figures who implement masculine behavior, the devaluation of hierarchy in male social groups, as well as the introduction of feminization in relationships between men.

Mother. Woman (Mother of boy/Lugai-Junior). In the plot, he realizes the remnants of the archetype of the great father and masculine identities,

---

¹ As noted by I. O. Svyatnenko, «usually the term "castration" is used in a medical sense and refers to the procedure of removing (full or partial) genital organs or gonads, which are responsible for maintaining sexual potency and performing reproductive functions of an individual». Therefore, the author of this article adheres to the definition of gender castration proposed by I. Svyatnenko as the process of "restricting the subjectivity of masculine men, namely their initiative, independence, constructive aggressiveness, self-realization in all spheres of life: work, recreation, everyday life, raising children, etc." [22].

which is marked in the inconsistent actions of censoring the boy's psyche (giving him a value-oriented instruction that defines his own identity as a fighter-warrior). The mother articulates the value of the still unknown identity for the son, without specifying the specific limits of this identity and the path of its internalization. This is visualized and highlighted in the plot, due to the voiced desire of the boy's mother for him to «...*fight like Lugai in the field*» [21]. The mother's guidance corresponds to unconscious ways of implanting fragments of both authentic and inauthentic identities. The fragmentedness and impulsiveness of the instruction turns it into an introject, and the very method of voicing turns it into an introjection focused on the work of the functions of the son's emotions and imagination.

The uncertainty of the source of the subject (identity) as a model for social imitation corresponds to such inversions of identity as diffusion (confusion), fragmentation (crushing) and splitting of identity [20, p. 212–213]. In social reality, this scenario (script) in addition to the previous value-destructive (castration) behavior of the father is marked by unjustified and unfair accusations of masculinity. These accusations, taking into account the peculiarity of the plot of the fairy tale, may refer to the condemnation of manifestations of masculinity and attempts to instill relevant values and social norms. The source of authorization of the corresponding morality at the highest level, based on the features of the plot, are female (maternal) characters, who broadcast both autochthonous identities and identities of external cultural systems without clearly identifying the latter.

In the plot of this fairy tale, the mother is the primary censor-forming subject that initiates the path of the main character, thanks to her the historical movement of the boy (Lugai-Junior) as a seeker of a certain identity begins. At the same time, one may get the impression that this historical movement-wandering in search of identity is authentic and corresponds to the internal features of the corresponding social system, which is represented in miniature through the image of the family.

However, the visual symbols described at the very beginning of the tale, as well as throughout the plot, through the corresponding external scenarios of other cultural systems, indicate the external importation of the axiosphere. The quality of this historical movement lies in the uncertainty of introjected expectations, which corresponds to the pattern of the historical path expressed in wandering-uncertainty. This wandering-uncertainty symbolically correlates with the non-linear development and cyclicity of the identity/social system development path, which is realized by increasing repetitions of monotonous errors and mistakes.

In the further development of the fairy-tale plot, the mother performs an important symbolic function of resurrection of the main character, after his death due to beheading, which additionally confirms her censorship-forming

importance for the constitution of the son's identity². For this, she uses a tool that is a chthonic symbol – a blade of grass from the steppe.

The last element of the plot additionally confirms the features of the archetype of the great mother, as well as the corresponding indication of the center, which corresponds to the image of the Absolute as a certain female figure. Symbolic-figurative markers of resurrection are its magical-chthonic signs with an indication of the witch role of the mother, which is another visual element of the archetypal identification of the boy's mother with the archetype of the great mother, in particular, its chthonic component – the witch/wise old woman.

Female characters as censoring and structuring in relation to the identity of male characters highlight the important role of the feminine in the formation of the orientation and hierarchy of identity in men at the initial stage of the development of consciousness [13]. Their cultural dominance in the plot of the fairy tale indicates the scenarios (scripts) of feminine-oriented development of male gender identity, the vector of which is feminization and the possible contamination of the thinking function with the contents of other cultural systems.

One grandmother. In the plot, he acts as a judge over someone else's son, through emotional and violent appeals. She comes to the boy's family and complains to the latter that he beat her son, urging the parents to punish their son. This fragment of the plot illustrates the despotic side of the archetype of the great mother (evil mother), whose medium character initiates and legitimizes despotic-repressive actions towards the boy, suggesting to the father the opinion of the son's guilt and carrying out the emotional infection of him (the father) with the emotion of anger. The very possibility of suggestion and emotional contagion towards the boy's father reflects the latter's cultural appropriation: the father uses verbal aggression against his son without any thought. This fragment of the plot of the fairy tale demonstrates the attachment to impulsive verbal aggression and the orientation of men to the external moral evaluation of femininity, with the consequences of its uncritical tolerance.

The symbolic marker of the character "one grandmother", which defines her as a representative of the external, inauthentic in relation to the relevant identity of the family (characters – father, mother, and their son/boy) is the indisputability/unappealability of her destructive action. The character "one grandmother" acts through the invasion of the space of another's family (while tolerating such an invasion on the part of the father); she is perceived as a stranger and calls for repression against someone else's son without clarifying the essence of the matter, without causing objections from the parents. The question of the boy's real guilt does not interest either this character or the boy's father.

---

² In the structure of the body according to Reich-Loewen, the head, neck and shoulder girdle correspond to censorship projections, while the head, as Yu. Romanenko notes, interpreting the scheme of Reich-Loewen, corresponds to the highest segment of censorship – the centrator, mission, hierarchy (set) of identities [23].

In the described part of the plot, the corresponding undifferentiated approach is symbolically marked, which involves the operation of the selective customary law of the pre-modern society. Such a right is based not on determining the rightness or wrongness of the parties, not on the basis of motives aimed at establishing the truth, but on the basis of establishing the subject of the action. This indicates the dependence of assessment due to acceptance based on the a priori rightness of “own” and the a priori wrongness of “others”. The norms of the axiosphere of morality and law, which are based on a fragmented perception of reality, are broadcast through the specified elements of the fairy tale plot. Such a fragmented perception of reality points to the contamination of the thinking function by emotions and the corresponding disorganization in the work of social institutions, as elements of the system that should implement the support and reproduction of social order.

The image of one grandmother symbolizes a female figure that represents the aspect of the accumulation of female wisdom, the quintessence of all previous levels of the development of consciousness of the female collective unconscious. In the archetype of the great mother, which is personified/symbolized in the old woman, there is a series of mentoring roles with corresponding standards of motherhood as a source of social morality in behavior. Since such social morality is sensuously (emotionally)-centered (since it is about the corresponding absolutization/sacralization of sensuality), and therefore contains blurred references of “own/others”, in the cultural aspect it can indirectly affect the internalization of fragments of axiospheres of inauthentic social systems. Axiospheres centered on feminine and maternal images of the Absolute, the feature of which is an orientation to sensuality, cause undirected cultural influence in intercultural communications.

Sensuality in sociality corresponds to the preservation of the internal state with the reproduction of the “oscillating contour” in order to ensure its functioning. Therefore, it can be set in motion through the actions of destabilizing actors through emotional and imaginal “rocking”, contrary to the ordinalizing functions of feeling and thinking. Thus, the “fuel” of such a social system can become a focus on staying in a state that is the opposite of maintaining equilibrium and predictability in the system’s work. The latter circumstance becomes a factor in the growth of chaotic social processes in the middle of such a system and the disintegration of its elements.

The son of one grandmother (someone else’s old woman). A peripheral character who is only mentioned in the plot. He, according to the words of “one grandmother”, is the shadow aspect of the animus archetype. He plays the role of certain elements of devalued masculinity in women, due to its concealment. This is reflected through the scenario of undisputed accusations of the character “one grandmother” towards the character “boy (Lugai-Junior.)», while completely ignoring the possibility of her son’s guilt. In the plot, this scenario (script) is symbolically marked by one-sided

idealization-devaluation (one-sided accusation as a kind of one-sided devaluation, the complementary pole of which is one-sided idealization). In such scripts, both the idealization of the “victim” and the devaluation of the “aggressor” are destructive (and vice versa), which is reflected in the despotism of moral sanctions in a fragment of the plot of the fairy tale.

Son/Boy (Lugai-Junior). The main character, the mention of him was already above, when it came to the interaction of other characters with him. In the fairy tale, he is mentioned as “son”, “boy”, “Lugai”, “Lugai Junior”. This character is the personification of the archetype of the hero, which follows from his path throughout the plot and certain transformations taking into account the scenario of returning to life, which is a common motif in epic works. Another “Lugai in the field” who was motivated to look for a boy’s mother, regardless of the place and method of identification, is “Luhai-Senior”. The mother pointed to a certain desired identity, which is depicted in the following fragment of the plot: «– *So that you, son, fight like Lugai in the field*” [21].

This message from the mother raises in the character “boy” questions about the content of this identity, which are not verbalized openly. The non-transparency of the identity content is due to the father’s cultural deficit, as well as the blurring of the boy’s mother’s instruction, which only indicates the actional signs of the identity without explaining the need for such an identity for the son. So, in the absence of a subject who was supposed to carry out a rational-logical justification of the son’s identity search (the father, whose censorship is devalued due to his dominant emotionality), the mother, giving the son a blurred signpost, stimulates the son’s functions of imagination and emotions. Wandering in emotionally colored fantasies as a possible path of the son corresponds to the defectiveness of parental censorship and the son’s reorientation towards maternal censorship.

Censorship in the sociological dimension embodies the corresponding social morality and its isomorphic reflection in the corresponding figures, which indicates the corresponding image of the Absolute. The existing image of the Absolute can be identified taking into account other visual elements appearing in the fairy tale. An illustration of the appropriate censorship corresponding to the mother figure occurs in the subsequent departure of the boy from his parents and the long wandering reflected in the text: “*So he left. Walked around the world, visited a hundred lands. A lot of time passed in those journeys*” [21].

The uncertainty of time in the plot of one fairy tale and many other plots is a symbolic isomorph of the profanation of historical time in culture, the social system, the activity of its individual subjects: communities, groups, individuals, etc.

The desecration of historical time occurs due to inconsistent efforts to collect individual fragments of other cultural systems with subsequent unconscious internalization and knowledge of relevant fragments of axiospheres, without awareness of compatibility with the system and

synergy of their action. Thus, not identities are “collected”, but fragments of identities, which creates risks of deconstruction of the system to the level of a social aggregate with various eclectic combinations. At the level of social unconscious representations, this creates a serious problem in the work of thinking, due to its contamination by imagination and emotions. The mentioned contamination in culture may correspond to the devaluation of the intellectual class in the social structure, science as a social institution, and the weak acceptance of scientific rationality in everyday life.

In the unfolding of the plot, after long searches-wanderings, which are depicted in the text of the fairy tale: *“Walked around the world, visited a hundred lands. A lot of time passed in those journeys”*, – the boy enters the space of the steppe, which visualizes and marks identities that belong, in part, to the external nomadic culture. In the symbolic context of the steppe in the plot of the fairy tale, this place is identified as an foreign space, where enemies reside and where the hero fights with enemies who are visualized as devils and snakes.

Then, according to the plot of the fairy tale, there is a symbolic transformation of the steppe as an alien space into a desired (ecological) space for the hero to settle, which indicates the internalization of the values of the character “Lugai-Senior” and the internalization of his identity.

However, the final internalization of identity as the anchoring of the hero in the continuum (time-space) is hindered by his bride-queen, who offers him another place to live. In the future, the hero’s identity diffuses through filling it with elements of the cultural and social system external to him. The bride-queen of Lugai-Junior offers him a settlement by the sea, where he places his magical palace. A house-palace on the seashore, reorients the hero from the identity of groups of nomadic peoples to the identity of sailors, merchants, their culture and social stratification of the feudal elites of maritime states. This is indicated by the symbolic descriptors of both the space itself and the reasons the girl uses to justify her placement in this space *«–I would live here,»- says the girl. – The sea throws out fish, all kinds of ships come”* [21].

The subsequent agreement of the character of Lugai the Younger with his queen-bride, a number of important statements of the girl on the eve, for example: *«– I don’t know you, but run away from here before the devils come.»*, as well as the results of settlement in this place, indicate the corresponding foreignness, inauthenticity of this identity of the character “queen (girl/bride/woman)” in relation to the identity of the Lugai-Junior character, which the author plans to analyze in more detail in future publications on this topic.

Conclusions. In the analysis of the plot of the fairy tale, such characters as: father, mother, one grandmother, one grandmother’s son, son/boyfriend (Lugai-Junior) are considered in detail. The last character is the main one, so his features were also discussed in interactions with other characters, and will also be continued through consideration of interactions with

subsequent characters in future publications. Each character has certain symbolic markers-images of interactions/actions that are woven into the corresponding scenarios that are implemented throughout the fairy tale plot. One of these typical scenarios is the cultural depotentialization of manhood, which corresponds to the meanings of social morality broadcasted through the actions of the characters in the fairy tale. In the structuralist-neofunctionalist and Jungian-psychoanalytic understanding, the censorial legitimization of the truncation/limitation of the cultural influence of men is marked through images of art in general and epic-fairy tales in particular, indirectly characterizing the features of the centrator (the image of the Absolute), which performs verticalizing functions in relation to the social system through the corresponding culture.

Outwardly peripheral characters in the analyzed fragment of the plot (for example, “one grandmother”) are not really like that. They accumulate appropriate idealized models of motherhood in its openly negative aspect, which manifests itself in the idealization-devalued manhood and correlates with the orientation to support the dominance of the functions of emotions and imagination in the social system.

Censor-authorizing characters who set and shape higher cultural meanings are represented in the plot of the fairy tale by female and maternal images-symbols derived from the archetype of the great mother as a sacred center. These characters as censor-structuring acquire a sacred status in the cultural system with the corresponding cults of veneration/worship and through the production of the corresponding social morality. The centrator, personified by the mother of the hero, on the example of the plot of the fairy tale, has the aspect of determining the orientation of the images of the socio-historical path, the possibilities of the resurrection of the main character, the power over the chthonic-infernal world (it is about the mother, who restores life to the decapitated hero with a blade of grass from the steppe, similar to, as the devils did to her). In addition, the censorship of the main character, presented in the analyzed part of the plot of the tale, has female-maternal references, and therefore corresponds to the socio-historical path of the corresponding identity.

Bibliography

1. Корень Є.Р. Деякі архетипи та символи в структурі епічних сюжетів: до постановки проблеми соціології мистецтва. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2022/93/7.pdf>
2. Koren Ye.R. Visual symbols in romanian epic works. Part 1. Theoretical foundations of the research and description of the plot URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2022/94/4.pdf>
3. Юнг К.Г. Эон. М.: Академический Проект, 2009. 340 с.
4. Юнг К.Г. Символическая жизнь. Изд. 2-е. М. : «Когито-Центр», 2010. 326 с.
5. Юнг К.Г., Структура психики и архетипы. 4-е изд. М. : Академический проект, 2015. 328 с.

6. Юнг К.Г. Человек и его символы. М. : С. Б. Медков ; «Серебрянные нити», 2016. 348 с.
7. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
8. Юнг К.Г. Психология бессознательного. М. : «Когито-Центр», 2010. 352 с.
9. Юнг, К.Г. Символы трансформации. М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. 731 с.
10. Neumann E. Die große Mutter. Olten : Walter 2, 1974.
11. Neumann E. Das Kind. Zürich : Rhein-Verlag, 1963.
12. Neumann E. Über den Mond und das matriarchalische Bewußtsein. Eranos-Jahrbuch Sonderband (Band XVIII). Zürich : Rhein-Verlag, 1950.
13. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. URL: <https://s.siteapi.org/2cd07656e85af28.ru/docs/783bc37c68230800a0e2347fb3d062ab7bf8f341.pdf>
14. Калшед Д., Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа. М. : Академический Проект, 2001. 368 с.
15. Дж. Хиллман, Архетипическая психология. СПб. : Б.С.К., 1996. 157 с.
16. Х. Дикманн, Сказание и иносказание. Юнгианский анализ волшебных сказок. М. : «Корвет», 2017. 224 с.
17. Кребер А., Парсонс Т. Понятие культуры и социальной системы. URL: <https://kk.convdocs.org/docs/index-153275.html>
18. Луман Н., Социальные системы. Очерк общей теории. Санкт-Петербург : «Наука», 2007.
19. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. URL: <https://uch.click/istoriya-vsemirnaya/revolyutsiya-preobrazovanie-obschestv.html>
20. Зоська Я.В., Медведева Ю.Ю., Романенко Ю.В., Святненко И.А., Туленков Н.В., Хомерики Е.А. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики : монография. Киев : Меркьюри Подолье, 2016. 552 с.
21. Українські казки. URL: <https://coollib.com/b/300820-narod-ukrayinskiy-ukrayinski-kazki>
22. Святненко І.О. Соціосистемологічна рефлексія соціології гендерної культури в Україні : дис. ... доктора соціологічних наук : 22.00.01 – теорія та історія соціології. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. 437 с.
23. Романенко Ю.В., Святненко І.О., Зінченко А.А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід : монографія Київ : Видавничо-поліграфічний центр Інституту міжнародних відносин», 2014. 460 с.

Корень Є. Р. Візуальні особливості символічно-сюжетних складових в українських епічних творах (на емпіричному матеріалі твору українського епосу). Частина I

У статті досліджено окремий український епічний твір (українську казку) як продукт, що є носієм відповідних аксіосфер, котрі, в свою чергу, можуть здійснювати соціалізуючий та інтерналізуючий вплив на реципієнтів (дітей, підлітків та ін.).

В статті наявний стислий огляд окремих елементів сюжету з урахуванням вказівки особливостей дії/інтерацій персонажів, з іншими персонажами,

об'єктами (артефактами), просторово-часовими особливостями перебування дій, та відповідний послідовний виклад розвитку героїв. Далі, відбувається поступовий детальний огляд даних елементів. Ідентифіковано окремих персонажів, та їх відповідні особливості, що відзначені, в першу чергу, особливістю їх інтеракції/дій, ідентифіковано їх архетипи чи окремі супутні їм соціо-психічні особливості.

В даній статті представлений аналіз декількох персонажів, а також їх взаємодії, розглянуті відповідні сценарії, що випливають із особливостей сюжету, зазначені відповідні центри (образи Абсолюту) окремих персонажів, з урахуванням трансляції у сюжеті інтеракцій ідентичностей різних культурних систем. Встановлені відповідні особливості сюжету казки, що передбачають кастраційні сценарії чоловічих проявів маскулінної агресії. Згідно результатів аналізу зазначеного в статі зроблено висновок про запропоновану казкою певних особливостей соціальних відносин та відповідним елементам аксіосфери моралі. Дані особливості соціальних відносин відтворюються завдяки дії центри (образі Абсолюту) соціальної системи, що орієнтований на жіночі фігури котрі здійснюють спробу виконувати реалізацію функцій часткової та непослідовної ординалізації соціальної системи. Ординалізація жіночим началом має відповідні соціально-історичні особливості розвитку системи та відповідній їй ідентичності, що мають візуальне відображення в сюжеті, та уособлюють блукання, циклічність що спирається на реалізацію соціальних відносин завдяки домінуванню у акторів реалізації функції емоцій та уяви.

В сюжеті представлено приклад інтерналізації представнику відповідної ідентичності (на прикладі головного персонажу) невідповідних даних ідентичності фрагментів ідентичності представників інших культурних систем, що має ряд деструктивних наслідків для цілісності ідентичності та відповідній їй соціальній системі, а також призводить до різноманітних інверсій ідентичності.

Ключові слова: сюжет, персонаж, сценарій, ідентичність, інтерналізація, аксіосфера, образ, символ.

UDC 316.356.4

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.4>

YU. V. ROMANENKO

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Media Communications
and Communication Technologies
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

**IDENTIFICATION OF VALUE IDENTITIES:
THEORETICAL AND SOCIAL-PRAGMATIC PERSPECTIVE.
PART 1**

The article constructs a theoretical characterization of key value identities and individual mechanisms of their recursive assembly into internally interconnected sets of identities, a fragmented review of identity theories, which are basic to the subject of this article's research, is carried out. As a result of the conducted research, it was concluded that the sets of value identities represent a hierarchical set of meanings from different axiospheres (spheres of value consciousness), which are typical for different cultural systems.

It is noted that in the most general sense, any value identity can be part of a set with both homogeneous and heterogeneous value identities. In the first version of the set completion, relations of correspondence-subordination and recursion are established between the identities, which means that the value identities of the highest levels will be isomorphic to the value identities of the lower levels. Recursiveness also means that when internalizing the value identities of lower levels (for example, artistic), the completion of the value identities of a person and/or social group (community) at higher levels will take place according to the principle of isomorphism of cultural meanings. It is emphasized that the logic of recursion predicts and assumes that higher value identities undergo replication at lower levels, which allows achieving vertical and horizontal integration of culture, social system (social institutions and social groups) and individuals. Higher (value) identities provide mainly vertical integration and "work" on the synergy of culture, social institutions and social groups.

It was established that in the second variant, identities will undergo splitting and fragmentation, which will be accompanied by a number of cultural, social and mental effects, starting from external influence, central (cultural) corruption and ending with socio-schizophrenic and suicidal processes in the individual psyche, from the emergence of multiple regional movements (separatist and irredentist) and local wars to banal bewilderment, confusion, uncertainty of the perspectives of individuals and social groups. In postmodern conditions, the splitting and fragmentation of identities acquires pronounced permanence, which entails both the devaluation of identities and their continuous re-election and the creation of their simulacra.

Key words: *identities, value identities, religious identities, worldview-philosophical identities, ideological identities, social-moral identities, legal identities, artistic identities.*

Formulation of the problem. Identity as a concept that is used to define subjectivity in one or another of its manifestations became the subject of understanding in many concepts. At the same time, the emphasis in the studies of various authors was on the polymorphism of identities, their differences, while the problems of their hierarchization and the formation of recursive sets, which in any cultural system are necessary for the formation of elite groups and social institutions, as well as an integrated mental system of a person who lives in the everyday world of resistant self-evidents.

The purpose of the article is the theoretical characterization of key value identities and separate mechanisms of their recursive assembly into internally interconnected sets of identities. A separate task of the article can be considered a fragmented review of identity theories, which are basic to the subject of this article's research.

Analysis of research and publications. The theoretical foundations of understanding identities as constructs of value consciousness are represented by a number of concepts, including Freudian and social psychoanalysis (interpersonal directions of H. Sullivan and E. Erikson, analytical psychology of K.-G. Jung); sociological and socio-psychological constructivism (constructionism) – K. Gergen, E. Glazersfeld, R. Harre, etc.; structural functionalism and neofunctionalism (F. Alexander, N. Luman); postmodernist theories (D. Friedman, Z. Bauman) [1–13; 15].

In Freudian and interpersonal psychoanalysis [12; 15], in Jungianism, the common denominator of the understanding of identity is a number of ideas regarding a) the mostly unconscious and traumatogenic origin of identities as dependent on the types of character organization, object relations, and archetypes; b) the residual mechanism of planting identities in inculturation and socialization, which means that identities are the “remains” of someone else's censorship, which is internalized not through conscious choice, but through grafting-introjection; c) ways of impact of identities on society and the psyche, which are tangential to emotional contagion (archetypes in Jung), which occurs due to the numinosity of the corresponding archetypes and their fascinating potential for the personal psyche

The planting of identities in psychoanalytic logic is determined by intergenerational differences in the values of parents and children. At the same time, parents, trying to be in a censorious image, often do not understand the content of the censorship they instill, due to which the formation of identities is split and fragmented. The traumatogenicity of the censored content itself, however, is related not so much to the content itself, but to the “technologies” of vaccination. Although orthodox (Freudian) psychoanalysis is focused mainly on sexual, gender and bodily identities, the inclusion of the latter in the character structure corresponds to the possibility of their retransmission.

For Jung, identities are defined through the structure of archetypes. Values show signs of stability and universality due to their rootedness in the archaic layers of the soul. Archetypes express historically stable

archetypes that have the ability to replicate, serving as vectors for the crystallization of philosophers, ideologues, religious insights, artistic, mythological, and dream images. Archetypes form a certain set, which, however, can be divided into theomorphic, anthropomorphic, zoomorphic, stocheomorphic, rheomorphic. Archetypes are characterized by fascination and numinousness, due to which they determine the charisma of individual leaders and the passion of various communities in (ethno)national and world history [12].

In value identities, archetypes are revealed in the ways of presenting sacred First Reality (God, angels, demons, etc.); social institutions (church, education, army); subpersonalities, spiritual and mental states (Shadow, Self, Persona, Mask, Ego (Hero), Anima, Animus, Puer (Eternal Youth), Senex (Wise Elder), Eternal Child, Great Father, Great Mother, Animal, Healer, Mystic sister or brother) etc. At the same time, archetypes are subject to selective internalization through symbols [12].

The unconscious, through archetypes, enables a repository of symbols for science, art, religion, morality, law, which form several layers: racial, ethnic, national, social-group, professional, family and correspond to the life experience of various human communities. Therefore, the personal unconscious accumulates and reproduces symbols of various origins, which act as companions of religious, philosophical, ideological, artistic, etc. identities.

Regarding the understanding of identities, constructivism is represented by a group of theories created in socio-humanitarian studies (psychology, sociology, philosophy, cultural studies), the common ideas of which are: a) an emphasis on the constructive-forming functions of identities, which form both the optics of the vision of the world and the system references of his understanding; b) on the linguistic and cultural-historical conditioning of identities, their mediation by culture-specific language constructs; c) constructive alternativeism (multiple ways of internalizing identities) and cultural pluralism of sets of identities [3–5; 10].

Valuable cognition is the construction of an internal world of values through two interrelated processes: selective internalization of typified contents-values of certain axiospheres (sectors of the cultural system) and production of identities through the construction of psycho-appropriate meanings-values of a new content.

The very process of construction, construction, which is active, however, mediated by the linguistic structures of language, is of fundamental importance for constructivism; value identities are a compromise that is formed in the zone of intersection between the psyche of the subject (individual or (macro-, micro)group) and typified cultural meanings thanks to the transformation of these typified meanings into a culturally individualized product.

The construction of identities takes place on the basis of conventional social realities, therefore, those cultural meanings that are consciously

accepted on the basis of free and selective expression of will. Constructionists therefore assume that the sets of cultural identities of any community are always fragmented and relative.

Thus, identities are the product of building classifications of objects through cognitive structures, our actions, and language categories that we use to make sense of what we perceive. Having created various conventional social realities at the intersection of cognitive structures, actions, speech categorizations and our personal experiences of the first second and third, we get value identities that guide our behavior and shape our further representations. Such formation occurs through selective focusing of attention on what is significant, with the transformation of the insignificant into the background.

At the same time, value identities form a kind of “prisms” through which we selectively perceive certain theories, accepting part of them and filtering out part of them, so that only that part of theories and empirical knowledge (experience) that contributes to the reproduction of one or another is accepted value identity, and through it – the entire set of value identities.

From the concept of E. von Glasersfeld, who talks about a radical constructivist understanding in comparison with the traditional theory of cognition and cognitive psychology, the understanding of value identities as constructs of internalized value knowledge, which allows to achieve the greatest usefulness, success, viability in the construction of theories and social practice, emerges. The author thinks pragmatically, because identities are not counterparts of abstract “objective reality”, but tools for coping with reality, regardless of their “truth”, “truthfulness”, “justice”, etc. [3, p. 81].

K. Gergen reasons similarly as a supporter of L. Wittgenstein’s linguistic positivism, who advocates a neo-pragmatic position. For the author, value identities are constructs with which we operate in the context of answering questions about the possibility of winning/losing from the way of life that is stratified by one or another subject through a set of value identities [2].

In this aspect, the opposite of constructionism and representationism is revealed, in which knowledge about values, theories and facts remain mere abstractions, not merged with our subjective reality. Representationist logic is guided by structural functionalism and structuralism, in which the entire inner reality of a person, built through the internalization of cultural and social meanings, is deprived of considerable freedom of construction, since the discourse transmitted through language enslaves and makes individual human thoughts and acts of experience dependent. Due to categorizations as thinking frames in structuralist and structural-functional logic, not so much the effect of multiplicity/divergence is achieved, but the effect of uniformity.

Therefore, the constructionist methodology advocates cultural pluralism in the construction of both individual value identities and their sets and hierarchies, which means that: a) the content of value identities differs in different cultures and they are similar only by formal features;

b) individuals and social groups can selectively assimilate or not assimilate certain identities, leaving “vacuities” in their place or filling them with heterogeneous meanings, which leads to diffusion, disintegration and fragmentation; c) personal or socio-group choice de-absolutizes value identities.

According to H. Putnam’s apt expression, no one can look at the world through the optics of value identities “through the eyes of God”, or have an “outsider’s view” or a “metaposition” (“superposition”). Anyone whose vision of the world is framed through a set of identities has relevant references, which, however, are adequate only within the cultural system and have their own limited value relevance [9].

Thus, in some legal systems (of the Euro-continental type), the implementation of laws as general norms seems to be the pinnacle of equality and justice. However, in other legal systems (case law), such “legalistic justice” and “legalistic equality” will be considered the height of injustice and the height of inequality, and the corresponding identity will be fully or partially devalued.

Also known in Chinese practice, the calculation of “social points” for Confucian morality with its point control of everyone and everything will seem natural and normal, therefore, such hyperprotective meanings will undergo internalization. At the same time, for any individualistic culture, the very method of inculcating morality through voluntary “brainwashing” and forced “re-education” through the means of revising opinions and inculcating collective censorship through discussions in penitentiary conditions will seem the apotheosis of unacceptability.

What is acceptable for Confucian moral and legal identities will be evaluated almost as “death” through the lens of different identities and the corresponding set of identities. This is what J. Kelly, H. Putnam and T. Naigell [8–9] point out in their studies of personal alternative constructions.

The structural-functionalist understanding of value identities is based on the logic of recursion, that is, the repeated reproduction of the same content in variations of different forms. Structural functionalism assumes the variability of value identities only in a certain “corridor” of autopoiesis. Value identities as higher cultural references are designed to create a reality that corresponds to them and due to the correspondence can communicate with certain subjects.

The hierarchy of value identities is a self-description (full register) of values that can undergo selective internalization. The author of this article adheres to the synthesis of constructionist and structural-functionalist logic: in order for value identities to be internalized at all, their “repositories” – axiospheres – are necessary. And these repositories are necessary precisely so that through them the consciousness of a person has the opportunity to strategically choose and re-choose identities, making a choice about their complete or fragmented internalization.

Value identities are sets of selectively internalized cultural meanings presented in the psyche of a person and society, based on identification with which the centering and formation of the world order, strategizing the corresponding world order of the social order (social system), informalized references of self-preservation of society or individual social groups, formalized social-normative systems and the spread of reference images for cultural imitation [4–6: 11].

A set of value identities consists of religious, philosophical, ideological, socio-moral, legal, artistic elements. Religious and philosophical identities are central (other identities are “completed” into a set of identities in the image and likeness of religious and philosophical ones). Such completion occurs through recursion¹.

The postmodern understanding of value identities, which is presented in the concepts of D. Friedman and Z. Bauman, is marked by statements of multiplicity, crisis, confusion, general disorder in the choice of identities and self-identifications, the impossibility of their completion into sets and hierarchization.

According to Friedman, in modern conditions there is a process that the author calls “ethnification of identity”, meaning the emergence of social identity, which is based on a specific change of consciousness in the vector of history, language, and race. Emphasizing the artifactuality of socially constructed identities, Friedman nevertheless does not consider them false or ideological. Moreover, according to the author, it would be dangerous and irrational to deny the authenticity of multiple ethno-cultural identities. According to Friedman, a permanent fragmentation has occurred in the system of once unified hierarchical identities. Currently, ethnic, nationalist, religious-fundamentalist and local types of identities are represented in their plurality [15].

Fragmentation of identities is pervasive and is matched by subnationalism; ethnic and local movements; conflicts and local wars; the formation of communities based on local characteristics, which have their own cultural self-awareness and strive for autonomy from national-state centers; the strengthening of fundamentalist religious movements and, as a result, the weakening and transformation of the nation-state principle, a component of one of the components of the modern project and the world social and political order based on it. This transformation of the global order is accompanied by the emergence of global economic and political classes, lumpenization and migration of large population groups [15].

According to Z. Bauman, in the historical stages prior to modernity, identity was not a “private matter” or a “private concern”. She was a product of a society that totally absorbed the individual. Today, society, the very form of our sociality, depends on personal self-determination, that is, individualization. Individualization is a process opposite to “social

---

¹ Recursion is the definition, description, or representation of any object or process within that object or process, i.e., a situation where the object is part of itself.

prescription” in state society, since modern identity is no longer ascribed as a social fact of a person’s stay in a social state, but is achieved by a person through constant proof of his class status [14].

A person as a social actor is responsible for the realization of the everyday task of self-identification and for its consequences. De jure individual autonomy (although not necessarily de facto) in modern conditions replaces prescriptive and coercive state identity with its self-determining class strategy, which requires daily persistent efforts [14].

Self-determination of identity, starting from the times of classical modernism and ending with the modern post-information society, procedurally coincides with the adaptation of a person to the formed social types and patterns of behavior, with imitation of models, with raising the cultural level, with ambitions not to go beyond the norm, to “fit” into a designated niche. However, the “individualization” of the identities of the post-information global society differs from the times of identification of classical modernity precisely by its equation with “flowing” modernity. The author talks about the fact that the identities that a person seeks to acquire and “confirm” are quickly transformed and can hardly reliably act as the goal of someone’s life” [14].

The goals themselves become vague and uncertain, a source of anxiety and the “great unknown” in human life. This means that the problem of identity changes formal and substantive features, “consisting not so much in finding and acquiring the chosen identity (identities) and forcing others to recognize it (them), but in timely re-choosing the identity (identities) under the circumstances of its (their) devaluation and loss of proper attractiveness [14].

Presentation of the main material of the study. Religious identities are central, that is, they set a central sense-image that denotes the Sacred Primal Reality for the individual and society. The image of the Sacred First Reality can be in the spiritual sphere, in the sphere of society, man and natural (bodily) reality. Individuals, social groups and societies can make objects of deification spiritual reality, social reality, human (mental, spiritual) reality, natural/animal, organismic reality.

Table 1.1

Religious identities

General types of religions and religious identities	Content
1	2
Noocentric (spiritualistic)	The image of a spiritual (spiritual reality), foreign to consciousness (superconscious spiritual reality)
Cosmocentric and sociocentric	Images of physical and social reality (example: Confucianism in which the object of sacralization (deification) is Chinese society as a great mass – “Heavenly”).

Table 1.1 (ending)

1	2
Anthropocentric (psychocentric)	Images of people and psychic reality (e.g. Buddhism, in which the enlightened person and enlightened human consciousness are deified; Shinto, in which the “way of the warrior-hero” is deified)
Somatocentric (naturocentric)	Images of natural and physical reality (biological reality)

Philosophical worldview identities are determined by the type of worldview, since philosophy as a sphere of spiritual and value reflection of worldview is derived from worldview. Philosophical worldview identities themselves recurse with religious ones, since philosophy in a rational-logical form offers a theoretical model of one or another world order. Let’s pay attention to the fact that this world order is a recursion of the Image of the sacred primal reality (God or deity/deities).

In the most general form, philosophical concepts are divided into idealistic and materialistic. Their typology is presented in the table below.

Table 1.2

Philosophical identities

	Noocentrism (spiritualism)	Cosmocentrism and sociocentrism	Anthropocentrism	Somatocentrism/naturocentrism (materialism)
Idealistic	–	Idealistic cosmocentrism (deified physical nature and the cosmos as a world order and deified society and society as a world order, the prototype of which is the organism)	Idealistic anthropocentrism – man as a god-like/angel-like being (superman) with signs of spiritual perfection (example – Renaissance philosophy, Italian humanism)	–
Materialistic	–	Materialistic cosmocentrism (physical nature and the cosmos as an ordinary natural substance and a combination of material elements governed by the laws of physics) and sociocentrism (a social system, the prototype of which is any mechanism)	Materialistic anthropocentrism (a person is an ordinary physical body, and his psyche is only a product of brain activity)	–

Ideological identities offer one or another version of the social order, which acts as a continuation of the world order presented in the philosophical and ideological identities.

Ideology offers one or another model of order based on the ratio of four components: cultural (value patterns, or simply values), political (goal-setting, or goal-determining and mobilizing), economic (adaptive), and integration-socialization (communication-integration). Simply put, social order in ideology is culture/cultural superstructure in the form of meanings/value patterns+politics/political goal achievement/mobilization of individuals/communities to achieve general social goals+ economy as the satisfaction of basic organismic needs through adaptation to the natural environment (adaptation) + maintenance of communication between the person and all the listed subsystems (social integration/communication). Ideology describes the status of each of the elements of the social order and how they interact.

There are five basic types of ideological identities:

- A) left-wing radicalism (communism);
- B) left centrism (socialism, demosocialism);
- C) centrism (liberalism);
- D) right-wing centrism (nationalism, conservatism);
- E) right-wing radicalism (fascism).

Table 1.3

Ideological identities

Ideological identities and components	Left Radicalism (Communism)	Left centrism (socialism, demosocialism)	Centrism (liberalism)	Right-wing centrism (nationalism, conservatism)	Right-wing radicalism (fascism)
Culture / cultural superstructure	policy/ political goal achievement	Culture / cultural superstructure	economy as satisfaction of basic organismic needs	Culture / cultural superstructure	policy/ political goal achievement
policy/ political goal achievement	economy as satisfaction of basic organismic needs	policy/ political goal achievement	social integration/ communication (person and population)	policy/ political goal achievement	Culture / cultural superstructure
economy as satisfaction of basic organismic needs	Culture / cultural superstructure	social integration/ communication (person and population)	Culture / cultural superstructure	economy as satisfaction of basic organismic needs	social integration/ communication (person and population)
social integration/ communication (person and population)	social integration/ communication (person and population)	economy as satisfaction of basic organismic needs	policy/ political goal achievement	social integration/ communication (person and population)	economy as satisfaction of basic organismic needs

The differences between different ideological identities relate to the importance of different subsystems. For left-radical identities, politics and economics are the highest-level priorities, while culture and the person with integration (social communication) remain “below” them. Therefore, communists are “bad statist” and “bad economist” because politics and economics, which stand above culture and are fused/merged in the state, which becomes the sole owner of the means of production, are effectively doomed to inefficiency and corruption.

Demo-socialists (center-left) and conservatives/nationalists (center-right) put culture in the highest place in order to support the politics of influence of cultural elites and thereby achieve better social integration/communication of the individual (left-centrism), or higher economic well-being of financial oligarchs (right centrism). At the same time, left centrists achieve higher social integration by improving mechanisms of redistribution in the economy, and right centrists – stimulation of private economic initiative and reduction of redistribution projects.

As it becomes obvious, the bearers of left-radical identities recurse materialist sociocentrism in philosophy, or simply “bad materialism”, which emphasizes the fact that society is basically likened to a mechanism, and a person is a separate wheel, which, in case of damage and breakage, subject to replacement. In such a society, the economy and politics are mostly of low quality due to the targeted destruction of cultural elites and their transformation into a servitariat.

Socio-moral identities determine informalized, sanctioned by the power of public opinion, strategies for establishing the norms of self-preservation of society and/or its individual groups.

Depending on the methods of establishing moral norms, three key moral systems are concerned: dogmatism/rigorism, conventionalism, and relativism (situationism).

In moral dogmatism (rigorism), moral norms/precepts are not subject to discussion and revision and must be fulfilled unconditionally, severe sanctions are provided for their non-fulfillment.

In moral conventionalism, norms/precepts are subject to discussion and personal (collective) revision/correction and must be fulfilled unconditionally, severe sanctions are provided for their non-fulfillment.

In moral situationism, norms/precepts do not have a clear meaning, are subject to discussion and revision in each specific situation, and their compliance is conditional and may include harsh negative sanctions or no sanctions at all.

In turn, individuals and social groups can be the subjects of the implementation of moral norms. Therefore, dogmatism, conventionalism and situationism can be combined with individualism or collectivism.

Socio-moral identities recurse with and perpetuate ideological identities as they offer different strategies for preserving individuality and/or community.

Table 1.4

Moral identities

	Dogmatism	Conventionalism	Situationism (relativism)
Individualistic	Individualistic dogmatism	Individualistic conventionalism	Individualistic situationism (relativism)
Collectivistic	Collectivistic dogmatism	Collectivistic conventionalism	Collectivistic situationism (relativism)

Moral identities recurse with philosophical and ideological identities.

Thus, left-radicals are materialistic sociocentrists and, at the same time, collectivist situationists in morality (for communists, moral norms either do not exist or are assimilated to legal norms, contain few positive incentives and many punitive sanctions for non-compliance). Therefore, left-wing radicals do not contribute to the preservation of society by reducing the level of morality of the population and the immorality of the authorities

Right-wing radicals and right-wing centrists as idealistic sociocentrists (in their philosophy understand society as a social organism in which parts are not subject to implementation, replacement, etc.) in their moral identities are supporters of collectivist dogmatism. Consequently, in societies with a conservative-oriented and fascist-oriented ideology, the moral rigidity of the elites grows, which corresponds to both intolerance of deviants and the irrevocability of moral norms, which in such societies cannot be reviewed or discussed.

Legal (legal) identities are determined by formalized, state-sanctioned strategies for establishing norms of self-preservation of society and/or its individual groups.

Legal identities recurse with moral ones and by the method of internalization as legalistic (internalization through laws, and therefore generally recognized norms of law, which are binding for all), precedentialist (internalization through judicial and administrative precedents – decisions of individual judicial and administrative instances, which are applied by analogy), religious-customary (mostly norms of religious morality, fixed in one or another written religious sources and reproduced in state norms).

These identities correspond to three key types of legal systems that exist in the world and under which the internalization of these identities takes place. It is about the legal system of European (continental), Anglo-Saxon (precedent) and religious-customary (eastern) types.

Table 1.5

Legal identities

European (continental)	Anglo-Saxon	Religious and customary
legalistic	precedential	Habitual and behavioral

Legalistic legal identities can be seen as a recursion of individualistic or collectivist dogmatism in morality, hence individualistic-dogmatic and collectivist-dogmatic identities; precedentialist identities – as a recursion of individualistic conventionalism in morality (only what can be considered moral is what individuals have concluded a convention about because it is moral, the same in case law); in the religious-customary legal system, what corresponds to established practices and patterns of behavior that correspond to them will be considered legal and legal. Customary-behavioral identities in law will be a recursion of collective-conventionalist identities in morality.

Artistic identities are associated with meanings of art that are selectively internalized in society and the psyche. Artistic identities are associated with commitment to four types of artistic activity: framing, hedonistic-entertainment, professional, and amateur. It is about commissioned art (as it coincides with the purposeful planting of appropriate exemplary images, plots, etc.), that is, it is education-propaganda; mass art, which is focused on distraction-entertainment; professional art, which is intended for a narrow circle of the artistic elite; amateur art, which is the product of impulsive projection in one or another field.

Table 1.6

Artistic identities

Art -science (realism, abstractionism, cubism)	Art-ideology- propaganda (socialist realism, futurism)	Professional art (academicism)	The art of exemplary feelings (sentimental- ism, baroque, symbol- ism, romanticism, etc.)
Realistic identities	Propaganda identities	Academic identities	Aesthetic identities

Conclusions. Sets of value identities are hierarchical collections of meanings from different axiospheres (spheres of value consciousness) that are typical for different cultural systems. In the most general sense, any value identity can be part of a set with both homogeneous and heterogeneous value identities. In the first version of the set completion, relations of correspondence-subordination and recursion are established between the identities, which means that the value identities of the highest levels will be isomorphic to the value identities of the lower levels. Recursiveness also means that when internalizing the value identities of lower levels (for example, artistic), the completion of the value identities of a person and/or social group (community) at higher levels will take place according to the principle of isomorphism of cultural meanings. The logic of recursion predicts and assumes that higher value identities undergo replication at lower levels, which allows achieving vertical and horizontal integration of culture, social system (social institutions and social groups) and individuals. Higher (value) identities provide mainly vertical integration and “work” on the synergy of culture, social institutions and social groups.

In the second option, identities will undergo splitting and fragmentation, which will be accompanied by a number of cultural, social and mental effects, starting from external influence, central (cultural) corruption and ending with socio-schizophrenic and suicidal processes in the individual psyche, from the emergence of multiple regional movements (separatist and irredentist) and local wars to banal bewilderment, confusion, uncertainty of the perspectives of individuals and social groups. In postmodern conditions, the splitting and fragmentation of identities acquires pronounced permanence, which entails both the devaluation of identities and their continuous re-election and the creation of their simulacra.

Bibliography

1. Gergen K.J. Realities and relationships: soundings in social construction. Cambridge (MA) : Harvard University Press, 1994.
2. Gergen K.J., Hosking D.M. If you meet social construction along the road: A dialogue with Buddhism. *Horizons in Buddhist psychology: Practice, research and theory*. Chagrin Falls, Ohio : Taos Institute Publications, 2006.
3. Glaserfeld E. Radical constructivism: *A way of knowing and learning*. L.: The Falmer Press, 1995.
4. Harre R. Metaphysics and methodology: Some prescriptions for social psychological research. *Eur. J. Soc. Psychol.* 1989. V. 19. № 5. P. 439-453.
5. Hermans H.J.M. The dialogical self: Toward a theory of personal and cultural positioning. *Culture & Psychology*. 2001. V. 7(3). P. 243–281.
6. Lincoln Y.S. Guba E.G. Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. *The handbook of qualitative research. 2 ed.* / Thousand Oaks, CA : Sage, 2000. P. 163–188.
7. Mead G. Mind, self and society. Chicago: University of Chicago Press, 1934.
8. Nagel T. The view from nowhere. N.Y. : Oxford Univ. Press, 1986.
9. Putnam H. Reason, truth and history. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1981.
10. Raskin J.D. Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism. *Amer. Communication J.* 2002. V. 5. Iss. 3. P. 7–24.
11. Varela F., Thompson E., Rosch E. The embodied mind: cognitive science and human experience. Cambridge, MA : MIT Press, 1993.
12. Юнг К.-Г. Символы трансформации. М. : АСТ, 2008. 731 с.
13. Bauman Zygmunt *The Individualized Society*. Wiley? 2013
14. Friedmann J. Order and disorder in global systems: a sketch. *Social research*. 1993. Vol. 60. № 2.
15. Erikson E. Identity and the life cycle. N.Y.; L., 1994.

Романенко Ю. В. Ідентифікація ціннісних ідентичностей: теоретична і соціально-прагматична перспектива. Частина 1

У статті побудовано теоретичну характеристику ключових ціннісних ідентичностей та окремих механізмів їх рекурсивного комплектування у внутрішньо-взаємопов'язані набори ідентичностей, здійснено фрагментований огляд теорії ідентичностей, які є базисними для предмету дослідження

цієї статті. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що набори ціннісних ідентичностей являють собою ієрархізовані сукупності сенсів з різних аксіосфер (сфер ціннісної свідомості), які є типовими для різних культурних систем.

Відзначено, що в найзагальнішому розумінні будь-яка ціннісна ідентичність може входити в набір як з однорідними, так і з різнорідними ціннісними ідентичностями. В першому варіанті комплектування набору між ідентичностями вибудовуються відносини кореспондентності-супідрядності та рекурсивності, що означає, що ціннісним ідентичностям найвищих рівнів будуть ізоморфними ціннісні ідентичності нижчих рівнів. Рекурсивність означає також, що при інтерналізації ціннісних ідентичностей нижчих рівнів (наприклад, мистецької) добудова ціннісних ідентичностей особи та/або соціальної групи (спільноти) на вищих рівнях буде відбуватися за принципом ізоморфізму культурних сенсів.

Наголошено на тому, що логіка рекурсії передбачає і припускає, що вищі ціннісні ідентичності зазнають реплікації на нижчих рівнях, що дозволяє досягти вертикальної та горизонтальної інтегрованості культури, соціальної системи (соціальних інститутів та соціальних груп) та окремих осіб. Вищі (ціннісні) ідентичності забезпечують переважно вертикальну інтеграцію і «працюють» на синергійність культури, соціальних інститутів та соціальних груп.

Констатовано, що в другому варіанті ідентичності зазнаватимуть розщеплення та фрагментації, що буде супроводжуватися низкою культурних, соціальних та психічних ефектів, починаючи від зовнішнього впливу, центральної (культурної) корупції і закінчуючи соціо-шизофренальними та суїцидентними процесами в індивідуальній психіці, від виникнення множинних регіональних рухів (сепаратистських та іредентистських) та локальних війн до банальної розгубленості, злутаності, невизначеності перспектив окремих осіб та соціальних груп. В умовах постмодерну розщеплення та фрагментація ідентичностей набуває вираженої перманентності, що тягне за собою як знецінення ідентичностей, так і їх неперервне переобирання та створення їх симулякрів.

Ключові слова: ідентичності, ціннісні ідентичності, релігійні ідентичності, світоглядно-філософські ідентичності, ідеологічні ідентичності, соціально-моральні ідентичності, правові ідентичності, мистецькі ідентичності.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 355.01

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.5>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

О. О. ПУСТОВИЙ

кандидат юридичних наук, капітан поліції,
старший викладач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національна академія внутрішніх справ

ГІБРИДНИЙ ТРАДИЦІОНАЛІЗМ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

У статті розглянуто концепцію гібридного традиціоналізму, як він виявився в Росії та Україні, і яку роль він відіграв у війні. Гібридний традиціоналізм означає поєднання в собі різні форми традиціоналізму, які можуть взаємодіяти і конкурувати один з одним в умовах соціального і технологічного середовища цифрового суспільства, що швидко змінюється. Таке суспільство може виявляти ознаки як архаїчної традиції, так і сучасної радянської спадщини, одночасно пристосовуючись до нових технологічних вимог та умов цифрової доби.

Перший шар – архаїчний, середньовічний в Україні активізує національну ідентифікацію, козацький дух додатково стимулює до опору у війні. В Росії під впливом архаїчного, середньовічного традиціоналізму відбувається регресія соціальної моралі до рівня плеємінної, війна приймає середньовічний тип з її намаганням захопити територію, здійснити геноцид цивільного населення з суцільною дегуманізацією. Соціалістична традиція в Україні активно долається, знецінюється в соціальній свідомості. В Росії навпроти, актуалізується ця традиція, під впливом якої відновлюються радянські нарративи. Нова традиція в Україні пов'язана з міжнародною соціалізацією, з намаганням слідувати взірцям цивілізованих країн. В Росії нова традиція формується

на тлі пручання західному впливу, відновлення духу «великої країни», характеризується викривленою суспільною свідомістю. Нова традиція в Україні додатково активізується на тлі воєнного опору російській агресії, який здійснюється за допомогою західних країн і має на меті не тільки звільнитись від загарбника, а і захистити світову цивілізацію.

Ключові слова: війна, традиціоналізм, гібридний традиціоналізм, архаїчна традиція, радянська традиція, нова традиція, Україна,

Постановка проблеми. Будь які історичні події обумовлені різними факторами, одним з яких є соціокультурний фактор. Основним змістом цього фактору є характер ментальності діючих суб'єктів. Ментальність це складе явище, яке формується комплексом причин. На наш погляд, в пострадянських країнах ментальність формується під впливом радянського минулого. Але в різних з цих країнах існує не однакова реакція на цей вплив. Якщо для Росії радянське минуле стало причиною викривлення визначення ситуації в сучасному суспільстві, то в Україні йде активне подолання впливу радянщини та формується адекватне розуміння сучасності на базі міжнародної соціалізації. Хибна соціальна свідомість росіян в певній мірі обумовила їх рішення розпочати війну з Україною.

Мета статі – надати порівняльний аналіз впливу традиціоналізму в ментальності населення на війну в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологічна спільнота України активно обговорює різні аспекти війни. Найбільш глибокий та всебічний аналіз надано в монографії Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. 2022» [1]. Особливо слід відмітити наступні розділи цієї монографії. Є. Головаха «Як перемогти РФ в інформаційній війні: Основні напрями і принципи контрпропаганди», В. Степаненко «Суспільний досвід і смисли російсько-української війни: соціологічні інтерпретації», С. Макеєв «Інституційний ландшафт воєнного стану», В. Бурлачук «Війна як медійна подія» та ін. Активно в цій царині працюють М. Требін [2], Г. Кисла [3], С. Хобта [4], вчені центру Разумкова [5], М. Єнін, А. Мельниченко, Л. Мельник [6], О. Євдокімова [7] та ін.

Огляд проблем з соціології війни здійснюється в деяких публікаціях закордоном [8–10].

Виклад основного матеріалу. В сучасний період існують три шари традиції, які формують картину світу, та в контексті яких визначаються життєві ситуації. Таке явище можна назвати гібридним традиціоналізмом. Це означає, що воно поєднує в собі різні форми традиціоналізму, які можуть взаємодіяти і конкурувати один з одним в умовах соціального і технологічного середовища цифрового суспільства, що швидко змінюється. Таке суспільство може виявляти ознаки як архаїчної традиції, так і сучасної радянської спадщини, одночасно пристосовуючись до нових технологічних вимог та умов цифрової доби.

Цей тип традиціоналізму по різному проявляється в Росії та Україні, та по різному впливає на війну в цих країнах.

Розглянемо специфіку традиціоналізму в Росії. Процеси, що відбувалися у 80–90 х роках, дали початок подвійному традиціоналізму: досоціалістичному и соціалістичному. З цього випливає багато плутанини, коли йдеться про аналіз політичних процесів. Відбувається сполучення різних шарів традицій. Найкращий приклад – це політичне спілкування комуністів та церкви, поєднання архаїки архетипів з традиціями радянського минулого. Таке поєднання в сучасних умовах створює новий традиціоналізм, який не є повністю традиціоналізмом архаїки чи традиціоналізмом радянщини.

Третій шар – це традиція, що сформувалася з початку двохтисячних, пов'язана з уявленням про Росію як країну, яка прагне повернути втрачені позиції у відносинах з країнами колишнього Радянського Союзу. Апофеозом цього стало вторгнення в Україну. Якщо радянська традиція в основному визначала ситуації у внутрішньополітичному житті, з її пишними святкуваннями радянських свят, ностальгією за міфічними соціальними благами минулого та величі Радянського Союзу. То третя традиція переважно спрямована на зовнішньополітичний вектор, змістом якого став настрій реваншу. На цей новий традиціоналізм впливала архаїка євразійського концепту та радянська традиція, яка визначала рішення повернути свій статус великої держави.

Робиться дивна спроба об'єднання досоціалістичної та соціалістичної традицій з метою протистояння новим соціальним процесам. У результаті формується потрійний традиціоналізм, який характеризується ірраціональністю, абсурдністю, войовничістю, спотворенням реальності та деформацією визначення ситуацій, що виникають у соціальному та політичному житті. Концепція потрійного традиціоналізму є дивним синтезом найдавнішої та радянської традицій, який потім стає новою традицією, що структурує сучасну російську ментальність.

Новий традиціоналізм у Росії став одним із чинників, які сприяли збройному конфлікту між Росією та Україною, що розпочався у 2014 році.

Новий традиціоналізм є прагнення відновлення чи збереження традиційних цінностей і життя в умовах суспільства, що змінюється. Це може виражатися у бажанні зберегти національну культуру, мову, релігію та традиції. Новий традиціоналізм може набувати різних форм, включаючи націоналізм, патріотизм, релігійний фундаменталізм тощо.

Новий традиціоналізм у Росії отримав свій розвиток в умовах розпаду Радянського Союзу та формування нової Російської Федерації. Падіння Радянського Союзу та розвал соціалістичної економіки призвели до глибоких соціальних, економічних та культурних змін у російському суспільстві. Багато росіян стали відчувати втрату старих традицій, способу життя та національної ідентичності. У цій ситуації

традиціоналізм став одним із шляхів для збереження національної гідності та ідентичності. Однією з форм нового традиціоналізму у Росії став російський націоналізм. Цього явища не було у двох інших шарах традиціоналізму. Російський націоналізм став поширеним у Росії 1990-х роках. Російські націоналісти виступали за захист прав російського народу та національних інтересів Росії. Російський націоналізм у Росії був із спробою відновлення Російської імперії та впливу Росії у СНД. Російський націоналізм у Росії став значним чинником у контексті війни з Україною. Конфлікт між Росією та Україною розпочався у 2014 році і триває досі. Протягом багатьох років українська влада прагнула наблизити свою країну до Європейського союзу та НАТО, що викликало невдоволення у Росії. У відповідь на цю стратегію України Росія ввела війська на територію Криму і почала підтримувати сепаратистські рухи на Донбасі.

Російська влада почала активно використовувати традиціоналізм у своїй політиці. Замість того, щоб розглядати Росію як країну, яка зазнала глибоких соціальних та економічних змін, вони почали просувати ідею «великої Росії». Ця ідея зосередилася на тому, що Росія має відновити свою велич та вплив у світі. Це також означало, що Росія має захищати свої національні інтереси, навіть якщо це суперечить міжнародному праву та міжнародним договорам. Одним із прикладів такої політики була війна в Чечні у 1990-х роках. Російська влада проводила війну, посиляючись на захист національних інтересів Росії та боротьбу з тероризмом. Внаслідок цієї війни було вбито понад 100 тисяч чеченців, а міста та села було зруйновано. На думку багатьох експертів, подібна політика Росії спричинила війну в Україні. Російська влада сприймає Україну як частину своєї сфери впливу, і тому вона прагне зберегти контроль над цією країною.

Традиціоналізм також знайшов своє відображення у суспільстві. Багато росіян висловлюють підтримку війні в Україні та розглядають її як необхідний захід для захисту національних інтересів Росії. Деякі росіяни навіть готові особисто взяти участь у війні та вирушити на Донбас. Одним із прикладів такої підтримки є створення в Росії добровольчих батальйонів для боїв на Донбасі. Ці батальйони складаються з добровольців, які переконані у правильності російської політики в Україні та готові боротися за її реалізацію. У Росії також існує активне використання патріотичної риторики на підтримку війни в Україні. Урядові ЗМІ часто представляють конфлікт в Україні як боротьбу Росії із західними силами, які прагнуть знищити російський світ. У зв'язку з цим часто згадується історичне значення України для Росії, і наголошується на необхідності збереження традиційних зв'язків між народами цих країн. Проте не всі росіяни підтримують політику влади щодо України. Існує значна кількість людей, які виступають проти війни в Україні та вважають, що Росія має дотримуватися міжнародного права та міжнародних договорів. Також існує значна

кількість росіян, які критикують російську владу за порушення прав людини та громадянських свобод у Росії.

Архаїчний компонент традиціоналізму активувався в період війни. Це пояснює крайню ступінь дегуманізації російського суспільства, рівень суспільної свідомості, його примітивізацію та перехід до рівня племінної свідомості. Громадська свідомість в Росії регресує до рівня традиційного суспільства, для якого війна є звичним методом зовнішньої політики з метою захоплення територій. Сучасне суспільство сприймає війну як необхідний спосіб захисту цивілізації та боротьби за гуманістичні цінності та права людини на гідне існування. У контексті низької психосоціальної культури росіян їх поведінка на окупованих територіях не виділяється із загальної логіки завойовників в епоху традиційного суспільства, які, як правило, виявляли жорстокість по відношенню до переможених, спалювали міста, вбивали всіх, включаючи дітей, грабували майно і гвалтували жінок. Дані дії не відображають високий рівень цивілізованості у російських загарбників, але при цьому не слід повністю заперечувати моральний компонент їхньої поведінки, тому що на своїй території вони поводяться, як правило, етично і не порушують мінімальних норм поведінки. Характерною рисою традиціоналістської племінної свідомості є те, що люди поводяться гуманно лише щодо свого племені, і не вважають за необхідне включати представників інших племен до кола своїх моральних норм. Українців росіяни сприймають як представників чужого племені, з якими можна зміцнити свою перевагу над «ворожими» українцями. Російські солдати були соціалізовані в умовах сильної мілітаризації та жорсткої ідеологічної пропаганди. Ці умови сильно вплинули формування їх морально-етичних установок, як-от відсутність моральних скріп і готовність до насильству.

Відповідно до цивілізаційних концепцій історії, населення східної України та росіяни перебувають у рамках однієї цивілізації, тоді як західна Україна належить до іншої. Росіяни вважають, що населення східної України зрадило свою цивілізацію і заслуговує помсти. Це могло стати однією з причин того, що російська армія найбільш жорстоко бомбардує та знищує міста, які росіяни сприймають як найросійськіші в Україні, такі як Чернігів, Харків та Миколаїв.

Деякі російські солдати, що походять з депресивних регіонів з низьким рівнем життя, можуть відчувати класову ненависть до багатих громадян, особливо коли вони стикаються з їхнім життєвим рівнем у елітних районах міст, таких як Буча. Ця класова ненависть може бути причиною особливо жорстокого поводження з боку російських солдатів до мирних громадян під час конфлікту в Україні.

Розглянемо випадок України в контексті впливу консерватизму на ментальність та діяльність населення.

Ще рік тому в Україні можна говорити про феномен поєднання двох видів традицій: староукраїнської, козацької доби і традицій

радянського минулого. Зараз ми спостерігаємо активне руйнування радянської традиції, що асоціюється багатьма українцями з російщиною. Дерусифікація йде поруч з відмітанням радянських соціокультурних залишків у ментальності українців.

Формується нова традиція, що пов'язана з боротьбою народу України проти російської навали. Багато науковців відмічають, що саме зараз створюється ідентичність справжньої незалежної, самостійної української нації та держави.

Нова традиція формується паралельно з активним запозиченням західних цінностей, норм, технологій. В новій традиції можна відмити результати інтернаціоналізації культури, тобто більш органічне включення України до сучасної світової цивілізації. Цей процес умовно можна позначити як міжнародна соціалізація.

Така соціалізація не означає втрату національної специфіки, національної культурної спадщини. Адже пам'ятаємо, що міжнародна соціалізація йде поруч, паралельно з укріпленням, поживленням традиції прадавнього минулого.

Можна відмити три етапи або форми міжнародної соціалізації, а саме, наслідування, коли суспільство слідує прикладам європейських країн. Друга форма або стадія – адаптація, означає пристосування до норм та зразків західної цивілізації. Вища стадія міжнародної соціалізації України – це інтеріоризація, тобто. такий стан, коли українська спільнота внутрішньо відчуває важливість західних соціальних і культурних норм і не може поступати інакше, ніж згідно європейських норм. При тому завдяки традиції залишається і навіть укріплюється національна та державницька ідентифікація.

Міжнародна соціалізація є важливим соціальним механізмом модернізації суспільства. Адже модернізація для таких країн як наша, означає оновлення всієї системи соціального життя згідно з взірцем високо розвинутих країн. Це процес системної трансформації суспільства задля досягнення прогресу, більш високого рівня та якості соціального життя. Іноді говорять, що у таких країнах як наша, відбувається модернізація, що наздоганяє більш розвинуті країни. Але просто неможливо самостійно та самотужки наздогнати лідерів сучасної цивілізації, в яких переважають якості інформаційного, цифрового, технологічного, постмодерного суспільства.

Ми можемо користуватися досягненнями цифрової епохи. І це вже багато. Рівень культури дозволяє нашій країні повноцінно освоювати сучасні технології. Особливо це ми можемо спостерігати під час війни. Адже цифрова трансформація українського суспільства наглядно показує свої результати на полі бою. Сучасна армія – це армія, яка користується цифровими технологіями, що дозволяє перемагати ворога. Зараз та армія сильніша, яка має перевагу у цифрових технологіях військових дій. Українці користуються найсучаснішою зброєю, що оздоблена західним високотехнологічним обладнанням.

Тип суспільства, в якому не розробляється, а використовується сучасна технологія, можна позначити метафорою – це суспільство, що прикріплюється до сучасної цивілізації. Це, на наш погляд, більш точно і реалістичніше позначає специфіку модернізації нашої країни. Неможливо просто наздогнати інші країни Заходу, але якщо менш розвинута країна прикріплюється до більш розвинутої, то тоді менш розвинута країна здатна бути сучасною поряд з іншими високо розвинутими країнами. Вона завдяки технологічному прикріпленні, буде знаходитись, умовно кажучи, в тому ж самому часі і місці, що і розвинуті країни. Прикладом цього явищу є використання українцями сучасної високо-технологічної зброї, що виготовлена в більш розвинутих країнах.

Але поряд з технологічним прикріпленням та запозиченням, Україна отримує соціокультурні наслідки, що впливає на ментальність населення та формування нової традиції цивілізованої країни.

Росія, навпроти, поряд з технологічним запозиченням, пручається міжнародній соціалізації. Модернізація в такому разі відбувається викривлено, значно гірше, повільніше.

Ще одна важлива ознака поєднання традиції з міжнародною соціалізацією – це формування екологічного мислення, екологічної політики, коли охорона природи стає однією з пріоритетних напрямів політики держави. Якщо в традиційному суспільстві повага до природи була органічною якістю, яка іманентно була притаманна соціальній культурі суспільства, то модерне суспільство зруйнувало таке ставлення до природи. У цифровому суспільстві природа залишається відчуженою від людини, але така обставина долається суспільством. Тут традиційна компонента поважного ставлення до природи знаходить своє місце у новому контексті процесу модернізації та міжнародної соціалізації.

Висновки. Таким чином, гібридний традиціоналізм має різну природу в Росії і Україні. Важливим явищем сучасної України є поєднання прадавньої та нової традиції незалежної держави з процесами міжнародної соціалізації, модернізації за західними взірцями у всіх сторонах суспільного життя.

В Росії формування нової традиції супроводжується викривленням визначення ситуацій сучасного життя через актуалізацію негативних компонентів різних шарів консерватизму. Архаїчний компонент обумовлює регрес у соціальній моралі, особливо під час війни. Радянський компонент обумовлює посилення реваншизму в намаганні повернути «минулу велич» Росії, що спричинило напад на Україну.

Список використаної літератури

1. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Гол овахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

2. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2016. № 5 (302). С. 126–150.

3. Требін М.П. Соціологія війни: український контекст. URL: <https://periodicals.karazin.ua/article/download>.

4. Кисла Г. Методологічні підходи дослідження феномену війни. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle>

5. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. *Центр Разумкова*. Київ, 2019. 144 с.

6. Снін М., Мельниченко А., Мельник Л. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2019. № 25. С. 102–112.

7. Євдокімова, О. О., Нечитайло І.С. Українське суспільство до і після війни. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 43–46.

8. 8 Armed Forces & Society. URL: <https://journals.sagepub.com>

9. Meyer Kestnbaum. “The Sociology of War and the Military.” *Annual Review of Sociology*. 2009. № 35. P. 235–254.

10. Roger Scruton Notes on the Sociology of War. *The British Journal of Sociology*. Sep., 1987. Vol. 38, №. 3. P. 295–309.

Kataev S. L., Zoska Ya. V., O. O. Pustovy. Hybrid traditionalism in the context of war

The article examines the concept of hybrid traditionalism, how it appeared in Russia and Ukraine, and what role it played in the war. Hybrid traditionalism means a combination of different forms of traditionalism that can interact and compete with each other in the rapidly changing social and technological environment of a digital society. Such a society can show signs of both archaic tradition and modern Soviet heritage, while adapting to the new technological requirements and conditions of the digital age.

The first layer – archaic, medieval in Ukraine activates national identification, the Cossack spirit additionally stimulates resistance in the war. In Russia, under the influence of archaic, medieval traditionalism, social morality is regressing to the level of tribalism, war takes on a medieval type with its attempt to seize territory, carry out genocide of the civilian population with complete dehumanization. Socialist tradition in Ukraine is being actively overcome, devalued in social consciousness. In Russia, on the contrary, this tradition is being updated, under the influence of which Soviet narratives are being revived. The new tradition in Ukraine is connected with international socialization, with an effort to follow the examples of civilized countries. In Russia, a new tradition is being formed against the background of resistance to Western influence, restoration of the spirit of a “great country”, characterized by a distorted social consciousness. The new tradition in Ukraine is additionally intensified against the background of military resistance to Russian aggression, which is carried out with the help of Western countries and aims not only to free itself from the aggressor, but also to protect world civilization.

Key words: war, traditionalism, hybrid traditionalism, archaic tradition, Soviet tradition, a new tradition, Ukraine.

УДК 316.48:355.018

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.6>

І. В. ПИГОЛЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

К. М. КУКСА

магістрантка факультету соціології і права

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПЛАН МАРШАЛЛА ЯК ПРИКЛАД УСПІШНОЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ВІДБУДОВИ ЄВРОПИ

Стаття присвячена досвіду післявоєнної реконструкції і відбудови європейських країн на прикладі реалізації плану Маршалла.

У статті обґрунтована актуальність та необхідність вивчення наслідків сучасних воєнних конфліктів. Описаний вплив воєнного конфлікту як на окремих індивідів, так і на все суспільство загалом, а також на міжнародну систему.

Комплексне дослідження сучасних країн, охоплених війною, створює серйозні концептуальні та методологічні проблеми, з якими стикається сучасна соціологічна наука.

Період переходу від війни до миру охоплює час між припиненням військових дій і встановленням політичної та соціально-економічної стабільності. Це час, коли встановлюється певний політичний порядок та стабільність. Коли воєнні конфлікти наближаються до завершення, міжнародні донорські та гуманітарні агенції зосереджують свою увагу на відбудові зруйнованих війною суспільств.

У статті розглянуто основні спільні характеристики наслідків, які мали останні війни, а саме, велика кількість переміщених осіб, біженців та мігрантів, які не повернулися або не можуть повернутися у свої будинки; частковий або майже повний розвал правлячого уряду та органів управління в країні; релігійна напруга, етнічна ненависть, економічна криза, бідність та політична ворожнеча.

Також, відзначається, що розбудова миру та примирення зосереджується на довгостроковій підтримці життєздатних політичних, соціально-економічних і культурних інститутів, здатних усунути першопричини конфліктів і створити необхідні умови для подальшого миру та стабільності між сторонами протистояння.

Надзвичайно актуальною та цікавою точкою відліку та роздумів щодо проблеми постконфліктної реконструкції на сьогодні є план Маршалла. Ця

програма відновлення Європи була реалізована після закінчення Другої світової війни і не втрачає своєї актуальності сьогодні.

Ключові слова: війна, воєнний конфлікт, наслідки воєнних конфліктів, післявоєнна реконструкція та відбудова, план Маршалла.

Постановка проблеми. Війна в Україні є наймасштабнішою з часів Другої світової війни. Геноцид у крихітній центральноафриканській країні Руанді був однією з найінтенсивніших кампаній убивств в історії людства. Конфлікт на Кавказі, зокрема в Ічкерії, призвів до найгіршого руйнування фізичної інфраструктури з 1940-х років. Конфлікт на Близькому Сході (Палестина) є найтривалішим з усіх і створює постійні людські страждання та руйнування всіх суспільних систем.

Коли конфлікти наближалися до завершення, міжнародні донорські та гуманітарні агенції (Світовий банк, OECD, USAID, CIDA, Sida тощо), часто під егідою ООН, зосереджували свою увагу на відбудові зруйнованих війною суспільств. Часто це етап, який настає після/або пов'язаний із наданням допомоги у разі стихійного лиха та екстреної допомоги. Готон Дж. зауважує, що міжнародні донорські та гуманітарні агенції та уряди в основному спрямовують свою роботу в чотирьох сферах: реконструкція (перехід до виборів), підтримка безпеки (перецідготовка поліції), гуманітарна допомога (харчування) і реконструкція фізичної інфраструктури (водопостачання, електрика та житло) [12].

Організація Об'єднаних Націй та майже всі інші установи переконані, що коли мир буде встановлено та відновлено в зоні війни, міжнародна спільнота повинна докласти всіх зусиль для забезпечення та зміцнення миру та запобігання можливості нового спалаху. Іншими словами, традиційна філософія та порядок роботи донорських організацій про те, що розбудова миру забезпечить розвиток, все ще є реальною сьогодні. Ця мета є обов'язковою умовою забезпечення потреби в допомозі, реабілітації та майбутньому розвитку.

Ліквідація наслідків стихійного лиха вимагає як негайних екстрених дій, так і ретельно спланованої реконструкції. Завдання після тривалих воєнних конфліктів полягає не у реконструкції зруйнованих утворень, існує потреба у створенні альтернатив цим структурам, оскільки попередні системи та моделі життя були серйозно змінені. Інтегрований погляд на постконфліктну реконструкцію вимагає комплексності питань, які необхідно вирішити. Останні війни мали такі спільні характеристики:

- велика кількість переміщених осіб, біженців та мігрантів, які не повернулися або не можуть повернутися у свої будинки;
- правлячий уряд та органи управління частково або майже повністю розпалися;
- загальними наслідками більшості конфліктів були релігійна напруга, етнічна ненависть, економічна криза, бідність і політична ворожнеча;

- міжнародне посередництво, вирішення конфліктів, підтримання миру та ініціативи розвитку мали негативний вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика різних аспектів воєнного конфлікту, післявоєнної реконструкції та відбудови досліджувалася багатьма вченими. В даній статті розглядаються праці наступних учених: Астранд (1994), Баракат (1995), Бессель (2009), Болл (1996), Волш (2001), Гальтунг (2013), Готон (1998), Дейт-Бах (2001), Джере (1994), Даллес (1993), Карбоньє (1998), Кумар (1997), Ледерах (1997), Лейк (1990), Моссберг (1994), Сміт (2000), Халеві (1996), Хоган (1987), Хоффман (1995), Штіфель (1994).

Метою даної статті є аналіз історичних та сучасних підходів до вирішення соціальних, економічних, політичних, інфраструктурних наслідків війни, розгляд досвіду післявоєнної реконструкції та відбудови на прикладі реалізації плану Маршалла в Європі після Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Завдання для науковців і міжнародної спільноти полягає в тому, щоб проаналізувати коріння конфліктів, розробити відповідні превентивні стратегії та поглянути на причини проблем, які часто випливають з них, бідності, безробіття, корупції та організованої злочинності. Хоча національна політика є важливою для цього процесу, регіональне співробітництво є важливим фактором для довгострокових рішень у цих постраждалих регіонах. Складні системи управління в цих, часто, перехідних суспільствах і вимога соціальної справедливості в рамках верховенства права, перешкоджають участі громадян у прийнятті рішень і довгостроковому баченню миру і толерантності в регіоні.

Вирішальне значення має дискурс розвитку, який обов'язково має відбуватися паралельно з діяльністю з реконструкції та відразу після неї; в центрі прогресуючої кризової ситуації лежить потенціал для сталого відновлення засобів до існування. Багато урядових і неурядових агенцій розвитку тепер вважають, що відновлення джерел існування є способом мислення про цілі відновлення. Масштаби та пріоритети розвитку фізичних активів, фінансування, соціальних мереж, управління та людських ресурсів, якщо трохи розглянути концепцію засобів до існування, прямо вказують на кінцеву мету зменшення бідності, оскільки бідність стає основною проблемою в більшості післявоєнних ситуацій.

Важливо, щоб підхід до засобів існування був побудований на низці основних принципів, які підкреслюють орієнтований на людину, чуйний та багаторівневий підхід до розвитку. У цьому контексті необхідно зосередитися на обмеженнях і складності таких ситуацій, а також на труднощах відновлення спільнот у травмованих умовах. Важливо брати до уваги такі фактори, і це вимагає ширшої перспективи та міждисциплінарних зусиль дослідницької спільноти та спільноти, яка приймає рішення, щоб повністю інтегрувати фундаментальні питання реконструкції.

Комплексне дослідження сучасних країн, охоплених війною, створює серйозні концептуальні та методологічні проблеми. Це пов'язано як з недостатньою кількістю проведених досліджень (хоча кількість літератури зростає), так і з відсутністю міцної теоретичної основи, ймовірно тому, що це складна, багатогранна сфера. Техногенні катастрофи (збройні конфлікти) є комплексними, часто включають поєднання соціально-культурних явищ, війни та політичної нестабільності. Ще одним викликом для досліджень у цій галузі є складність проведення серйозного емпіричного аналізу (отримання надійних даних) і роботи з громадами, які постраждали від війни. Іншою складністю є відсутність чіткої типології для аналізу різних аспектів, що дуже ускладнює порівняння між дослідженнями.

Весь феномен післявоєнної відбудови слід розглядати в довгостроковій перспективі, історичний контекст проблем та її характер всебічно. Величезна кількість складних факторів, які охоплюють питання від причин і коренів воєнних конфліктів, запобігання конфлікту, розв'язання та підтримки миру до відновлення та відродження, планування та перспектив регіонального розвитку, показує складність роботи з цією сферою дослідження. Це головна причина того, що дослідження були здебільшого розділеними та окремо розглядали економічні, соціальні, психологічні, фізичні, політичні та інші питання. Кожна з цих «субсфер» розробила власні робочі умови та обсяг досліджень. Іншою проблемою для дослідження є труднощі розрізнення соціально-економічних і структурних змін, спричинених війною, і тих, які були спричинені або пов'язані з іншими одночасними факторами. На жаль, бракує глибших соціально-історичних досліджень та міждисциплінарних підходів. Ми коротко розглянемо деякі з цих спроб.

Штіфель М. описує катастрофу як кінцевий результат порушення рівноваги (економічної, соціально-політичної, екологічної тощо), що існує в конкретній соціальній групі [19].

Насильницькі конфлікти можуть відрізнятися за типом, масштабом, обсягом і часом. Відносна важливість внутрішніх або громадянських конфліктів/війн (часто етнічних) з глобальної точки зору була загальновизнаною лише після закінчення холодної війни. Ці цивільні, внутрішні чи етнічні конфлікти були більш поширеними, ніж міжнародні чи міждержавні конфлікти. Однак за останні 10–15 років спостерігається вражаюче зростання обсягів наукових досліджень і літератури про причини збройних конфліктів, які не відбуваються між двома чи більше державами. Сучасні дослідження внутрішніх конфліктів зосереджуються, зокрема, на етнічних, екологічних, політичних та економічних факторах [18].

Період переходу від війни до миру охоплює час між припиненням військових дій і встановленням політичної та соціально-економічної «нормальності». Це час, коли було встановлено певну подоби

політичного порядку та стабільності, і більшість умов мирних угод були (або перебувають на стадії) виконання [14].

Розбудова миру та примирення зосереджується на довгостроковій підтримці життєздатних політичних, соціально-економічних і культурних інститутів, здатних усунути першопричини конфліктів і створити необхідні умови для миру та стабільності, а також побудови (нормалізації) відносин між антагоністами [16].

Треба розрізняти екстрену допомогу та післявоєнну відбудову. Допомога при стихійних лихах включає елементи обох. Невідкладна допомога надається негайно, щоб врятувати життя та запобігти подальшим матеріальним і людським втратам. Коли є термінова надзвичайна ситуація, якщо ситуація дозволяє, можна розпочати ретельно сплановану та стійку реконструкцію [17].

Роль міжнародної спільноти є вирішальною в постконфліктній ситуації, і в деяких випадках (у короткостроковій перспективі) реабілітація є необхідним процесом, особливо коли постраждала спільнота не в змозі впоратися з нею. Інакше крихкий мир може ще більше погіршитися, а в деяких випадках повернутися до насильницького конфлікту. Реабілітація має вирішальне значення в тому сенсі, що вона передбачає генеративні зміни. Карбоньє зазначає, що реабілітація пов'язана з відновленням прав людей і домогосподарств, які постраждали від кризи [7].

Іншими словами, реконструкція може охоплювати як реабілітацію, так і відродження, хоча вона також може включати елементи розбудови миру, переходу, зміцнення та розвитку. Це позиція, прийнята в цьому дослідженні. Термін «реконструкція», як правило, означає не лише ремонт фізичної, а іноді й соціальної інфраструктури. Деякі дослідники вважають реабілітацію, регенерацію, відновлення та реконструкцію термінами, які можна використовувати як синоніми [5].

Реконструкція – це корінна реорганізація, поліпшення чого-небудь, перебудова за новими принципами [3]. Щодо поняття «відбудова», то воно частіше використовується в нашому інформаційному просторі. Відбудова – відновлення чого-небудь зруйнованого або занедбаного (господарства, міст, сіл, заводів) [1].

Концепція примирення також є дуже важливою в обговоренні постконфліктної реконструкції. Гальтунг Дж., Ледерах Дж. та інші відносяться до вирішення конфлікту, реконструкції та примирення як до трьох компонентів, до яких необхідно підходити разом [9; 16].

Примирення означає відновлення мінімального рівня впевненості та довіри між колишніми ворогами, здатність примирятися, співіснувати та працювати разом, взаємодіяти та конкурувати за ресурси та мирно врегулювати суперечки. Освіта, навчання та взаємодія з громадою відіграють тут дуже важливу роль. Болл Н. і Галеві Т. пропонують схематичний огляд часових рамок і фаз у процесі відбудови зруйнованих війною суспільств [4].

Таблиця 1

Часові рамки і фази у процесі відбудови зруйнованих війною суспільств

Перехід від війни до сталого розвитку: Фази.		
Фаза	Під-фаза	Період фази (роки)
Миротворчість	Вирішення конфлікту	Важко передбачити
	Мирні переговори	
	Припинення бойових дій	
Підтримка миру	Підтримання мирних угод	Важко передбачити
Розбудова миру	Перехід	1–2
	Консолідація	12
	Реабілітація	
	Стабілізація миру	
	Відновлення	
	(Ре)конструкція та відновлення	5–10+
Сталий розвиток		Важко передбачити

Після закінчення холодної війни кількість складних надзвичайних ситуацій у світі стрімко зростає. Міжнародне співтовариство відповіло новими формами та способами миротворчої діяльності. У цей період також значно збільшилася гуманітарна допомога. У більшості офіційної риторики таке поєднання миротворчої та гуманітарної допомоги служило ширшій меті, ніж традиційне, нейтральне військове втручання; відбудови суспільств війни.

Багато в чому реконструкція стала будівництвом – фізичним, політичним та економічним. Багато сторін, міжнародних і національних, Організація Об'єднаних Націй, Бреттон-Вудські установи, Міжнародна система Червоного Хреста, двосторонні агентства розвитку, місцеві громади, національні урядові органи, військові організації та засоби масової інформації взаємодіяли в широкому діапазоні заходів: демілітаризація, допомога, політична реконструкція, реінтеграція та примирення, а також економічна відбудова. Усі вимагали термінових дій, щоб запобігти повторенню конфлікту [15].

Воєнні конфлікти спричиняють нерівність, виснаження природних ресурсів, економічну стагнацію, конкуренцію за обмежені економічні та екологічні ресурси, демографічний тиск, етнічну приналежність та соціальну ізоляцію, і це лише деякі з них [11].

Надзвичайно актуальною та цікавою точкою відліку та роздумів щодо проблеми постконфліктної реконструкції є План Маршалла. Ця програма відновлення Європи була реалізована після закінчення Другої світової війни. Цей план, безумовно, був найвідомішою та успішною зовнішньою політикою розвитку в мирний час, реалізованою

Сполученими Штатами, але також однією з найуспішніших програм постконфліктної реконструкції всіх часів [13].

Джордж К. Маршалл окреслив так званий план Маршалла (1947–1952 рр.) для відновлення спустошеної війною Європи та попередив, що без економічної безпеки не може бути «ні політичної стабільності, ні гарантованого миру». Європа була розірвана війною, бідністю, хворобами та голодом. План Маршалла не повністю допоміг відбудові Європи, але він дав людям надію на краще майбутнє та став вирішальним чинником у відновленні після Другої світової війни.

Мабуть, найбільш вражаючою рисою було те, що Сполучені Штати вимагали від усіх країн, що планують приєднатися до плану Маршалла тверде зобов'язання виступати проти комунізму [8].

Американці були досить непохитні в цьому і не терпіли відхилень від цього принципу. Але коли цей вибір був зроблений, Сполучені Штати не змусили різні країни відмовитися від деяких своїх інституційних механізмів, які були дуже далекі від американського ідеалу. Це явно стосувалося економічної політики, місцеві пріоритети поважалися [13].

План Маршалла був складним заходом, який важко описати. Треба брати до уваги час, історичну та політичну обстановку, в якій розроблявся план. Одне можна сказати напевно, і всі дослідники сходяться на думці, що це була найскладніша постконфліктна реконструкція після Другої світової війни. Подібна спроба ніколи не була повторена або відтворена. З цього важкого завдання можна винести ряд уроків, як позитивних, так і негативних, які могли б забезпечити краще розуміння складності сучасної реконструкції в усіх післявоєнних умовах.

Джордж К. Маршалл прагнув змусити Європу знову процвітати. Він дав вказівку Державному департаменту планування політики відновлення та звітувати про потреби Європи в економічному плані. Водночас він закликав європейців проявити ініціативу та взяти на себе відповідальність за розробку програми економічного відновлення. Маршалл хотів, щоб програма базувалася на таких принципах як самопомога, обмін ресурсами та реінтеграція Німеччини.

Навесні 1948 року Конгрес США прийняв далекоглядну пропозицію Маршалла «Закон про економічне відновлення» (Economic Recovery Act). До кінця програми в 1952 році Сполучені Штати мали спрямувати до 16 європейських країн близько 13 мільярдів доларів США економічної та технічної допомоги, що сьогодні оцінюється в понад 100 мільярдів доларів США.

Це була одна з найбільших програм допомоги в історії Америки та найуспішніша зовнішня політика мирного часу, розпочата Сполученими Штатами у 20 столітті. План Маршалла отримав високу оцінку від багатьох. Одним із найкрасномовніших коментарів були слова Вінстона Черчилля, для якого це було «найкращим вчинком в історії». Міністр закордонних справ Великобританії Ернест Бевін, у свою чергу, вважав це актом «неймовірної щедрості».

Хоча план відновлення був передбачений для шістнадцяти країн Європи, основними одержувачами допомоги стали Великобританія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди – на ці чотири країни пішли 2/3 всіх коштів. Гроші не йшли до бюджетів країн безпосередньо, а виділялися на цільове придбання промислової та сільськогосподарської продукції. Наприклад, згідно з планом, у перший рік його дії 60% допомоги було виділено на продовольство.

Діяв наступний механізм: уряд США постачав країнам-реципієнтам товари та послуги в рамках допомоги згідно з планом. Уряди цих країн своєю чергою продавали товари підприємствам і приватним особам, які оплачували доларову вартість товарів у місцевій валюті. Далі ці гроші використовувалися на потреби країн [2].

Серед секретів успіху плану Маршалла був дух співпраці. Програма була справді спільним європейсько-американським проєктом, у якому американські ресурси були доповнені місцевими ресурсами, і всі учасники працювали спільно для спільних цілей свободи та процвітання. Програма також залучила приватний сектор, набравши «найкращих мізків» із сфер бізнесу, праці, сільського господарства та інших сфер.

План Маршалла також передбачав створення регіональної влади, яка могла б представляти Європу, що призвело до створення Організації європейської економіки Кооперація (ОЕЕС), попередниця сучасної Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Цей наголос на Європі як регіоні, у свою чергу, допоміг закласти фундамент для інтеграції західноєвропейських економік і створення інституцій, які згодом стануть частиною сьогоdnішнього Європейського Союзу. Завдяки плану Маршалла країни Європи не тільки стали ближчими, але Європа та Сполучені Штати також стали нерозривно пов'язаними. Сьогодні це трансатлантичне партнерство успішно продовжує існувати та стикається з новими глобальними викликами.

Європейців і американців пов'язувала низка спільних цінностей. Зусилля до створення економічної та соціальної стабільності було спільною метою. Ця мрія стала чудовою реальністю та взірцем співпраці та партнерства в усьому світі.

Крім безпосередньо економічних, план Маршалла мав і політичні цілі. По-перше, однією з головних умов була повна відсутність комуністів в управлінні країни. Італія, наприклад, змогла отримати допомогу лише після програшу комуністів на виборах у країні.

Друга політична мета – це інтеграція економік країн Європи та налагодження співпраці між ними. Власне завдяки кооперації між рурським вугіллям і лотаринзькою залізною рудою і вийшов у результаті Європейський Союз [2].

Значна частина досліджень була зосереджена на економічних аспектах післявоєнної відбудови. Хоча це є важливою віхою у сфері економічного відновлення, це не зовсім актуально для загальних зусиль реконструкції сьогоdnі. Сучасні політичні, історичні та

соціально-економічні контексти суттєво інші, ніж за часів Джорджа С. Маршалла.

За словами Лейка А., уроки, які застосовуються сьогодні, зосереджені навколо місцевого планування та ініціативи, де зусилля з реконструкції підтримуються сторонніми, а не формуються ними. Іншим важливим фактором був прагматизм, плани в програмі реконструкції змінювалися, коли не було прогресу. Однак найважливішим уроком є поштовх, який реконструкція дала регіональному плануванню та регіональній інтеграції [15].

Крім того, План Маршалла рішуче заохочував уряди країн-реципієнтів дерегулювати післявоєнну економіку та більше покладатися на ринкові механізми [7].

Література та дослідження, проведені щодо сучасних конфліктів, виявляють один вирішальний фактор: відмінності в порядку денному між донорами та реципієнтами сьогодні часто більші, ніж вони були між Сполученими Штатами та Європою після Другої світової війни – це часто доповнюється величезними та нездоланими відмінностями в культурних зв'язках і цінностях. У контексті регіональної перспективи багато дослідників стверджують, що тривале вирішення економічних і політичних проблем окремих суспільств є малоімовірним, якщо наголос не приділятиметься ширшому регіональному контексту та співпраці [15].

Висновки. Найважливіше, що можна винести з Плану Маршалла, стосується сприйняття, очікування та бачення. Це важливіше будь-яких реальних фінансово-економічних програм. Важко переоцінити психологічне значення плану Маршалла. Він негайно запропонував бачення інтеграції Німеччини в спільноту західних демократій. Ця інтеграція створила довіру, стабільність і процвітання. З плану Маршалла випливає значна толерантність до потреб місцевих політичних еліт і громадян, навіть коли їхні цінності були далекі від цінностей більшості американців. Між колишніми ворогами заохочувалась економічна інтеграція, навіть якщо це означало дискримінацію американських товарів. Нарешті учасники плану Маршалла були змушені домовитися між собою про найважливіші аспекти всієї операції, перш ніж попросити американської допомоги. Це надзвичайно допомогло знищити давнє суперництво та стало основою того, що мало стати Європейським Союзом. План Маршалла дав європейським країнам шанс створити політичну, економічну та соціальну стабільність. План Маршалла, з іншого боку, мав широку перспективу та чітке відчуття мети, а також надзвичайну здатність переходити безпосередньо до суті проблеми та здатності ефективно її вирішувати.

Оскільки однією з ключових цілей післявоєнного прогресу України є членство в Європейському Союзі, на нашу думку, логічно, щоб головним донором був ЄС або, можливо, група держав-членів ЄС, таких як Німеччина, Франція, і Польща, яка тісно співпрацює з групою країн G7.

Список використаної літератури

1. Відбудова. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/vidbudova> (дата звернення: 17.01.2023).
2. Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. *LB.ua* : вебсайт URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html (дата звернення: 14.01.2023).
3. Реконструкція. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Реконструкція_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Реконструкція_(значення)) (дата звернення: 17.01.2023).
4. Ball N., Halevy T. *Making Peace Work: The Role of the International Development Community*. Washington D.C. : Overseas Development Council. 1996. 132 p.
5. Barakat S., Hoffman, B. *Post-Conflict Reconstruction: Key Concepts, Principal Components and Capabilities. Post-conflict Reconstruction Strategies*. International Colloquim, Stadtschlaining, June 23–24 1995. Stadtschlaining, 1995. P. 75–96.
6. Bessel R. *Germany 1945: From War to Peace*. London, New York, Sydney, Toronto : Simon&Schuster, 2009. 522 p.
7. Carbonnier G. *Conflict, Postwar Rebuilding and the Economy: A Critical Review of the Literature. WSP Occasional Paper*. 1998. № 2. 64 p. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/38682/WS-OP%2002.pdf> (дата звернення: 14.01.2023).
8. Dulles A. W. *The Marshall Plan*. Oxford : Berg Publishers, 1993. 160 p.
9. Galtung J. *Pioneer of Peace Research*. New York Dordrecht London : Springer Heidelberg, 2013. 191 p.
10. Galtung J. *Violence, Peace, and Peace Research. Journal of Peace Research*. 1969. Vol. 6. №. 3. P. 167–191.
11. *Gender and Armed Conflicts: Challenges for Decent Work, Gender Equity and Peace Building Agendas and Programs / Date-Bah, E. and others*. Geneva : Recovery and Reconstruction Department, 2001. 70 p.
12. Haughton J. *The Reconstruction of War-Torn Economies and Peace-Building Operations*. Cambridge : Harvard Institute for International Development, 1998. P. 213–281. URL: https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/jica-ri/publication/archives/jbic/report/paper/pdf/rp16_e04.pdf (дата звернення: 14.01.2023).
13. Hogan J. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*. New York : Cambridge University Press, 1987. 482 p.
14. Kumar K. *Rebuilding Societies After Civil War: Critical Areas for International Assistance*. London : Lynne Rienner Publishers, 1997. 329 p.
15. Lake A. *After the Wars: Reconstruction in Afghanistan, Indochina, Central America, Southern Africa and the Horn of Africa*. New Brunswick, NJ : Transaction Publishers, 1990. 196 p.
16. Lederach J. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington D.C. : United States Institute of Peace, 1997. 97 p. URL: <https://pestuge.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/John-P.-Lederach-Building-Peace.-Sustainable-Reconciliation-in-Divided-Society.pdf> (дата звернення: 17.01.2023).
17. Mossberg, B., Jere, A., Astrand, J. *Experience, Competence and Sustainability: a Follow-up of Swedish Humanitarian Aid to Croatia and Bosnia and Herzegovina*. Lund : Lund Centre for Habitat Studies, 1994. 111 p.

18. Smith, D. Trends and Causes of Armed Conflicts. Berghof Handbook for Conflict Transformation. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/71735671.pdf> (дата звернення: 17.01.2023).

19. Stiefel, M. UNDP in Conflicts and Disasters – An Overview Report of the “Contiuum Project”. Geneva : UNDP, 1994. 61 p.

Pygolenko I. V., Kuksa K. M. The Marshall Plan as an example of successful post-war reconstruction and rebuilding of Europe

The article is devoted to the experience of post-war reconstruction and rebuilding of European countries on the example of the implementation of the Marshall Plan.

The article substantiates the relevance and necessity of studying the consequences of modern military conflicts. The impact of the military conflict on both individuals and the entire society as a whole, as well as the international system, is described.

A comprehensive study of modern war-torn countries creates serious conceptual and methodological problems facing modern sociological science.

The period of transition from war to peace covers the time between the cessation of hostilities and the establishment of political and socio-economic stability. This is the time when a certain political order and stability is established. As military conflicts draw to a close, international donor and humanitarian agencies focus their attention on rebuilding war-torn societies.

The article examines the main common characteristics of the consequences of recent wars, namely, the large number of displaced persons, refugees and migrants who have not returned or cannot return to their homes; partial or almost complete collapse of the ruling government and governing bodies in the country; religious tension, ethnic hatred, economic crisis, poverty and political enmity.

It is also noted that peacebuilding and reconciliation focuses on long-term support of viable political, socio-economic and cultural institutions capable of eliminating the root causes of conflicts and creating the necessary conditions for further peace and stability between the conflicting parties.

An extremely relevant and interesting point of reference and reflection on the problem of post-conflict reconstruction today is the Marshall Plan. This program of European reconstruction was implemented after the end of the Second World War and does not lose its relevance today.

Key words: war, military conflict, consequences of military conflicts, post-war reconstruction and rebuilding, Marshall Plan.

УДК 316.4.06:355.01

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.7>

І. П. РУЩЕНКО

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій
соціологічного факультету
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Н. О. ЛЯШЕНКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології і публічного управління
Інститут соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

**ЦИВІЛЬНІ УКРАЇНЦІ
В КОНТЕКСТІ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ВІЙНИ**

Війна Росії проти України має терористичний та геноцидний характер. Доказом цього є: обстріли мирних мешканців; акустичний терор; знищення цивільної інфраструктури країни; терор цивільних на окупованих територіях. Спираючись на емпіричне дослідження, яке було проведено за участю авторів в липні-серпні 2022 року, наведено результати аналізу реакції цивільних громадян на загрози та ризики війни. Виявлені групи респондентів в залежності від їх очікувань щодо вірогідності початку війни, доказано вплив усвідомлення реальності війни на обсяг та стратегії підготовчих дій до зменшення її загроз. Описано, з яких джерел респонденти дізналися про початок війни та які психологічні стани у них були після цього. Виділено чотири основні групи цивільних громадян за стратегіями виживання в умовах війни. Розглянуто типові причини, що гальмували прийняття рішення про евакуацію. Доведено, що на перше місце вийшли сподівання на те, що війна не на довго, що фронт не встигне дійти до їх населеного пункту. Також це було пов'язано з тим що більшість не вірила в вірогідність війни. Виявлено, що найбільш вагомими причинами при прийнятті рішення про евакуацію в більш безпечне місце була тривога за життя близьких та власне життя, постійні обстріли міста та побоювання окупації. Виділено основні евакуаційні хвилі та транспортні засоби, що використовували українці. Доведено, що необхідно проводити кваліфіковані інформаційні компанії щодо наявних реальних макро-ризиків, замість замовчення цих загроз, щоб цивільні мешканці змогли краще підготуватися до них та розробити план дій.

Підкреслено необхідність розробки моделей евакуації населених пунктів різного розміру, з врахуванням маршрутів та транспортних засобів, що використовувалися для евакуації на початку війни. При плануванні заходів

цивільної оборони та національної безпеки слід враховувати те, що завжди буде залишатися певна частка населення в «найбільш гарячих точках», та необхідно організувати інформаційну підтримку тим, хто виявив бажання евакуюватися.

Ключові слова: біженці, вимушені переселенці, евакуація, військовий тероризм реакції на війну.

Постановка проблеми. Кожна війна має своє неповторне обличчя, яке визначають цілі, методи, масштаби ведення воєнних дій. Специфіка війни безпосередньо відбивається на цивільних, їх стані, стражданнях й персональній долі кожного громадянина, передусім, країни, на теренах якої ведуться бойові дії. Російсько-українська війна набула характеру терористичної й геноцидної війни, що знайшло відображення у офіційних документах провідних міжнародних інституцій й рішеннях низки парламентів європейських держав. Парламентська асамблея Ради Європи визнала режим РФ терористичним 13.10.2022 р. Парламентська асамблея НАТО закликала створити спеціальний Міжнародний трибунал щодо агресії Росії та визнала її державою-терористом 21.11.2022. Європейський парламент визнав Росію державою-спонсором тероризму 23.11.2022. В історії Європи це є безпрецедентними консолідованими рішеннями, що таврують одну з країн континенту. З часів Другої світової війни таких рішень не приймалося, і вони продиктовані не ідеологічними розбіжностями, а фактичними діями країни-агресорки. Що спонукало міжнародну спільноту до радикальних оцінок Російської Федерації? Передусім, доля цивільних українців, що несуть жертви й страждання з перших днів агресії РФ. Розглянемо це питання більш докладно, по-перше, шляхом аналізу терористичних дій агресора, які, на наш погляд, є цілковито усвідомленими та спланованими; по-друге, в рамках дослідження реакції цивільних українців на загрози та ризики терористичної війни. Акцент робимо на внутрішніх переміщених особах та біженцях, які є безпосереднім наслідком атак на мирні населенні пункти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимушені переселенці в Україні стають об'єктом соціологічних досліджень ще з 2014 р., як приклад можемо привести праці Е. Лібанової та О. Балакіревої [1; 2]. Від початку повномасштабної агресії Інститут соціології НАН України, Соціологічна група «Рейтинг» проводять дослідження щодо кількості евакуйованих, напрямків переїзду, чисельності поранених та загиблих, масштабів руйнувань [3; 4]. З'явилися наукові статті, що спираються на дані існуючої статистики та розглядають поведінкові практики українців під впливом військової навали [5–7]. Відповідна проблематика знайшла відображення в колективній монографії «Українське суспільство в умовах війни. 2022», випущеною Інститутом соціології НАН України [8].

Мета статті. Головною метою цієї публікації є в тому, аби розкрити специфіку рефлексій цивільних українців в контексті загроз та

ризиків терористичної війни з використанням власного емпіричного дослідження.

Емпіричну базу статті складають дані інтернет-опитування, проведеного викладачами кафедри соціології та публічного управління НТУ «ХПІ» в липні-серпні 2022 року (N = 1170 осіб) за участю авторів. Вибірка була стихійною, результати опитування відображають загальні тенденції, але можуть бути валідалізовані лише щодо вибіркової сукупності [9].

Виклад основного матеріалу. Російська навала ґрунтується на тактиці військового терору, що, за визначенням, є сукупністю дій залякування та упокорення маси цивільного населення. Зазначимо основні види й методи терористичних дій проти цивільного населення України.

По-перше, обстріли з важкого озброєння мирних кварталів міської забудови й сільських поселень. IV Конвенція про закони та звичаї війни на суходолі забороняє обстріли мирних поселень. Стаття 25-а Конвенції має наступний зміст: *«Забороняється будь-яким способом атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, житлові будинки чи споруди»* [10]. Російське військове командування свідомо ігнорує цю норму і наносить потужні бомбові ураження українських міст та сіл, від яких загинули й постраждали десятки тисяч людей. Отже, вчиняється воєнний злочин, заборонений міжнародним правом, відбувається тероризування мирного населення. Подібну тактику російські військові використовували і у Чечні, і в Сирії. Це є частиною військового планування при веденні агресивної війни за російським рецептом.

По-друге, систематичні обстріли, на наш погляд, породжують акустичний терор, який ще системно не вивчений, але є очевидним для тих, хто тривалий час перебував у зоні бойових дій. Постійна напруга в очікуванні обстрілу, звуки сирен і вибухів є причиною різних соматичних й психологічних відхилень; це загострює хронічні хвороби, занурює людину у стан хронічного стресу; акустичний терор викликає панічні реакції, створює ефект дезорієнтації у часі та просторі тощо.

По-третє, знищення критичної цивільної інфраструктури для того, аби занурити населені пункти у темряву, холод, припинити водопостачання й водовідведення, зруйнувати зв'язок. Загальна мета – зробити існування у зруйнованому урбаністичному середовищі неможливим, перетворити цивільне населення на заручників, спровокувати виступи проти уряду та військових, зламати волю до опору. Отже, руйнівний урбоцид має інструментальний характер як усвідомлена тактика досягнення військово-політичних цілей, коли немає вирішальних успіхів на полі бою. Страждання, загибель цивільних в цій тактиці є сухою арифметикою для вирішення стратегічних завдань.

По-четверте, тероризування цивільного населення на тимчасово окупованих територіях. Російське військово-політичне керівництво заздалегідь готувалося до окупації України й від початку мало

уявлення, що окупанти будуть робити в містах та селах захопленої країни. Філософія агресора була викладена у концепції «денацифікації», яку, зокрема, готував на експертному рівні московський політтехнолог Тимофій Сергєєв. Коли В. Путін у ніч проти 24 лютого виступив з відомим зверненням й визначив, що цілями так званої СВО є «демільтаризація» й «денацифікація» України, він не кидав випадкових слів. Перше означало знищення ЗСУ й силових структур, що автоматично тягне за собою зникнення держави, яка після тотальної військової поразки не може спиратися на власні збройні сили; друге – вирішення долі цивільного населення на багато років уперед. Тека на столі Путіна, де написано «План денацифікації України», є секретним документом, але Сергєєв вже у квітні 2022 р. публікує статтю «Что Россия должна сделать с Украиной», де розкриті основні пункти плану [11]. Те, що стаття вийшла на медіа ресурсі «РИА Новости», підкреслює її напівофіційний характер і, очевидно, публікація була узгодженою на самому «верху». У чому сенс подібної публікації? Звичайно, автор прагне показати загалу свою значущість й дотичність до вищої державної політики. Його мотиви можна зрозуміти. Але сенс публікації, мабуть, в тому, аби уся маса російських військових, офіцерів, спецслужбистів, «денацифікаторів» мала чітке уявлення щодо правильності своїх дій. Верхівка Росії не бажала пов'язувати свої імена зі скандальним змістом статті, отже відповідальність узяв на себе політтехнолог, який був технічним виконавцем замовлення на розробку геноцидної концепції.

Доля цивільного населення, за планом «денацифікації», наступна: 1) цивільні поділяються на кілька категорій й політика окупантів варіюється відповідно до класифікаційних груп; 2) знищуються без судових рішень, за складеними списками, ті, кого окупанти вважають «бандерівським активом», до 1-ї «розстрільної» категорії зараховуються українські активісти, політичні діячі, інтелігенція, ветерани АТО/ООС, учасники українських революцій; 3) усі українці мають спокуювати гріх перед Росією, вони не мають суб'єктності, права оспорювати дії по «денацифікації»; 4) «підозрілі» мешканці (2-а категорія) мають проходити процедуру люстрації, для чого окупаційна влада створює спеціальні фільтраційні установи, табори, тюрми, через які має пропустити значні маси українців для виявлення нелояльних елементів; 5) «денацифікація» триває не менше часу, ніж життя одного покоління; 6) для ідеологічного промивання мізків наскрізно використовуються інститути освіти, пропаганди, масової культури; в результаті українці мають перетворитися на стандартних росіян. «Денацифікація» на практиці означає тотальну деукраїнізацію.

Агресор не став чекати завершення так званої СВО і з перших днів господарювання на окупованих територіях почав втілювати план у життя. Звільнення українських територій відкрило жахливу картину знущань над мирним населенням, вбивств, тортур, практику катівень

(підвалів), заходи з русифікації освіти, факти знищення українських культурних інституцій тощо. Це і є формою терору, яким окупанти мали зламати ідентичність українців на окупованих територіях. Фактично мова іде про війну на винищення, коли агресор має на меті знищити етнос і політичну націю, використовуючи терор, геноцид й етноцид.

Цивільні напередодні вторгнення. Цивільне населення певним чином рефлексувало ті загрози й ризики, що насували на країну в останні місяці й тижні до початку масштабного вторгнення. Натомість уряд обрав заспокійливу манеру комунікації з суспільством – усе буде добре; це нібито преса нагнітає ситуацію; поїдемо у травні на шашлики тощо – такі меседжі чули прості українці від представників влади буквально напередодні вторгнення. За даними згаданого вище опитування, на яке ми будемо посылатися надалі, абсолютна більшість цивільного населення продовжували жити повсякденним життям, і якщо слідувала за новинами, то трактували зосередження військ РФ на кордонах як шантаж з боку Путіна, «заочну гру» кремлівського диктатора зі США. Саме так ми інтерпретуємо відповіді на пряме запитання: «Чи очікували Ви особисто початок воєнних дій з боку Росії?» (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на питання
«Чи очікували Ви особисто початок воєнних дій з боку Росії?»**

Очікування респондентів щодо вірогідності початку війни до 24.02.2022	Кількість відповідей, у %
Ні, про це я не думав/ла, в нашому колі можливість війни не обговорювалася	9
Чув/ла певні розмови та інформацію ЗМІ, але не надавав/ла цьому значення	18
Певна занепокоєність виникала, проте не вважав/ла сценарій війни реальним	54
Очікування війни були вельми реалістичними	18

Менша частина (18%) респондентів відчувала небезпеку у повному обсязі і не дуже довіряла заспокійливій риториці українських медіа. Тривожність не є поганою емоцією, бо вона визначає: чи буде людина готуватися до випробування, чи день «Д» застане її зненацька? Тут ми стикаємося з доволі серйозним питанням рівня національної безпеки: чи потрібно відверто розмовляти зі «звичайними» людьми, або доцільно комунікувати з масами як це роблять «дорослі з дітьми», тобто не казати усю правду? Другий варіант, зокрема, передбачає, що уряд має заздалегідь розроблений план для цивільних на випадок початку масштабної війни, і щось вже зроблено для матеріального наповнення його пунктів. Тобто стратегія замовчування небезпеки полягає в тому, що «дорослі» беруть на себе відповідальність за «дітей», яких у кризовий

період будуть вести буквально «за руку», проте до дня «Д» влада не хоче вносити елементи паніки у колективну свідомість.

Як засвідчили перші дні війни, ніякого плану для цивільних не існувало, і сім'ї самостійно приймали стратегічні рішення, як вижити у горнилі терористичної навали. Більшість респондентів, як демонструють результати опитування, нічого не робила в плані підготовки до війни (див. рис. 1).

Рис. 1. Як готувалися респонденти особисто до початку воєнних подій (кількість відповідей не було обмежена)

Найпопулярніша опція з числа пунктів підготовки до війни – «тривожна валіза». Тут позначилася роль соціальних мереж, де люди, що мали певний військовий досвід, за кілька тижнів до дня «Д» ділилися правилами збору речей на випадок швидкої втечі у кризовій ситуації. Як ми бачимо, неформальні комунікації частково спрацювали, принаймні, для тих, хто шукав відповідні поради. Це є аргументом на користь того, що людям потрібно заздалегідь транслювати безпекову інформацію і не розглядати населення як «несвідомих діточок», що нашкодять самі собі. Також приблизно чверть опитаних зробили необхідні, на їх думку, запаси харчів та ліків. Порівняно невелика частина

мешканців придивлялися до приміщень, які можна використовувати як бомбосховища (16%), готували своє авто (13%), склали маршрути можливої евакуації (8%). І тільки не більше 4% респондентів до 24.02.2022 евакуювалися або, принаймні, відвезли дітей з потенційно небезпечних населених пунктів вглиб країни чи за кордон. Очевидно, мова іде про родини офіцерів, бо військові, спецслужбисти вже не сумнівалися у скорому початку масштабної війни.

Оскільки питання ставилося у напівзакритому форматі, то можемо навести деякі дописи респондентів. Отже, дехто заздалегідь знімав гроші з карток і створював запас готівки: «Зняла з картки всю готівку. Морально готувала дітей до того, що може статися війна і як себе поводити, якщо вона почнеться». Або вирішувалися більш складні сімейні логістичні питання (мов. оригіналу): «Перевезла маму з Донбаса в Харків, думала – если вдруг что-то и будет, то только там, но никак не в Харкове». Типові сентенції: «Зібрала документи і гроші. Віддала борги»; «Мої батьки готувалися, я до останнього не вірила». Нарешті, «голос» від категорії найбільш обачливих: «Виїхали завчасно(ще 14 лютого), після інформації про евакуацію послів і дипмісій, бо маю двох малолітніх дітей та маму – пенсіонерку».

Аналіз статистики дає підстави поділити цивільне населення на три категорії по критерію тривожності або точніше – усвідомлення реальності війни, що насувається. Перша група – непоінформовані громадяни й особи, які «з порогу» відкидали усі припущення щодо можливої війни. Вони не жили з думками про війну, а потім ділилися сентенціями на кшталт – «хто б міг подумати, що таке станеться». Переважно такі люди не готувалися практично до війни. Друга група – більша половина цивільних – сприймала тривожну інформацію, проте у реальність війни не вірила, але деякі люди з цієї когорти на усяк випадок робили певні приготування (наприклад, зібрали «тривожні валізи»). Третя група – найбільш поінформовані громадяни з критичним мисленням, ті, хто не довіряв заспокійливим мантрам, воліли максимально підготуватися до критичної ситуації. Такі особистості моделювали наслідки військових дій й здогадувалися щодо терористичної тактики ведення війни з боку Росії, бо пам'ятали приклади Грозного і Алеппо. Вони дбали, аби їх авто був заправленим і готовим до дальньої поїздки, купували акумуляторні лампи, ліхтарі, Power bank, батареєйки; робили запаси їжі та води, тощо. Усе це ще знадобиться і тим, хто залишиться в містах і селах. Щоправда, терористична війна розгорталася послідовно. В перші тижні росіяни не знищували об'єкти критичної інфраструктури, бо були упевнені у захопленні території України, яку хотіли експлуатувати економічно й господарювати на теренах країни. А коли почали програвати на полі бою, то перейшли до тактики «випаленої пустелі».

Різниця у підходах до власної безпеки добре простежується, якщо проаналізувати двомірний розподіл змінних, сумістивши показники з першого і другого питань (див. табл. 2).

Таблиця 2

Стратегії підготовчих дій респондентів в залежності від їх очікування щодо початку війни, у%

Варіанти підготовчих дій щодо початку війни	Групи респондентів щодо їх очікування вірогідності початку війни			
	Не думали про війну зовсім	Щось чули, але не переймалися тривожними думками	Були поінформовані, але не вважали сценарій війни реалістичним	Вважали сценарій війни реалістичним
Ніяким чином не готувалися	90	85	50	21
Дізналися про бомбосховища	2	10	17	28
Обладнували бомбосховище	2	4	2	6
Зібрали тривожну валізу	5	18	37	70
Зробили запаси їжі та води	10	14	25	54
Подбали про запас ліків	7	9	21	48
Склали маршрут евакуації	2	1	8	20
Підготували авто для дороги	2	0	15	29
Виїхали заздалегідь	0	0	2,1	8
Відправили дітей у безпечне місце	2	3	1	3

Дані, що наведені у таблиці свідчать щодо кореляційної залежності показників, де стан свідомості є незалежною змінною, тобто в реальних ситуаціях упереджувальні дії практично повністю визначаються психологічними станами індивідів. Наприклад, перший рядок показує наступну закономірність: процентна частка тих респондентів, хто не готувався до війни, суттєво зменшується зліва на право. В групі тих, хто не думав про війну й не переймався цією темою, відповідно 90% респондентів ніяким чином не готувалися до критичної ситуації, а в четвертій групі – така частка складає лише 21,3%.

Для узагальнення тенденції ми пропонуємо використати показник «тривожна валіза», аби продемонструвати кореляцію усвідомлення респондентами вірогідності початку війни з профілактичними діями, спрямованими на самозбереження. Отже, наш показник є процентною

часткою в певній групі тих, хто завчасно зібрав тривожну валізу. Відповідно він набуває значень 5, 18, 37, 70, що демонструє практично лінійну залежність. Безперечно, найбільш обережні, поінформовані, далекоглядні особистості почали діяти без нагадувань та роз'яснень з боку офіційних осіб або медіа. Вони зосередилися на думці про можливий початок воєнних дій й без особливого розголосу вжили тих заходів, які вважали розумними, аби хоч якось компенсувати ризики. Але більшість людей не мають потрібного рівня критичного мислення й здатності самостійно аналізувати складну політичну інформацію. Вони звикли більше плити за течією.

Реакція на початок військових дій. Що відбувалося вранці 24 лютого, як саме цивільні дізналися про початок війни? Оскільки напередодні ще лунали заспокійливі наративи, то війна заскочила переважну більшість цивільних зненацька, буквально у ліжках. Росіяни близько п'ятої ранку почали наносити ракетно-бомбові удари по усій території країни; люди прокидалися від вибухів, починали телефонувати близьким, вклучали телевізори й занурювалися у стрічки новин на смартфонах. Таку послідовність ми бачимо з відповідей на відповідне питання анкети (див. рис. 2).

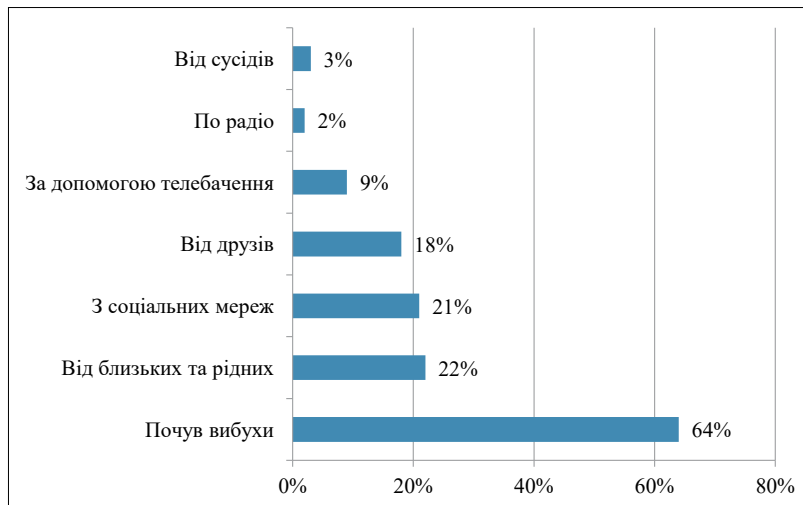

Рис. 2. З яких джерел респонденти дізналися про початок воєнної агресії 24 лютого 2022 року

Проте були і такі респонденти, хто вже не мав нормального сну: *«Ніч спали тривожно, прокидалися постійно. З 4-ї ранку чоловік*

моніторів новини, тож о 5-й ранку було зрозуміло, що сталося». Люди бачили і почули, що відбувається: «Побачила власними очима увесь жах з вікна власного житла на Салтівці та почула страшні вибухи о 5.00 ранку 24.02.2022 року»; «Відчинилися вікна від хвилі»; «Харків, П'ятихатки – над нами все летіло з-за кордону. А децю падало поруч»; «Побачив вибухи та стовпи вогню з вікна»; «Побачила у вікно вибухи, одразу зателефонували знайомому з прикордонної служби, дізналися про початок війни»; «Радіо і телебачення з цього приводу ще мовчали».

З цього моменту біографії усіх українців поділилися на «до» і «після», більшість починає усвідомлювати, що старого життя вже не буде, треба приймати кардинальні рішення, дбати про себе, близьких і країну в цілому. Буквально з перших годин війни починають формуватися кілька груп цивільних за критерієм стратегії дій та виживання в умовах війни. Перша група – ті, хто приймає рішення виїхати з небезпечного міста, села, селища, особливо, якщо вони опинилися на лінії фронту, є ризик захоплення населеного пункту ворогом або окупація вже відбулася фактично. У багатьох українців не було сумнівів щодо дій окупантів та їх жорстокого ставлення до місцевих (мов. оригіналу): «Я выехала из Ирпня меньше чем за 12 часов, потому что я не сомневалась, как воюет российская армия». Думка про втечу, рішучість діяти приходять до людини або відразу, або хтось вагається «до останнього», але потім потрапляє у воронку біженців. Друга група – службовці, професіонали, які потрібні для забезпечення життєдіяльності міст, вони мають керівництво, почуття відповідальності й тримаються своєї групи та керуються рішеннями управлінців. Типова ситуація: «Чоловік залишався як службовець і я з ним». Вони будуть залишатися на місця до моменту окупації. Третя група – переважно чоловіки, які мобілізуються до війська або вступають у підрозділи територіальної оборони чи добровольчі формування. Вони складуть Сили оборони. Ця категорія осіб практично не потрапила до вибірки через зрозумілі обставини. Четверта група – сім'ї, які не можуть або принципово не хочуть евакуюватися, залишаються в населених пунктах, навіть, під час суцільних обстрілів та руйнувань, як це було в Маріуполі, Сєверодонецьку, Бахмуті, окремих районах Харкова тощо. Мотиви людей з четвертої групи доволі різні, ми не будемо їх розглядати окремо, бо вони не становили предмет емпіричного дослідження. За думкою «Моє місце вдома» можуть приховуватися різні мотиви й обставини.

Дії людей не в останню чергу залежать від психологічного стану, а він суттєво змінюється під тиском обставин і загроз внаслідок військових дій. Різні психологічні інтенції зафіксовано у розподілі відповідей на питання щодо психологічних станів респондентів на початок військових дій (див. рис. 3). Можна помітити певний когнітивний дисонанс в оцінках респондентами власного психофізіологічного стану. Абсолютна більшість опитаних (78%) нібито знаходилася у звичайному ментальному стані, але до цієї оптимістичної оцінки

частина респондентів додають такі позиції як «нервова напруга» чи «втрата сну та апетиту», а також відчуття сюрреалістичності всього, що відбувається.

Рис. 3. Як респонденти оцінили власний психологічний стан на початку війни

Отже, в цілому ця найбільша за обсягом група зберігала самоконтроль, але самопочуття у багатьох було далеким від нормальності. Ситуація глобальної кризи діє на людей по-різному: є ті, хто

мобілізується й починає діяти рішуче й цілеспрямовано, долаючи перешкоди; натомість протилежна група включає особистостей, які панікують або впадають у стан ступору. На загал ми бачимо три клас-тери: 1) близько 25% респондентів оцінили свій стан як «внутрішня мобілізація та потреба діяти», такі люди стають лідерами і провідниками в осередках цивільних, коли трапляється криза; 2) від 35 до 50% зберігають більш-менш ясний розум й адекватний психофізіологічний стан; 3) від 25 до 35% впадають у неприродні стани страху та пригніченості або роздратованості та агресії, ступору й втрати ясного мислення; панікують чи навпаки становляться апатичними і нерішучими. Ненормальний психологічний стан посилюється через загострення хронічних хвороб.

Іхати чи залишатися на місці? нас цікавив поділ на тих, хто прийняв рішення про від'їзд з місця проживання, і тих, хто залишився, незважаючи на ризики.

Найбільш вагомою групою факторів, які гальмували прийняття радикального рішення, була доволі хибна уява щодо термінів та географії війни. Певний час більшість цивільних громадян (55%) ще сподівалася на те, що війна «ще не на довго», і фронт не встигне дійти до їх населеного пункту (24%). Такий гальмуючий фактор виникає через спірні оціночні судження людей, які мали самостійно робити прогнози. Більшість намагалася побудувати оптимістичну модель подій, бо це є формою самозахисту свідомості. Другий фактор, який реально залишав людей на малій батьківщині, можна сформулювати як одночасно за змістом і патріотичний, і фаталістичний: «Принципово не хотів їхати зі свого населеного пункту, бо тут моя Батьківщина» (37%). Сюди можна віднести і наступне судження, яке доволі поширене: «Небажання із статусу повноцінного громадянина ставати біженцем». На практиці ми стикалися з тим, що подібні декларативні судження приховували й інший мотив – колабораціонізм, відверте очікування приходу росіян невеликими групами мешканців міст та сіл. Третя група факторів – соціального й економічного характеру: відсутність грошей для переїзду (14%) й наявність нетранспортабельних членів сім'ї (8%). Наприклад, респонденти дописували, що «донька знаходилася у передродовому стані» або «стара мати» чи «відмова чоловіка виїжджати через погіршення стану здоров'я». Варто зазначити, що в стратегіях поведінки завжди відбивається соціальна нерівність. Люди середнього класу є більш мобільними, з більшим обсягом соціального капіталу, мають власний автотранспорт тощо. Четверта група – технічні причини, які пов'язані з відсутністю транспорту й реальних можливостей для евакуації (13% вказало на це). Також у певних випадках гальмував інформаційний вакуум: «Залишилися в обмеженому інформаційному стані без світла та нормального зв'язку, не було оголошено евакуацію». Зауваження щодо соціальної нерівності цілком справедливі для цього фактору. Людей також зупиняли ризики й фізичні

навантаження, пов'язані з далекою дорогою, невизначеність кінцевої мети й пункту призначення. Нарешті, останній фактор – «службовий», він поширюється на тих, хто перебував у службових відносинах, і мав орієнтуватися на рішення керівництва організації (5%). Сюди маємо віднести й тих, хто самостійно знайшов себе у волонтерській праці і не бажав зраджувати своєму вибору (4%), на кшталт: «Я працювала журналістом. Відчувала, що потрібна тут».

Тепер перейдемо до причин, які спонукали респондентів усе кинути й тікати. З перших часів війни, які були позначені ударами по населених пунктах, виникли потужні фактори, які мотивували українців на терміновий від'їзд й перетворення на переміщених осіб (ПО). Відповідні причини відображені у таблиці 3.

Таблиця 3

**Що саме підштовхнуло респондентів до термінової евакуації
(можна було обрати до п'яти альтернатив)**

Причини, що підштовхнули до евакуації	Кількість відповідей, у %
Тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя	61
Постійні обстріли мого населеного пункту	52
Побоювання окупації й небажання жити в окупації	37
Наближення зони бойових дій до мого населеного пункту	36
Страх перед війною та бажання вирватися з цього пекла	33
Пропозиція безпечного місця проживання	26
Руйнування домів поблизу з моїм	21
Інформація про руйнування та вбивства в окупованих містах та селах	17
Виникнення/ побоювання проблем з продуктами/їжею для мене та членів моєї родини	17
Побоювання проблем/виникнення проблем з необхідними ліками/медичними процедурами для мене/ члена моєї родини	12
Не бачив сенсу залишатися в місті, бо не мав чим допомогти	9
Розповіді тих, хто вже евакуювався, про їх життя в безпеці	6
Вимоги керівництва організації де я /мої близькі працюємо	4
Рекомендації адміністрації та військових щодо негайної евакуації з мого місця проживання	4
Руйнування мого дому/квартири та пошук місця, де можна жити	4
Інформація про можливість організованої евакуації, яку пропонували волонтери	3

«Тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя» є провідним фактором, який мотивував 61% опитаних, наприклад: «*В родині мала дитина, тож передусім вивозили її*»; «*Боязнь за життя моєї мами*» (мов. оригіналу), «*3б-й тиждень вагітності*». Половина опитаних додає до цього ситуацію постійних обстрілів населеного пункту, з вуст респондентів це звучить так (мов. оригіналу): «*К звукам артилерійських взрывов как-то привыкли, а гул самолёта в небе прям вызывали панику, так как не знали над каким местом эти сволочи скинут бомбы*»; «*Страх від некерованості снарядів випущених з літаків*»; «*Харків дуже близько до кордону, тож був під ударами*». Побоювання окупації й небажання жити в окупації також є помітним фактором, на нього вказують 37% опитаних, наприклад: «*Я мати та жінка офіцера ВСУ та службовець суду. Окупація для мене це смерть*», або таке: «*Відсутність коштів на життя в окупованому місті, де елементарно хліб почав коштувати дуже багато грошей*» (мотив людини, яка вибиралася з окупованої території).

Власне, коло причин, які спонукали людей до втечі, є очевидним: 1) екзистенційні мотиви, жахіття війни; 2) нерозуміння того, як можна жити у неволі під окупацією; 3) відсутність усвідомлення, як можна вирішувати побутові проблеми під час руйнування інфраструктури; 4) тиск інших людей та нерозуміння власної ролі під час військових дій на лінії фронту.

З кожним днем наростає і тиск з боку тих, хто вже зважився на втечу від війни, виникає ефект соціальної воронки, яка засмоктувала людей: «*Інші люди постійно виносили мозок і казали вже їхати*». Або так: «*Як взнали про можливість, що можна виїхати в ЄС, то виїхали з окупованої території*». І з елементом примусу від рідних: «*Моя мати не витримала і насильно вивезла нас із молодшою сестрою, а я хотіла піти волонтеркою*».

Як відбувся від'їзд з населеного пункту? Отже, певний час у свідомості людей боролися мотиви “pro” та “contra”, а потім відбувалося прийняття остаточного рішення. Модель від'їзду можна побудувати використовуючи поняття хвиль міграції. Перша латентна хвиля сформувалася напередодні війни з найбільш далекоглядних та поінформованих сімей (близько 3% опитаних). Перша явна хвиля піднялася зранку 24 лютого (13% опитаних). Саме у цей момент дороги довкола великих міст на Сході та Півдні застигають у великих автомобільних корках. Проте авто повільно, але невпинно рухаються на захід. Першу хвилю складали люди здебільшого належні до середнього класу, мобільні, з власним авто, родини з дітьми; ті, хто міг уявити усі наслідки великої війни. Друга хвиля (перший тиждень війни) не забарилася, її склали громадяни, яким було потрібно кілька днів, аби з'ясувати драматизм ситуації, закінчити свої справи у місті чи селі, підготуватися до далекої дороги. Серед опитаних – це 13%, тобто сумарно стільки, скільки від'їхали першого дня. Найбільший масив втікачів

від війни склали ті, хто залишив свої оселі у березні, тобто у другий, третій, четвертий, п'ятий тижні (37%). Для цієї хвилі важливим аргументом був приклад близьких та знайомих, що вже подолали шлях на захід. Після березня міграційні процеси пішли на спад, і за наступні місяці на ПО перетворилися у сумі 11% респондентів.

Треба зазначити, що для певної частини ПО транспортні пригоди були більш складними, бо мали певну послідовність від одного пункту до іншого, наприклад: *«Виїхала 24.02 з Харкова в область, через 10 днів – в Кіровоградську обл.»*. Пізніше, влітку, восени люди почали повертатися у не окуповані населені пункти або це була маятникова міграція – приїхати на кілька днів до рідного міста чи села, а потім знову повернутися до пункту тимчасового проживання. Це виглядало таким чином (мов. оригіналу): *«Выехала 24.02, но вернулась в мае на месяц. Затем снова выехала»*.

Для евакуації на значну відстань потрібні сучасні транспортні засоби. В Першу світову війну біженці на дорогах Франції або йшли пішки, або застосовували гужовий транспорт і різні повозки, які штовхали саморуч. В Другій світовій війні – активно використовувалася залізниця, хоча спостерігалися і піші потоки цивільних. Евакуація з Харкова у 1941 р. здійснювалася організовано, з Південного вокзалу, за спеціальними посадковими талонами, які отримували потрібні для влади й оборони люди та їх сім'ї. Часи змінилися, суспільства перетворилися на постіндустріальні й інформаційні, проте незмінною є антигуманна сутність війни. Принциповою відмінністю стає те, що найбільш поширеним тепер є автотранспорт, який переважно перебуває у приватному володінні.

Абсолютним лідером під час евакуації на весні 2022 р. були приватні автомобілі, власні або родичів та знайомих – 63% респондентів скористалися цими видами транспорту. Сім'ї також евакуювалися будь-яким іншим доступним автотранспортом (наприклад, використовували систему «Бла-Бла-Кар»), який оплачувався за звичайними тарифами або за ставками приватних перевізників, що шалено підскочили (17% опитаних вказали на це). Певну допомогу надавали волонтери зі своїм транспортом, для 6% опитаних це було рятівне коло, за яке треба було хапатися тим, хто не мав іншої можливості вирішити складне питання транспортної логістики. Значну позитивну роль зіграла Укрзалізниця, яка почала подавати так звані «евакуаційні потяги», де люди їхали іноді стоячи, але безоплатно. Такою нагодою скористалися 18% опитаних.

Очевидно, що ворог розраховував на паніку й колапс через переміщення мільйонів людей країною. Виїхали зі своїх населених пунктів більше третини мешканців міст і сіл – приблизно 15 млн осіб. За даними ООН, понад 7,9 млн людей покинули країну, а ще 5,9 млн є внутрішньо переміщеними особами [12]. Дані ООН можуть бути заниженими через те, що не усі втікачі від війни реєструвалися як офіційні ВПО. Таке грандіозне і неприродне раптове переміщення формально може

бути класифікованим як соціальна катастрофа. Проте, це не вплинуло негативно на боєздатність Сил оборони, і, очевидно, зіграло позитивну роль, коли із зони бойових дій евакуюються жінки та діти, пенсіонери, усі, хто не може допомогти на лінії фронту і створює зайві проблеми для військово-цивільної адміністрації.

Висновки і пропозиції. Підсумок дослідження можна укласти у кілька тез:

– Безпекова інформація не може бути зайвою, населення потрібно інформувати про загрози та ризики, а люди мають самостійно зважувати рівень небезпеки, готуватися до кризової ситуації та приймати рішення щодо евакуації в разі потреби.

– В рамках планів та заходів цивільної оборони варто створити комп'ютерні моделі евакуації населених пунктів різної чисельності населення, використовуючи як емпіричний матеріал статистику евакуації перших тижнів російсько-української війни, включно з логістичними маршрутами і транспортними ресурсами.

– Масовий вихід з міст та сіл переважно Сходу та Півдня країни був адекватною рефлексією українців терористичного характеру війни з боку РФ. Одночасно, як показали події у найбільш «гарячих точках», завжди буде залишатися частика населення у своїх оселях, і це також треба враховувати при плануванні заходів цивільної оборони та національної безпеки.

– Місцева влада, дорожні служби, військові мають бути готовими до екстремальних потоків транспортних засобів, враховуючи велику кількість приватних авто та транспорту корпоративної власності. Фільтраційні заходи на блокпостах «на виході» не давали практичних результатів з військової точки зору, але гальмували величезні транспортні потоки. Очевидно, в ці моменти потрібна й інформаційна підтримка тих, хто у нелегкій дорозі.

Список використаної літератури

1. Лібанова Е.М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 12. С. 15–24. <https://doi.org/10.15407/vsn2014.12.015>

2. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2016. 140 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcapcglclefindmkaj/http://ief.org.ua/docs/sr/295.pdf>

3. Прибиткова І. Хроніка вторгнення: біженці, внутрішньо переміщені особи, руйнування, втрати серед цивільного населення (лютий – серпень 2022 року). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/hronika-vtorgnennya>

4. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>

shestay_obschenacionalnyu_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html

5. Рущенко І. П. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року) *Український соціум*. 2022. № 2 (81). URL: <https://ukr-socium.org.ua/archive/no-2-81-2022/the-great-exodus-of-the-ukrainian-people-the-phenomenon-of-displaced-persons-in-2022/>

6. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>

7. Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень–травень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-nabatkivshchynu>

8. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Голубахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmnkpcapjcgllefindmkaj/https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf11>

9. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.15421/172282>

10. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. *Сайт Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

11. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 3.04.2022. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

12. Війна РФ спричинила найбільшу міграційну кризу з часів Другої світової – ООН. *Главком*. 8.01.2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/vijna-rf-sprichinila-najbilshu-mihratsijnu-krizu-z-chasiv-druhoji-svitovoji-oon-900795.html>].

Rushtchenko I. P., Liashenko N. O. Civilian Ukrainians in the context of terror war

Russia's war against Ukraine has a terrorist and genocidal characters. This is proved by the: shelling of civilians; acoustic terror; destruction of civilian infrastructure; terrorizing civilians on the occupied territories. Based on an empirical study which was conducted by the authors in July-August 2022, the results of the analysis of the reaction of civilians to the threats and risks of war are given. Groups of respondents were identified depending on their expectations of probability of the start of war, and the impact of awareness of the reality of war on the scope and strategies of preparatory actions to reduce its threats was proven. It is described which sources the respondents learned about the beginning of the war and what psychological conditions they had after it. Four main groups of civilians are distinguished, according to survival strategies in war conditions. The typical reasons that hindered the decision to evacuate were considered. It is proven that the first place was the hope that the war would not last long, that the front would not reach their settlement fast, which were connected with the fact that the majority did not believe in the probability of war. It was found that the most important reasons

for the decision to evacuate to a safer place were anxiety for the lives of the family members and one's own life, constant shelling of the city and fear of occupation. The main evacuation waves and vehicles used by Ukrainians are highlighted. It has been proven that it is necessary to conduct qualified information companies on the existing real macro-risks, instead of silencing these threats, so that the civilian population can better prepare for them and develop an action plan. The need to develop evacuation models for settlements of various sizes, taking into account the routes and vehicles used at the beginning of the war, is emphasized. When planning civil defense and national security measures, it should be taken into account that always there will be an amount of the population in the "hottest spots", and the necessary informational support should be organized for those who evacuate.

Key words: *refugees, forced migrants, evacuation, military terrorism, reactions to war.*

УДК 316.327(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.8>

І. П. ШЕВЕЛЬ

кандидатка соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин

Київський національний університет культури і мистецтв

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКОВА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ, НОВІ РЕАЛІЇ: СОЦІО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР У ПРОТИДІЇ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

У статті розглядається загальна інформація про міжнародну підтримку України, зокрема про допомогу від країн-членів ЄС та США. Включає в себе дослідження науковців та експертів про підтримку України від інших країн та міжнародних організацій, а також аналіз висновків досліджень та рекомендацій.

Стаття присвячена аналізу міжнародної безпекової підтримки України в контексті поточної ситуації в країні. Метою дослідження є оцінка ефективності підтримки, яку отримала Україна від окремих країн та міжнародних організацій, та розробка рекомендацій щодо її подальшого підвищення та аналіз міжнародної безпекової підтримки України та її ефективності в поточній ситуації.

Дослідження проведено на основі використання наукових статей, звітів, аналітичних звітів та інформації, що міститься на офіційних веб-сайтах міжнародних організацій та країн, які надають допомогу Україні. Здійснюється аналітико-описовий, теоретичний метод дослідження в галузі соціології міжнародних відносин.

Описується допомога, яку Україна отримала від інших країн, розглядається детальний опис міжнародної підтримки України від окремих країн та міжнародних організацій, зокрема від НАТО, Канади, Японії та Європейського Союзу. Досліджується роль цих країн у забезпеченні безпеки України, аналізуючи конкретні приклади допомоги, яку вони надали. В статті також проводиться аналіз ефективності наданої підтримки.

Розглядається роль міжнародної безпекової підтримки в забезпеченні стабільності та миру в регіоні, зокрема в контексті викликів, що стоять перед Україною.

У дослідженні автор звертає увагу на те, що роль країн-партнерів в забезпеченні безпеки України важлива, і підкреслює, що подальша співпраця з ними є необхідною.

Проте, рекомендації щодо підвищення ефективності міжнародної підтримки України в майбутньому включають необхідність більш активної співпраці та координації між різними донорами, а також покращення механізмів моніторингу та оцінки впливу наданої підтримки. Також важливо забезпечити більшу увагу підтримці розвитку громадянського суспільства та зміцненню демократичних інститутів в Україні.

Висновки дослідження показують, що основні позиції та рекомендації щодо міжнародної безпекової підтримки України є важливою умовою збереження стабільності та миру в розвиненому світі.

Ключові слова: міжнародна підтримка, забезпечення безпеки країни, міжнародні організації, міжнародна спільнота, безпекова політика.

Постановка проблеми. Україна, як багатонаціональна країна, постійно стикається з різноманітними викликами з боку зовнішньополітичних чинників. Одним з найважливіших аспектів є забезпечення безпеки країни та її народу. У зв'язку з цим, відносини з іншими країнами та міжнародними організаціями відіграють важливу роль у забезпеченні національної безпеки та суверенітету України [2, с. 120].

У цій статті автор розглядає позицію «Міжнародної безпекової підтримки України», проведемо дослідження науковців та експертів щодо міжнародної підтримки України, наведемо приклади підтримки України від окремих країн та міжнародних організацій, надамо висновки та рекомендації щодо підвищення ефективності міжнародної підтримки у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці та експерти, які досліджували питання міжнародної підтримки України в галузі соціології, соціології міжнародних відносин, політології, включають у свої дослідження багато аспектів та аналізують різні виміри цього питання. Декілька з них: політологи – М. Журавська досліджує питання забезпечення безпеки та розбудови демократичних інститутів у країнах Центральної та Східної Європи. Вона розглядає міжнародну підтримку України як один із факторів, що впливають на забезпечення стабільності та розвитку країни, О. Давиденко аналізує підходи міжнародних організацій до розв'язання конфліктів та підтримки демократичних перетворень в країнах, які перебувають у перехідному періоді. Вона звертає увагу на те, які чинники впливають на вибір міжнародних організацій у тому, що стосується підтримки України, М. Жаркевич досліджує роль міжнародної підтримки у процесах змін у країнах Східної Європи. Науковці в галузі соціології, що проводили дослідження стосовно міжнародної підтримки України, включають таких вчених, як: О. Ярошенко – дослідження стосовно сприйняття населення України міжнародної підтримки з боку НАТО та Європейського Союзу, Н. Хоменко – досліджує питання взаємодії України з міжнародними партнерами та оцінює рівень ефективності цієї співпраці, В. Гриневич – вивчає динаміку міжнародної підтримки України та аналізує фактори, які впливають на її зміну, І. Костенко – досліджує взаємодію України з міжнародними організаціями, зокрема, ООН та Радою Європи, О. Павлюк – аналізує позицію України у міжнародній арені та оцінює її взаємодію з ключовими міжнародними партнерами, зокрема, США, Європейським Союзом та НАТО. Серед зарубіжних такі: Майкл Кеннеді, науковець з питань міжнародної безпеки, Райан Еванс та Шаннон Кохен експерти з міжнародної безпеки.

Мета статті є проаналізувати міжнародну безпекову підтримку України в контексті сучасних викликів, які стоять перед країною, і визначити роль різних країн, у забезпеченні безпеки України. Також виявити основні проблеми та виклики, які виникають при забезпеченні міжнародної безпеки України, та запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності міжнародної підтримки в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна безпекова підтримка України – це комплекс заходів, що забезпечують безпеку та захист національних інтересів України, що надаються країнами світу та міжнародними організаціями. Метою міжнародної безпекової підтримки України є забезпечення національної безпеки країни, захист її суверенітету та територіальної цілісності [13].

Після оголошення незалежності України в 1991 році, країни світу та міжнародні організації розпочали надавати допомогу країні у вирішенні важливих питань, пов'язаних з безпекою. Наразі, з моменту відновлення незалежності, Україна отримує значну підтримку від багатьох країн та міжнародних організацій у сферах військової та гуманітарної допомоги, енергетики, економіки, демократії та прав людини [1].

Одним з найбільш значущих партнерів України є США. Американська влада надає величезну підтримку у вигляді фінансування, військової допомоги, а також допомагає Україні у вирішенні питань, пов'язаних з безпекою, економікою, демократією та правами людини.

Європейський Союз також є важливим партнером України. у сферах політики, економіки та безпеки. У 2014 році ЄС запровадив економічні санкції проти Росії, яка агресивно втручалася у справи України, та забезпечив фінансову допомогу Україні. Також Європейський Союз активно співпрацює з Україною у сферах енергетики, торгівлі, транспорту, митної співпраці, прав людини, демократії та допомагає у вирішенні проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища [5; 2, с. 121–125].

Окрім США та ЄС, Україна отримує підтримку від інших країн світу, таких як Канада, Японія, Австралія, Польща та інших. Крім допомоги від державних структур, Україна також отримує підтримку від міжнародних організацій, таких як ООН, Європейський Союз, ОБСЄ, Рада Європи та інших. Ці організації допомагають Україні вирішувати важливі проблеми, пов'язані з безпекою, правами людини, міграцією та іншими сферами.

Значна підтримка України свідчить про те, що міжнародна спільнота дотримується зобов'язань щодо забезпечення міжнародної безпеки та захисту національних інтересів країн світу. Підтримка України у сферах безпеки, економіки, демократії та прав людини є важливим кроком до забезпечення мирного та стабільного розвитку в регіоні та світі загалом [6, с. 107–117].

Однак, важливо пам'ятати, що підтримка України не є безмежною та не може забезпечити повну безпеку та стабільність у регіоні. Україна

повинна продовжувати розвивати свої внутрішні реформи, зміцнювати власні оборонні потужності та покращувати взаємодію з іншими країнами у сфері безпеки та розвитку.

Крім того, міжнародна спільнота повинна продовжувати підтримувати Україну у її зусиллях щодо забезпечення мирного та стабільного розвитку, зокрема, через надання фінансової допомоги та технічної підтримки. Також важливо зміцнювати міжнародну співпрацю в боротьбі зі загрозами міжнародної безпеки, такими як тероризм, кібератаки, незаконна міграція та інші [1].

Отже, міжнародна безпекова підтримка України є важливим кроком у забезпеченні мирного та стабільного розвитку в регіоні та світі. Однак, щоб забезпечити повну безпеку та стабільність, необхідно посилити зусилля зі зміцнення власних оборонних потужностей та продовжувати розвивати внутрішні реформи. Також важливо зміцнювати міжнародну співпрацю та взаємодію між Україною та партнерськими країнами. Це включає не тільки забезпечення безпеки нашої країни, але й розвиток співпраці в галузі економіки, науки, культури та інших сферах.

Однією з важливих складових міжнародної співпраці є участь України в різноманітних міжнародних організаціях. Наприклад, Україна є членом Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСС), Ради Європи, Європейського Союзу та інших [8].

Участь в цих організаціях дає Україні можливість співпрацювати з країнами-членами з метою зміцнення безпеки в регіоні та в світі в цілому. Також це дозволяє Україні отримувати підтримку та допомогу від партнерських країн у різних напрямках, включаючи боротьбу зі злочинністю, тероризмом, контрабандою та іншими загрозами безпеці [7, с. 40–46].

Окрім того, важливо розвивати двосторонні відносини з партнерськими країнами, зокрема в галузі оборони та безпеки. Наприклад, Україна має військові співпрацю з країнами-членами НАТО та США, що допомагає забезпечувати безпеку в регіоні та розвивати військову техніку та технології [11].

У цілому, зміцнення міжнародної співпраці та взаємодії є ключовим фактором для забезпечення міжнародної безпеки та стабільності. Водночас, важливо розуміти, що міжнародна безпека – це надзвичайно складний та багатовимірний процес, який потребує координації зусиль та спільної дії національних та міжнародних акторів.

Наприклад, за дослідженнями Міжнародного кризового групи, до складу якої входять експерти з різних країн, у 2014 році Росія почала окупацію Криму та розпочала підтримку проросійських сил на сході України, що призвело до загострення ситуації в регіоні та порушення міжнародного права. В цьому контексті Міжнародна кризова група рекомендує міжнародній спільноті продовжувати санкції проти

Росії та підтримувати Україну в боротьбі за територіальну цілісність [2, с. 123–124].

Також відомий науковець з питань міжнародної безпеки Майкл Кеннеді зазначає, що для забезпечення міжнародної підтримки України необхідно активно працювати з ключовими партнерами, такими як США, ЄС, НАТО, та забезпечити участь української влади у міжнародних форумах. Кеннеді наголошує на необхідності вдосконалення системи взаємодії між Україною та міжнародними організаціями, а також на підвищенні якості комунікації між партнерами.

Окрім того, експерти з міжнародної безпеки Райан Еванс та Шаннон Кохен зазначають, що для успішної міжнародної підтримки України необхідно змінити підхід до співпраці з країнами-партнерами. Автори стверджують, що Україна повинна активніше демонструвати свою готовність до реформ та дотримання демократичних принципів, щоб забезпечити підтримку від Заходу [13].

Опис конкретних прикладів підтримки України від окремих країн та міжнародних організацій: Один з яскравих прикладів підтримки України – це надання фінансової допомоги від Сполучених Штатів Америки. За даними Міністерства фінансів США, з початку російсько-українського конфлікту, США надали більше 3 мільярдів доларів допомоги Україні. Особливо актуальною стала підтримка у сфері безпеки та оборони, коли Україна отримала військову допомогу у вигляді зброї, бронетехніки та інших видів військового обладнання (див. рис. 1) [4].

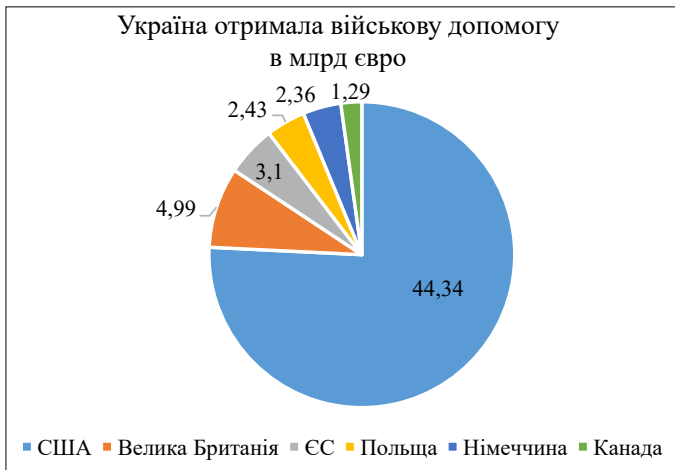

Рис. 1. Військова допомога Україні (в євро, 2022–2023 р.)

США є одним з найбільших партнерів України в сфері безпеки та оборони. Україна отримала значну підтримку від США у зв'язку з російською агресією, зокрема, військову допомогу та економічну допомогу, це становить 44,34% в млрд.євро. США також надають допомогу Україні у сфері кібербезпеки, боротьби з корупцією та реформування судової системи [4].

Європейський Союз також надає підтримку Україні, це становить 3,10% військової допомоги. Крім того, Україна отримала значну допомогу від ЄС у сфері енергетики, зокрема, у вигляді фінансової та технічної підтримки для модернізації енергосистеми, а також розвитку відновлюваної енергетики [5; 4].

Україна отримала значну підтримку від НАТО у зв'язку з російською агресією, що виявилася дуже важливою для забезпечення національної безпеки, зокрема, у сфері реформування військових структур та збройних сил [10].

Зокрема, НАТО надала допомогу Україні у сфері реформування військових структур та збройних сил. В рамках цього процесу, було запроваджено ряд нових стандартів та процедур, які допомогли покращити ефективність українських військ [10].

Крім того, НАТО проводить навчання українських військових, які допомагають покращувати їхні військові здібності та підвищувати їхню готовність до відповіді на російську агресію. НАТО також забезпечує Україні допомогу в області кібербезпеки, зокрема, шляхом проведення спільних навчань та консультацій [10].

Зокрема, Японія надала значну фінансову допомогу на підтримку економічних реформ та проєктів, пов'язаних з енергетикою та інфраструктурою. Крім того, Японія надала гуманітарну допомогу, таку як медичне обладнання та інші матеріальні ресурси, для підтримки українського народу. За даними дослідження 78% японців підтримують санкції проти росії, а 68% готові терпіти погіршення своїх умов, але щоб ці санкції діяли і Україна мала переваги на перемогу [9; 4].

Канада також є важливим партнером України в сфері безпеки та оборони. Україна отримала значну допомогу від Канади у зв'язку з російською агресією, зокрема, військову допомогу та економічну допомогу, це становить 1,29% [3].

На щорічному Міжнародному безпековому форумі, який проходить у канадському Галіфаксі розглядалися питання безпеки, урядовцями, представниками від парламентів країн світу, експертами з міжнародної безпеки та оборони. Питання стосовно ситуації в Україні у протистоянні російській агресії було центральним, це питання хвилює весь світ і відбулася зустріч представників України із сенаторами США, для обговорення безпекової ситуації, потреби нашої держави у перемозі протистояння російській агресії. Також українські військові беруть участь у навчаннях та спільних військових операціях з канадськими військовими [3; 11].

Багато країн допомагають Україні у військовій допомозі, але їхні відсотки набагато нижчі за попередні дані, які показано в діаграмі і варіюються від 44,34% від США до 0,02% від Нової Зеландії, в цій градації присутні 24 країни, таких як: Нідерланди (0,86), Італія (0,66), Франція (0,66), Норвегія (0,59), Данія (0,56), Швеція (0,55), Чехія (0,46), Австралія (0,36), Устонія (0,31), Латвія (0,29), Литва (0,28), Болгарія (0,26), Словаччина (0,22), Фінляндія (0,21), Греція (0,18), Бельгія (0,14), Іспанія (0,08), Люксембург (0,08), Туреччина (0,06), Словенія (0,06), Португалія (0,04), Хорватія (0,02) і закінчує Нова Зеландія, найнижчий показник [4].

Висновки і пропозиції. Дослідження та аналіз міжнародної безпечної підтримки України показали, що країни та міжнародні організації вкладають значні зусилля у підтримку України в боротьбі за її територіальну цілісність та суверенітет. Зокрема, важливими партнерами України є Європейський Союз, США, НАТО, Канада та інші країн та міжнародних організацій. Особливої уваги заслуговує підтримка у військовій галузі, зокрема, у наданні сучасного озброєння та військової техніки [6, с. 107–117].

На основі досліджень та аналізу підтримки України від країн та міжнародних організацій можна зробити ряд рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності міжнародної підтримки в майбутньому. Зокрема, необхідно продовжувати залучення нових партнерів та зміцнення співпраці зі сталими партнерами, розширювати масштаб та глибину наданої підтримки, підвищувати рівень координації та співпраці між країнами та міжнародними організаціями, а також забезпечувати більшу прозорість та обліковість наданої допомоги [12].

Крім того, необхідно забезпечувати належний рівень фінансування для забезпечення безпеки та оборони України. Також важливо проводити систематичний моніторинг та аналіз ефективності наданої підтримки, щоб забезпечити максимальний результат в довгостроковій перспективі [14].

У поточній ситуації, коли Україна зіткнулася з гострими викликами в сфері безпеки та оборони, міжнародна підтримка є надзвичайно важливою. Вона допомагає Україні забезпечити мир і стабільність в Україні і світі.

Список використаної літератури

1. *Державна служба статистики України*. Київ, 2022. Офіційний сайт. [онлайн]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28 лютого 2023).
2. Дубинський О. О., Карпенко О. М. Міжнародна підтримка України на шляху до європейської інтеграції. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. № 27. С. 121–125.
3. *Government of Canada*. 2022. Official website [online]. URL: <https://www.canada.ca/> (accessed 28 February 2023).

4. Kiel Institute for the World Economy. Ukraine support tracker. 2023. Retrieved January 15, 2023, from <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/?cookieLevel=not-set>

5. Krahmhann E. Theorising security governance: The EU and beyond. Routledge, 2005.

6. Кривенко О. Міжнародна безпекова підтримка України в контексті євроатлантичної інтеграції. *Світова політика та міжнародні відносини*. 2016. № 2. С. 107–117.

7. Кузьменко М. В. Європейська та міжнародна підтримка України в умовах війни. *Журнал історії держави і права України*. 2016. № 4. С. 40–46.

8. Міністерство закордонних справ України. 2021. Офіційний сайт [онлайн]. URL: <https://mfa.gov.ua/> (дата звернення: 28 лютого 2023).

9. Ministry of Defense of Japan. 2022. Official website [online]. URL: <https://www.mod.go.jp/> (accessed 28 February 2023).

10. NATO. 2021. Official website [online]. URL: <https://www.nato.int/> (accessed 28 February 2023).

11. Підтримка України та безпекова ситуація у світі – головні теми Міжнародного галіфакського форуму [Support for Ukraine and global security – key themes of the International Halifax Forum]. (2022, October 12). Київ : Центр інформаційної політики. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/pidtrimka-ukrayini-ta-bezpekova-situaciya-u-sviti-golovni-temi-mizhnarodnogo-galifakського-forumu>

12. Репко, М. Як змінилася міжнародна підтримка України. Київ, 2023. URL: <https://ces.org.ua/ukrajina-zrobila-nemozhlive-pidtrimka-ukrajini-svitom-ostanni-novini/>

13. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. (2022). Міжнародне безпекове середовище під час війни в Україні [International security environment during the war in Ukraine]. Лекція від 30 вересня 2022. Київ. <https://razumkov.org.ua/statti/mizhnarodne-bezpekove-seredovyshche-pid-chas-viiny-v-ukraini-lektsiia>

14. Wilson, A. & Hagan, J. Security sector reform: a case study approach to transition and capacity building. Routledge, 2019.

Shevel I. P. International security support for Ukraine, new realities: socio-political dimension in resisting Russia's full-scale invasion of Ukraine

This article discusses general information about international support for Ukraine, including assistance from EU member states and the USA. It includes research from scholars and experts about Ukraine's support from other countries and international organizations, as well as an analysis of research findings and recommendations.

The article focuses on analyzing international security support for Ukraine in the context of the current situation in the country. The purpose of the research is to evaluate the effectiveness of the support Ukraine has received from individual countries and international organizations, develop recommendations for its further enhancement, and analyze the international security support for Ukraine and its effectiveness in the current situation.

The research is based on the use of scientific articles, reports, analytical reports, and information contained on the official websites of international organizations and countries providing assistance to Ukraine. An analytical-descriptive, theoretical method is used in the field of sociology of international relations.

The assistance that Ukraine has received from other countries is described, and a detailed description of international support for Ukraine from individual countries and international organizations, including NATO, Canada, Japan, and the European Union, is examined. The role of these countries in ensuring Ukraine's security is investigated by analyzing specific examples of assistance they have provided. The article also analyzes the effectiveness of the support provided.

The role of international security support in ensuring stability and peace in the region, particularly in the context of challenges faced by Ukraine, is also discussed. In the research, the author emphasizes the importance of the role of partner countries in ensuring Ukraine's security and underscores the need for further cooperation with them.

The research conclusions demonstrate that the main positions regarding international security support for Ukraine, as well as recommendations for increasing international security support for Ukraine, are important conditions for maintaining stability and peace in the developed world.

Key words: *international support, country security provision, international organizations, international community, security policy.*

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 97

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 24.02.2023 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 5,93. Наклад 300. Замовлення № 0323/176.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.